

АНРИ ДЪО ПЮЛИ.

На събранието и на маюето
които печататъ.

ДУШАТА СЖЩЕСТВУВА

I. ДУШАТА Е ДУХОВНА.

II. ДУШАТА Е БЕЗСМЪРТНА.

ПРЪВЕДЕ ОТЪ ТРЕТОТО ФРЕНСКО ИЗДАНИЕ

Н. ПОПОВЪ.

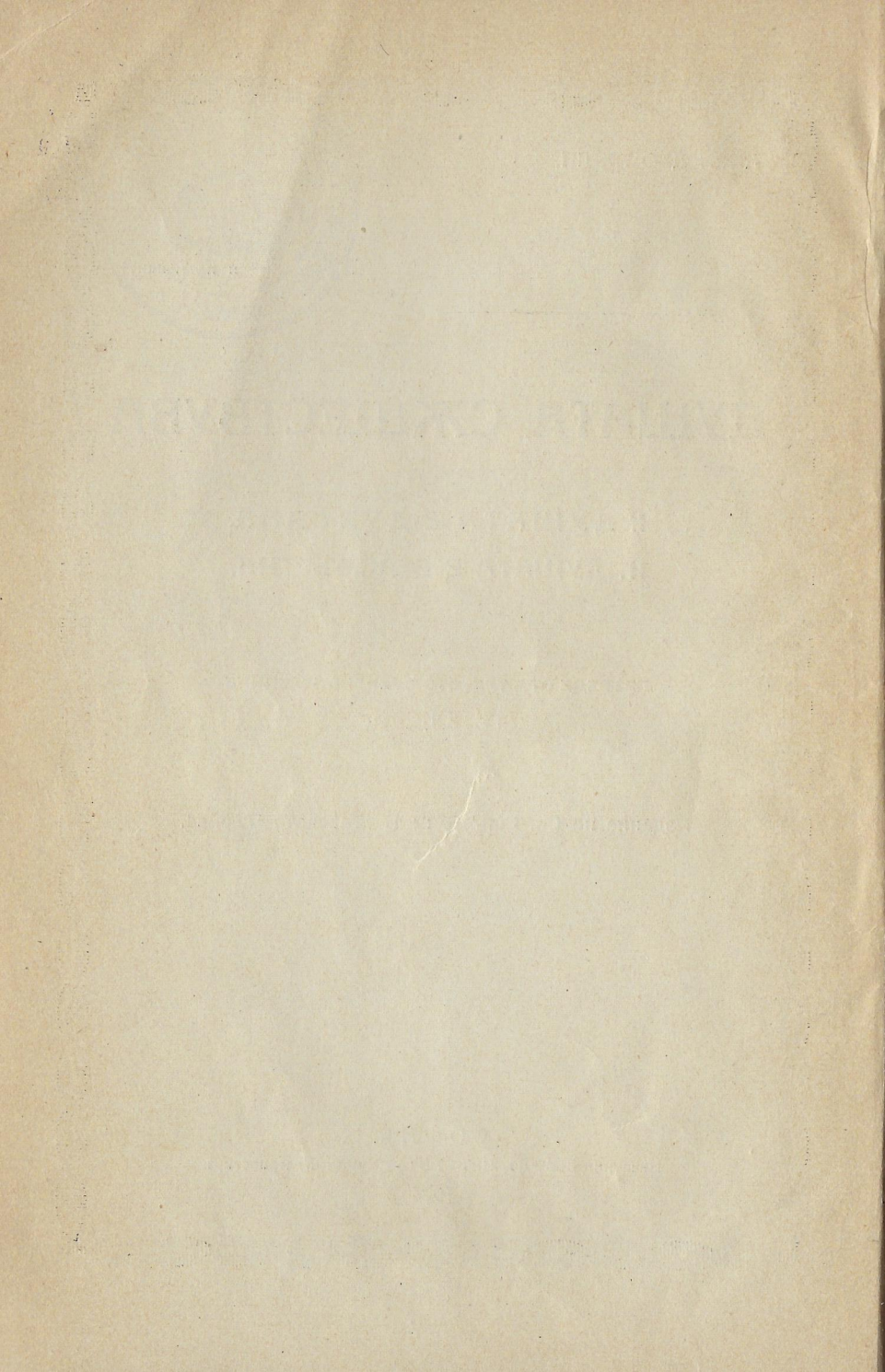
Издание на Св. Синодъ на Българската Църква.

СОФИЯ

Печатница „БЪЛЪ КРЪСТЪ“ — Курилски манастиръ

1926

Настоящата брошура, както личи и отъ посвещението й — „на съпругитѣ и на майкитѣ, които плачатъ“ — е писана прѣзъ голѣмата общоевропейска война. Още въ 1916 г. тя е прѣтърпѣла три издания въ Франция.

Винаги е нужно човѣкъ да знае — има ли у него душа, духовна и безсмъртна ли е тя, има ли задгробенъ свѣтъ и животъ? Но особено тѣзи въпроси се налагатъ и искатъ отговоръ, когато той е прѣдъ прѣсния гробъ на мили нему сжщества, и когато материалистичната наука е безмълвна и напълно безсилна да го утѣши. Страшната война покоси милиони човѣшки сжщества, въ Европа не остана неразплакано и неопечалено сѣмейство, свѣтътъ изтрѣпна предъ исполинскитѣ хекатомби отъ човѣшки жертви: тогава и тѣзи, които никога не си бѣха задавали подобни въпроси, почувствуваха силна нужда отъ книги като тази на дѣо Пюли, въ която научно се доказва, че човѣшката душа сжществува.

„Азъ посвещавамъ тѣзи страници — пише въ прѣдговора на книгата си авторътъ — на всички, чието сърдце бѣ сломено чрѣзъ жестоката война. Нѣма съмнѣние, славата на единъ храбъръ французинъ, падналъ въ полето на честъта, се отражава върху неговитѣ близки и въ извѣстна степенъ смекчава скръбъта имъ. Безъ съмнѣние, мисълъта, че една такава скжпа жертва е откупъ за спасението на родината, внася въ мрачната имъ тжга нѣколко свѣтли лжчи. Но човѣшкото сърдце не може да получи истинска утѣха чрѣзъ тѣзи чисто земни възгледи. Само върховнитѣ истини на разума и вѣрата сж въ състояние да му повърнатъ мира съ надеждата. Ето защо, покрай безбройнитѣ книги, въ които нашитѣ най-добри писатели възхвалятъ Франция, мила Франция, за която е справедливо и хубаво да се мре, струва ми се, има мѣсто и за други писания, много рѣдки, може би,

но за това пъкъ по-утѣшителни, които припомнятъ на душиѣ неизразимата увѣреностъ „за задгробния животъ и за събирането ни отвждъ“.

Посвещавайки своята книга особено на съпругитѣ, които оплакватъ своето завинаги разорено мило огнище, и на майкитѣ, които по примѣра на Рахиль плачатъ за дѣцата си, „защото ги нѣма“, Андри дьо Пюли изказва желание, тази негова книга да бжде нѣженъ отгласъ на съкровениѣ разговори между него и нѣкогашнитѣ му ученици, намиращи се на бойното поле, както и на наставленията, които той имъ е давалъ; той иска, щото тя постоянно да имъ припомнюва думитѣ на Спасителя: *„не бойте се отъ тѣзи, които убиватъ тѣлото, а не могатъ да сторятъ нищо но душата, — на нематериалното и безсмъртно сжщество, което е у всички, защото, никой не трѣбва да се съмнѣва, душата сжществува.*

Прѣводачътъ.

ПЪРВА ЧАСТЪ.

ДУШАТА Е ДУХОВНА.

Духъ живѣе въ насъ и движи
всичкитѣ ни дѣйствия.

(La Fontaine, Les deux Rats,
Le Renard et l'oeuf).

Материализмътъ вижда въ душата само една малка частъ организувана материя. Спиритуализмътъ, напротивъ, намира въ насъ присъствието на едно сщество таинствено и дълбоко, различно отъ тѣлеснитѣ органи, *душата*.

Тази душа е *духъ*, т. е. една сщественна дѣйствителностъ, която не е подчинена на свойствата на материята. Тя нѣма ни пространственостъ, ни измѣрения, ни части отъ нѣкакъвъ видъ; тя нѣма ни тежестъ, ни цвѣтъ, ни мирисъ. Това е сщество отъ другъ родъ, отъ съвсѣмъ друга природа..

Сществуването ѝ ни се открива отъ нейнитѣ съзнателни *дѣйности*. Слѣдствието открива по необходимостъ причината; качеството на работата ни прѣдава качеството на работника. И тѣй, известни *физически прояви* сж сами по себе си изцѣло *невеществени*; тѣ показватъ, че сществува въ насъ една сила, която не е заимствувана ни най-малко отъ свѣта на вещественитѣ сили.

Принципа на доказателство, който ни дава Тома Аквински, е този:

„Сществуването на душата, казва той, е така вѣрно, както е вѣрно, че у човѣка сществува принципъ на мислене и на свободна воля“.

Тази вѣрностъ трѣбва да даде на сжществото, което я е научило, неизмѣнна радостъ. Тя трѣбва сжщо да направи да се появи на устнитѣ химнтѣ на признателностъ къмъ Създателя, Който е поставилъ, „въ тѣсна грждъ могжщъ духъ“, споредъ израза на древния поетъ“ *).

ГЛАВА ПЪРВА.

ДУХОВНОСТЪТА НА ДУШАТА СЕ ДОКАЗВА ОТЪ ИНТЕЛЕКТУАЛНИЯ ЖИВОТЪ.

§ 1. Понятие.

Ако мисълта у мене е само слѣдствие отъ нареждане частитѣ на материята, какъ може материята да бжде принципъ на това, което я отрича и изключва отъ своето собствено сжщество“.

(La Bruyère).

Първиятъ елементъ на мисълта е *понятието*. Понятието, което е едно *разумно прѣдставление за нѣщата*, докато образътъ е тѣхно догадливо прѣдставление, е *изцѣло невеществено*, и впоследствие, принципътъ, отъ който то произхожда, душата, е сжщо невеществена.

Самъ Тенъ признава, че между *образъ и понятие* има пропасть. „Когато схващаме кржга, казва той, това е най-малко *този* кржгъ, начертанъ върху масата, на който обръщаме внимание; ние схващаме, що се отнася до кржга, нѣщо, което се отличава отъ него, което не е ни бѣло, ни начертано върху тъменъ фонъ, нито е съ извѣстенъ радиусъ, нито има неправилна кржглостъ“ **).

Образътъ на кржга ще бжде, напимѣръ, повече или по-малко голѣмъ, или повече или по-малко малъкъ, и това по

*) *Ingentes animos angusto in pectore versant.* (Виргилий).

**) *De l'Intelligence*, I, стр. 60.

необходимостъ, понеже образътъ е единъ видъ *фотография на вещественя свѣтъ*, въ който всѣка фигура има опрѣдѣлени измѣрения; *понятието* за крѣга, въ противоположностъ, се прилага идентично къмъ всички голѣми или малки крѣгове, които могатъ да се начертаятъ. Прочее, *понятието* нѣма измѣрения; то се изплъзва навсѣкѣждѣ отъ властѣта на материята.

Съ една дума, *образътъ е конкретенъ* *), както сж конкретни материалнитѣ нѣща. *Понятието* е *абстрактно*, т. е. то се абстрахира отъ свойствата на материята; то принадлежи на другъ свѣтъ, на свѣта на невещественото, въ който живѣе и се движи *духътъ*.

Ето ново съпоставяне между образъ и понятие: едното е *частично*, другото е *общо*. Прѣдставете си, по пжтя на образа, *животно*: невъзможно е. Прѣдставяте си по необходимостъ такова животно: куче, котка или папагалъ. Тѣзи образи сж частични и не се съвпадатъ по никакъвъ начинъ. Но, съ помощѣта на тѣзи частични фантазми, вие образувате у васъ *понятието за животно*, което може да се приложи точно къмъ това куче, къмъ тази котка или къмъ този папагалъ. Тукъ още, заедно съ *общото понятие*, вие излизате вънъ отъ областѣта на материята, дѣто всичко е особено.

* * *

Нѣкои позитивисти възразяватъ, наистина, съ *съставния* или *схематиченъ* образъ, който се образува въ нашия умъ и който изглежда, че съответствува на повече сжщества. Дѣтето нарича куче или конче не важи кое животно съ четири крака: прѣдставлението, което то си прави за всички животни, е една твърдѣ смѣтна фигура, която плува въ неговото въображение. Отвлѣченото понятие, което си правимъ за *живот-*

*) Тенъ казва още: „*Да си въобразимъ човѣкъ*, значи да си прѣдставимъ единъ, който да има голѣмъ или малкъ ръстъ, да бжде бѣлъ или възчеренъ, здравъ или боленъ; *да разберемъ човѣкъ*, значи да схванемъ само, че това е разумно животно, безъ да се спираме на никое отъ неговитѣ особени качества.

ното, щѣше да бжде, споредъ тѣзи позитивисти, само този *съставенъ образъ*, фотографически резултатъ, така да се каже, на много частични образи, натрупани въ паметъта ни.

Тукъ е достатъчно да отговоримъ, че този образъ е отслабнало впечатление, остатъкъ отъ впечатление, схема, ако искате, но гъвкавостъта на неговото очертание не му прѣчи да има собствено съдържание; този образъ рисува неизбежно въ насъ било четвероного, било двуного, било продълговато тѣло, и не съотвѣтствува вече на *всички* животни. Понятието животно, напротивъ, пази непокжтната своята всеобщность.*)

Схематичниятъ образъ не може да се изплъзне отъ властъта на материята, за която той е мъгляво прѣдставление, и не може да бжде безъ *особени* количествени или образни *опредѣлености*.

* * *

Но не само *устъпимитѣ нѣща* схващаме по духовенъ начинъ. Имаме още понятия, които сж *прѣдстава на невестествени прѣдмети* сами по себе си.

Какво образно, количествено, пространствено, раздѣлимо бихме могли да откриемъ въ понятието длъжностъ, въ понятията *справедливостъ, честъ, прѣданостъ*; въ идеитѣ *добро, зло, порокъ, добродѣтель*; въ понятията *причина* или *слѣдствие*?

Справедливостъ е добродѣтель, която се състои въ отдаване „всѣкому неговото длъжимо“; *добродѣтель* е „привичка къмъ доброто“; *добро* е „това, което съотвѣтствува на разумната природа“: кждѣ въ тѣзи понятия, както и въ тѣхнитѣ обекти, твърдѣ отвлѣчени, би могло да се схване най-малката слѣда отъ материя?

Безъ съмнѣние, нѣкакъвъ образъ придружава тѣзи понятия, докато ги схващаме. Аристотель е казалъ дори, че не

*) Колкото за детето, или по заблуждение то смѣдва два различни образа, или иска да означи, че *понятието четвероного* се потвърждава въ двата случая. Но това понятие не се идентифицира нито съ образа на коня, нито съ този на кучето.

можемъ да мислимъ безъ образъ! Но кой, бидейки внимателенъ, би се изкусилъ да смѣсва тѣзи образи и тѣзи понятия? Тукъ образътъ не е, освѣнъ символъ или частично конкретно приложение на схванатото понятие.

Може би, ние си въобразяваме *добродѣтелята* въ ангелскитѣ черти на *Мадоната*, и *доброто* подъ образъ на милостиня, хвърлена въ голѣмата кесия на просякъ? Но, наистина, кой би помислилъ да каже, че добродѣтель сж самитѣ черти, които образуватъ Св. Дѣва, или че добро е само бѣлата монета, поставена въ ржцѣтѣ на бѣдния? Всѣки разбира, че тѣзи *символи* придружаватъ въ ума понятието, безъ да *бждатъ* самото понятие. Добродѣтелята нѣма лице, и доброто е само жестъ. Тѣзи понятия нѣматъ нищо общо съ материалната пространственостъ; тѣ сж духъ.

* * *

Понятието *отрицание* ни завежда къмъ сжщото увѣрение. Усѣщането и образътъ, който не е освѣнъ споменътъ за него, биха могли да прѣставятъ само това, което се вижда, се чува, се пипа или се вкусва. . . Това сж уреди записвачи, по нѣкакъвъ начинъ пасивни, които получаватъ впечатление отъ усѣтимия свѣтъ. Това, което дѣйствува на нервната система, е, по силата на нѣщата, *положително* въ своята природа. Схващането на *отрицателното* или на *несществуващето* може да принадлежи собствено само на *невеществена* сила.

* * *

Сжщото е и съ понятието *духовностъ*. Човѣшката душа не би намѣрила въ себе си това понятие, ако тя бѣше подчинена на чисто *емпирическитѣ* данни на материята.

Какво да кажемъ относно идеята за *Първата Причина* и относно понятието за *Бога*, чиято цѣнностъ атеиститѣ оспорватъ, но присѣтствието на което въ насъ не могатъ да отречатъ. Дьо Катръ-Фажъ билъ принуденъ да опрѣдѣли човѣка като „религиозно животно“. Тоя ученъ естественикъ е виждалъ въ понятието божественостъ характеристика на нашия родъ. Ако ние отиваме до Бога, което животно вече не може да направи, това е, защото сме получили душа, способна да се изкачи до тамъ. Тази душа, която прѣминава видимия свѣтъ и схваща *Несътвореното Сжщество*, може да бжде само духъ. Въображението и чувствата сж *сжщественно* неспособни да ни доставятъ *невещественитѣ* и сублимни *понятия* за *необходимото Сжщество* (което сжществува Само по Себе Си), за *въчното Сжщество* (безъ начало, безъ продължение, безъ край), за *чистото Сжщество* (или за *Сжществото*, въ което всѣко усъвършенствуване е станало единъ пжтъ за винаги), за *Първия неподвиженъ Двигателъ* (или за Сжществото, въ което изобилната дѣйностъ навънъ не влѣче никаква постепенностъ, никакво множество дѣйствия), за *Безкрайния* (или за Сжществото, чиито съвършенства нѣматъ никакви граници).

Не, усѣщанията и тѣхното продължение въ насъ, както и образътъ, които въ пасивното си съприкосновение съ веществената пространственостъ нѣматъ никаква инициатива въ областта на знанието (въображението, наречено *творецъ*, бидейки такова само подъ активната насока на разума) могатъ да ни прѣдставятъ само *ограничени форми*: неограниченото или безкрайното надминава тѣхния кржгозоръ.

Идваме логически до това заключение: понятието не е дѣло на органическа сила: неговиятъ принципъ, душата, е нематериаленъ*).

*) „Още отъ този земенъ животъ, кждѣто нашата мисль е свързана съ единъ организъмъ, ние живѣемъ чрезъ една частъ отъ насъ самитѣ навънъ отъ организма ни, и сме *отчасти* чисти духове“. (Rabier, Psychologie.)

§ 2. С ж ж д е н и е.

„Безъ органи мислимъ“.

(Аристотель).

Понятието е материя на мисълта. *Да мислимъ*, въ строгъ и пълнъ смисълъ, значи *да сждимъ* и обмисляме. Сжждението е утвърждаване едно отношение на сходство или несходство между двѣ понятия слѣдъ сравнение, направено между тѣхъ отъ разума. Това сравнение и това утвърждаване доказватъ духовността на душата, принципъ на мисълта.

Когато сравнявамъ двата термина на едно *сжждение* (да пожертвувашъ себе си е най-върховна добродѣтель; да умрешъ за отечеството е хубаво нѣщо), азъ разглеждамъ послѣдователно двѣтѣ идеи и схващамъ между тѣхъ извѣстно отношение. И тѣй, всѣко отношение, дори и това, което сжществува между два материални обекти, е само по себе си „*être de raison*“, както се изразяватъ философитѣ, т. е., то не е нѣщо усѣтимо, за да може да се вижда или пипа, но нѣщо *чисто умствено*, което сжществува *формално* само въ *единъ умъ*, който мисли.

Казвамъ, напримѣръ: „хоризонтътъ е кървавъ“. Въ сравнението между цвѣта на небето и този на кръвта, азъ улавямъ *отношение на подобие*, което ще даде мѣсто на едно сжждение. Въ реда на *видимитѣ* реалности намирамъ отъ една страна кръвта, която е червена, и отъ друга страна хоризонта, който е обагрень, но само това азъ *виждамъ*. При това, отношението на подобие между кръвта и небето е реално. Да, но то се срѣща въ единъ редъ отъ нѣща чисто умствени. Неспособенъ сте да ми посочите въ двѣ оцвѣтени пространственности подобieto, което ги съединява въ мисълта ми, както ми показвате съ прѣстъ цвѣта имъ.

Съждението прѣдполага сравнение, направено между двѣ понятия. То се свършва съ *утвърждение* на сходство или несходство между тѣзи понятия. *Утвърждението* е сществениятъ актъ на мисълта. Тукъ още се открива прѣдъ насъ нематериалността на умствения принципъ, който е нашата душа.

Утвърждението (или умственото съгласяване съ отношението, което е открито) е актъ простъ и недѣлимъ. Вж-трѣшниятъ глаголъ, който казва *да* или *не*, не може да се разложи на части, цѣлъ той е отъ единъ кжсъ, може да се каже, и неговата *простота* е такава, че би се търсило на-празно въ усѣтимитѣ нѣща образъ, който да го прѣдстави. „Спомагателниятъ глаголъ“ въ Богъ *е* справедливъ) е само една дума, измѣняема въ разнитѣ езици, която означава по единъ чисто условенъ начинъ този основенъ актъ на мисълта.

Органически принципъ има въ неспособността да произведеме актъ, чиито *простота* и *нераздѣлимостъ* сж въ противоречие по естество съ всичкъ, което е съставно и раздѣливо. Какъ пространствеността би била въ сщото врѣме непространственостъ, и какъ едно цѣло, направено отъ части, би станало едно и сщщо съ единъ актъ, който нѣма части? *) Защото, не трѣбва да се забравя, умствениятъ актъ *е актъ жизненъ*, постояненъ, който не се проектира навънъ отъ своя дѣйствуващъ принципъ, но остава въ него, *смѣсенъ съ него* по нѣкакъвъ начинъ и, слѣдователно, съединенъ съ него чрезъ сщественна идентичностъ. Когато утвърждавамъ, азъ слѣдвамъ моето живо утвърждение; ако, прочее, утвърждението е просто, безъ части, не-

*) *Единството* изключва *отдѣлени* части, то прѣдполага най-малко групиране, *синтезъ*. *Простотата* изключва даже множеството на частитѣ и, слѣдователно, *раздѣлимостта*. *Усѣщането* е едно, но е *обширно*. *Образътъ* е единъ, но въ него има *високо* и *низко*; той е *просторенъ*. „Да“-то е *нераздѣливо* и, слѣдователно, *неорганично*.

раздѣлимо само по себе си, сжщото е и съ *умственото азъ*, което го изразява.

Аристотель е изразилъ единъ вѣренъ принципъ отъ „вѣчната философия“, когато е казалъ: „безъ органи мислимъ“. Единъ съврѣменникъ, коментирайки тоя знаменитъ изразъ, прибавя: „това изречение е останало непоклатимо, и вѣроятно, за този, който ще знае да го разбира, никога не ще бжде поклатено*).

§ 3. Разсждение.

„Извѣстни *психически прояви* сж признаци на една сила, която въ никой случай не е заета отъ свѣта на *вещественитъ сили*“.

M. Gauthier до M. Richet
Revue scientifique, 1886. №24.

Разсждението е една отъ тѣзи физически прояви, които не оставятъ никакво съмнѣние у истинския мислителъ. Да разсждавашъ, значи *да обмисляшъ своята собствена мисль*. Това дѣйствиe прѣвишава всѣкаквъ въещственъ органъ.

Когато изслѣдвамъ, съсрѣдоточавайки се, различни сжждения, които току що съмъ формулиралъ, за да ги подчиня на единъ новъ погледъ-изслѣдовачъ на разума ми, азъ се залавямъ за моята собствена мисль, *дохождамъ въ себе си*, умствено.

И тѣй, това е невъзможно за *пространствено сжщество*, което не може да дойде въ себе си *свсѣмъ цѣло*, но само чрѣзъ поставяне извѣстни елементи върху други **).

*) F. Ravaisson, Rapport sur la philosophie au XIX-e s. Hachette, стр. 183.

***) Да имаме пространствена сжщность АВ. Ако направимъ цѣлата линия да се върти около точка В, не ще достигнемъ никога до тамъ, щото самата линия да покрие себе си. Да я прѣгнемъ въ С, А ————— В, тогава СВ ще покрие частъта АС. — Да

имаме въ ума си съзнателно поле АВ и друго А'В' (отражение), които се съвпадатъ напълно; съзнателната дѣйность, която се сама покрива така изцѣло, не е *пространственостъ*; ако бѣше пространственостъ, тя би се прѣчупила, съзнателното поле би се прѣгнало, обектътъ на отражението не би билъ вече *цѣль*.

Това се потвърждава отъ факта, че нашитѣ усѣщания и нашитѣ образи не се отразяватъ сами върху себе си. Окоето вижда извъстенъ прѣдметъ, но то не може да изучи собственото си виждане. Чувствата и въображението, понеже сж свързани сжщественно съ организма, сж, така да се каже, закрѣпени и направени неподвижни въ направление на външния имъ обектъ. Липсва имъ *свобода на дѣйствиа*, необходима, за да се завърнатъ къмъ собственитѣ си дѣла. Ето защо Флуренсъ виждалъ въ разсжждението критическата точка, кждѣто безкрайно се раздѣлятъ физическиятъ животъ на човѣка отъ този на животното.

§ 4. Необходими истини.

Познанието на *разумнитѣ истини* не е свързано, както усѣщането, съ измѣняемъ органъ.

(Bossuet. *Connaissance de Dieu et de soi-même*).

Нашитѣ усѣщания и нашитѣ образи ни прѣдставятъ само обекти сжщественно случайни, измѣняеми. „Всичко прѣминава“ въ природата. Това е древната поговорка. И това е една истина съ общъ смисълъ. Суетността на земнитѣ нѣща е непоправима причина за меланхолията у хората. Свѣтътъ се прѣдставя на чувствата ни само като постояненъ прѣдметъ. Нашитѣ усѣщания ни прѣдставятъ само „образа“ му, споредъ израза на свети апостолъ Павелъ, и не прибавятъ нищо за неговата трайностъ; ще бжде ли той за въ бждаще? сжществува ли е винаги? Ето въпроси неразрѣшими за въображението, което може само да ни прѣчертае очертанията на нашата планета.

Разумътъ, напротивъ, се движи въ сфера отъ *неизмѣнни, необходими, вѣчни обекти*: цѣлото е по-голѣмо отъ частъта си; $2 + 2 = 4$; трѣбва да се прави добро; да се убива несправедливо е зло; това, което започва да сжществува, има причина; човѣкъ е по-горенъ отъ животното, и т. н. Тѣзи истини и хиляди други, математически, метафизи-

чески, нравствени, сж *винаги* това, което сж. Въ тѣхъ нѣма нищо, което може да загине, да се поврѣди, да се измѣни. Приливътъ отъ материални нѣща не ги отнася въ своя водо-въртежъ. И разумътъ ги чувствува като *абсолютни, необходими, вѣчни*.

Трѣбва да се заключи, че тия истини съставятъ единъ разреде чужди обекти, въ областта на който се движатъ нашитѣ органически способности, и че само една *духовна сила* е способна да достигне това, което е *невеществено* по природа*).

Освѣнъ това, нашитѣ *чувства затпяватъ*, напимѣръ, съ възрастта. Окоото днесъ вижда тъмно това, което нѣкога виждаше съ яснота; ухото става твърдо, и звукътъ се усѣща като далеченъ. Образитѣ се рисуватъ неясно съ течение на врѣмето и ставатъ смѣтни въ насъ. Тѣзи ежедневни явления откриватъ присѣтствието на една органическа сила, способна *да измѣнява*.

Въ противоположность, *необходимитѣ* и *вѣчни истини* оставатъ винаги еднакво ясни за ума; тѣ сж назаветъ у времето и възрастта. Това показва, че *умътъ* е *различенъ отъ тѣлото*, което отслабва и се уморява; той е, въ послѣдствие, *бездѣлесенъ*.**)

*) Този принципъ е основенъ. Една значителна сила, разлѣна въ нервитѣ, е лишена отъ всѣкаква естествена способностъ за това, което нито се вижда, нито се пипа, нито се чува, нито се вкуса, ... както става съ *разумнитѣ истини*. Свѣтътъ даже ни се прѣдставя като *постояненъ*, чрѣзъ усѣщанията ни, но никакъ не като *необходимъ* или *вѣченъ*. Необходимостъ и вѣчностъ сж нѣща, които не може да *нарисува* образътъ

**) Да не се възражава съ *живото въображение* на нѣкои художници, станали слѣпи или глухи. Въображението, наречено *творецъ*, дължи силата си на хармонични съ разума построения и асоциации. Въ единъ виртуозъ остава гениятъ и, въпрѣки нездравината на сѣтивата, ше продължава великолепно да групира споменитѣ, отрупани съ образи. Това не може да разруши много по-общия фактъ за отслабването на усѣщанията и за увеличаващото се съ възрастта изтриване на схванатитѣ спомени, което ние противопоставяме на винаги еднаквата яснота на *необходимитѣ истини*.

§ 5. Умствень напрѣдкъ.

„Mon esprit...

„Du secret eternel leve le voile austere,
Car Il voit plus loin que la terre:

Ma pensee est un monde errant
dans l'infini*)

(Hugo, Odes, кн. 4, ода 9).

Наукитѣ напрѣдватъ съ течение на вѣковетѣ. И, при все това, човѣшкитѣ усѣщания сж винаги това, което сж били.

Образътъ, който прѣдставя въ нашия умъ формата на прѣдметитѣ, днесъ е това, което е билъ вчера, и тѣзи земни прѣдмети се представятъ на свой редъ прѣдъ очитѣ ни съ сжщитѣ видими и осезаеми качества, както прѣди хиляда или шестъ хиляди години.

Ако нашата сила да познаваме бѣше съзсѣмъ органическа, тя би се задоволила да ни прѣдставя неизмѣнно и постоянно сжщитѣ явления съ тѣхнитѣ повърхностни очертания. Това *виждане повърхността на нѣщата* би останало безплодно, каквото е въ животинското царство. Удивителниятъ напрѣдкъ на всички науки е, при това, дѣло, за което човѣчеството съ право се гордѣе.

* * *

Понеже сж роби на природата, животнитѣ сж осждени на *физическа фиксираностъ*. Тѣ сж получили отъ Създателя, веднажъ за винаги, инстинкти, необходими за запазване вида имъ, но, вънъ отъ тѣзи чудесни координации на образи и своєврѣменни движения, тѣ оставатъ глупави...

Напротивъ, човѣкъ напрѣдва, и неговото знание се простира винаги по-далечъ отъ границитѣ си. Въ очевидния купъ отъ явления и усѣщания той вижда *законитѣ*, които управляватъ свѣта, т. е. постояннитѣ отношения, по случай суровия фактъ, вписанъ грубо отъ чувствата.

*) „Моятъ духъ... повдига дебелия покривало на вѣчната тайна, понеже вижда по-далечъ отъ земята: *мисълта* ми е свѣтъ който се скита въ безкрайното“.

* * *

Тъзи закони веднажъ придобити, човѣкъ открива други съ помощта на *хипотези*, които сж *отгадаване чръзъ ума* на това, което органическото познание не знае още и не може да вдъхне само, понеже то е сжщественно пасивно и опрѣдѣлено въ всички свои обстоятелства отъ външното явление, и понеже хипотезата е принципъ общъ, отвлѣченъ, чиято природа е такава, че се изплъзва отъ микроскопа или хирургическия ножъ. Проницателни очи, явно е, не биха били достатъчни на Нютонъ, за да открие астрономическия си законъ за всемирното привличане отъ падането на една ябълка върху повърхността на почвата! И, при все това, *усъщането*, изпитано отъ великия астрономъ, не се е отличавало въ нищо отъ това, което изпитватъ най-простосмъртнитѣ!

Човѣшкиятъ разумъ отива по-далече; той господствува до толкова надъ материята, че послѣдната се издига до *отвлѣчености* тѣй странни въ областта на образа, щото ученитѣ съчинения ставатъ непонятни за простия народъ и се усвояватъ само отъ малобройни избраници. Научна гордостъ се поражда отъ това дѣло на опитъ.

Значи, науката е непрѣводима въ усъщания и образи: тя е направена отъ отвлѣчени понятия, отъ математически пропорции, отъ сложни закони, които смущаватъ въображението! За да я придобиемъ, трѣбва да бждемъ надарени съ *достатъчно сила на отвлѣченостъ*, съ извѣстна леснота, за да можемъ да оставимъ образа и усѣтимото познание въ нея, и да схванемъ това, което нѣма ни цвѣтъ, ни тежестъ, ни образъ *)...

*) Тенъ казва така: „Прѣдставете си, напримѣръ, мириагонъ, т. е. многогълникъ съ 10,000 страни. *Невъзможно е да си го прѣдставимъ*, даже цвѣтенъ и отдѣленъ, а още повече — общъ и отвлѣченъ. Колкото ясенъ и да бжде вътрѣшниятъ погледъ, слѣдъ 5, 6, 20 или 30 черти, извадени съ голѣма мжка, образътъ се разбърква и изтрива, и, при все това, моето *схващане* за мириагона не е никакъ разбъркано и изтрито“. (De l'intelligence).

* * *

Нашитѣ учени биха ли заслужили толкова похвали, ако геният имъ се състоеше само въ „умствена секреция“, чиято формула би била още таинствена? Анри Усе каза това нѣкога съ духовитостъ въ френската Академия: „химията не вижда въ човѣка съ всемирна интеллигентностъ и съ господстващъ гений, който се казва Бертело, освѣнъ едно съединение отъ вжглеродъ, водородъ, кислородъ, и азотъ... Може би е имало и друго нѣщо тамъ“ *).

Навѣрно. Химията описва тѣлото, а не познава душата. Гениятъ не е нервъ, който трепти, нито газъ, който се отдѣля.

§ 6. Изкуство.

„L'âme n'est pas aux sens ce qu'est a cette lyre
 „L'harmonieux accord que notre main en tire.
 „Elle est le doigt divin qui seul les fait frémir,
 „L'oreille qui l'entend ou chanter ou gemir,
 „L'auditeur attentif, l'invisible génie
 „Qui juge, enchaîne, ordonne et règle l'harmonie“ **).
 (Hugo, Odes).

Изкуството, както и науката, е вѣрно доказателство за духовността на душата. Животното, понеже не излиза въ никоя частъ на своето съществуване вѣнъ отъ органическия животъ, е коренно неспособно да се издигне до тази двойна форма на нематериалния животъ.

* * *

Естетическо чувство е радостно вълнение на човѣка, който е почувствувалъ хубостта. „Хубаво, казва Тома Аквин-

*) Discours de réception à l'Académie Française de M. Francis Charmes. Questions actuelles. 16, януар. 1909.

**) „Душата не е за чувствата това, което е за тази лира хармоничниятъ акордъ, що ржката ни извлича отъ нея. Тя е божествениятъ прѣстъ, който самъ ги прави да трептятъ, ухото, което ги слуша да пѣятъ или да стѣнятъ, внимателниятъ слушател, *невидимиятъ гений*, който сѣди, поробва, заповѣдва и *чертае хармонията*.

ски, е това, понятието за което очаровава душата“. „Агне, което подскача, когато намѣри прѣхраната си, не е художникъ“, казва на свой редъ Рюскинъ. Тѣй че, въ сжщностъ, удоволствието на художника не се смѣсва никакъ съ усѣщанието на този, който търси да си намѣри наслаждение. Естетическото чувство е слѣдствие на *естетическо сжждане*, което е разбиране на едно отношение. „Изкуството, казва още Рюскинъ, е изразъ на *разумното* и дисциплинирано *удоволствие*, което човѣкъ взима отъ *законитѣ на творението*... Всѣко изкуство е изразъ на изпитаното въ почувствуванія законъ *удоволствие*“.

Но всѣко *сжждане* — видѣхме това — е само по себе си неорганично; всѣка открита хармония е *отношение, донесение* за сходство между частитѣ на едно цѣло, а всѣко отношение, до толкова, до колкото е такова, се изплъзва отъ чувствата, понеже то нѣма ни пространственостъ, ни цвѣтъ, ни миризма... *Изкуството* потапя, прочее, коренитѣ си въ пълень *духовень животъ*.

* * *

Кучето разкъсва желаната плячка, пчелата разорвява миризливото недро на цвѣтята; въ животнитѣ подиръ единъ потикъ слѣдва едно приятно усѣщане, и нищо повече. — Човѣкъ *се възхищава*, съзерцава, възпроизвежда върху платно пейзажъ или растение, за да се възхищава още. Той е открилъ *хубостта, чудесния редъ*, който царува въ природата, *хармонията* на линиитѣ, *богатството отъ животъ*, който е навсѣкждѣ. Той влиза въ сношение съ непостижимитѣ за чувството чудеса, понеже послѣдното е *фотографъ* на формитѣ и на линиитѣ, които не би могло ни да сравни, ни да оцѣни.

Само една неорганическа сила, понеже тя е освободена отъ свойствата на материята (както сж пространството или фигурата), е способна да си прѣдстави това, което не е

само по себе си нито пространственостъ, нито фигура: *съразмърността, редътъ, силата* за осъществяване *).

Художественото удоволствие се поражда отъ „почувствувания законъ“, споредъ Рюскинъ. Т. е., хубостта не е друго, освѣнъ мисълъ - творецъ, открита отъ човѣка въ сърдцето на нѣщата. Древниятъ поетъ бѣ отбѣлѣзалъ това: „мисълъ замѣсва масата на нашето кълбо и се бърка въ всички нейни подробности“, „mens agitat molem, totoque se corpore miscet“.

Срѣщата на тѣзи двѣ мисли — божествената мисълъ и човѣшката мисълъ — разпространява въ човѣшкото същество неизразима радостъ, която достига най-високата си степенъ у великия поетъ и у великия художникъ. У светия човѣкъ тя се прѣвръща въ *екстазъ*, благодарение на свѣрхестествена помощъ; пророкъ Давидъ, въ своитѣ „Псалми“, и Францискъ Асизки въ „Химнъ къмъ слънцето“, сж възпѣли въ безсмъртни строфи чудесата на творението, тия *огледала*, *ослѣпяващи съ божествени атрибути*.

И тъй, тази срѣща на *мисълта-разпоредница* на вселената и *човѣшката мисълъ*, прѣзъ изкусно изработеното платно на нѣщата, не може да се обърне въ органическа сила. Тя може само да начертае въ насъ очертания и форми; тя ги оцвѣтява, дава имъ нѣкакво благоухание или вкусъ, споредъ естеството на нерва, който външниятъ двигателъ кара да трепери. Но отличното приспособяване на органитѣ къмъ службитѣ имъ, на истинкитѣ къмъ вида имъ, — единството безъ пукнатина на едно живо цѣло, чиито хиляда разнородни части се движатъ въ пълно съгласие — силата, която се открива отъ устройството на свѣтоветѣ, или безкрайната

*) Вѣрно е, че *пластическата хубостъ* причинява на самото чувство извѣстно удоволствие. Виждането ѝ е приятно. Но, отдѣлено отъ истински естетическото удоволствие, което се поражда отъ *умственото съзерцание* на живитѣ и хармонични богатства, въплотени въ едно хубаво лице, впечатлението е доста слабо. Естетическото *служение* е необходимо, за да може да се проникне въ хубостта, и душата да се пълни отъ нея. По тази причина изкуството ще бжде всекога запазено за елита, вкусоветѣ на който сж прѣчистени, а сжжденията проникателни.

плодовитостъ на най-скромния зародишъ, — провиденциалното струпане на всички богатства прѣдвидъ физиологическото, умствено, нравствено разцвѣтяване на човѣка, — сж, съ хиляда други, трансцедентни *обекти за схващане*, които не позволяватъ никакво вещественно прѣдставление, и не сж достъпни да бждатъ оцвѣтени отъ зрителния нервъ, нито да бждатъ направени миризливи отъ обонятелния.

Ето защо животното, чийто погледъ е често, при това, по-остъръ отъ тоя на човѣка, у когото усѣщането е по-живо, е винаги неспособно за художественъ животъ. Ето причината, поради която, срещу тѣзи природни „хармонии“, съзерцаването на които кара да блещи човѣшкия погледъ съ чудна свѣтлина, погледътъ на животното остава тъменъ, безъ изразъ, цѣлъ обгърнатъ отъ нощъ. Казваме тогава, че то е неразумно, „тжпо“, глупаво! Съ това искаме да кажемъ че то не схваща *умственото*, понеже неговитѣ органически сили сж коренно неспособни да *ги* прѣдставятъ. *Духовна душа* му липсва.

* * *

Другъ източникъ за естетическо удоволствие е *символизмътъ* въ природата. Човѣкъ намира вънъ отъ себе си величественъ изразъ на своитѣ чувства, на своитѣ страсти, на своитѣ желаня... Сжщо той съчувствува на нѣщата, плѣнява се отъ мисълта да намѣри себе си тамъ като въ вѣрно огледало. Той се привързва къмъ това изразително или нѣжно продължаване на неговото битие.

Сърдцето има безкрайни стремежи; поетътъ ще възпѣва трогателнитѣ *символи* на своя вжтрѣшенъ възходъ къмъ единъ прѣдѣлъ, който се изплъзва винаги: планината, океанътъ, пустинята, високото небе! Ревътъ на вълнитѣ, които се прѣскаатъ срѣщу гранитната скала, ще бжде любимата пѣсенъ на неговитѣ буйни желаня, които неумолимата жестокостъ на хората потѣпква. Върху едно лице съвсѣмъ пропито отъ нѣжностъ, отъ прѣлестъ, отъ свѣтлина, той ще открива благозвучния отгласъ отъ своята идеалистична душа, влюбена въ тихъ, нѣженъ, спокоенъ животъ.

Кой не вижда, че това *сходство* между *сътворенитѣ* обекти и *чувствата* на *художника* образува наново *нематериаленъ обектъ* на *мисълъ*, който напразно биха се старали да уеднаквятъ съ *линии* или *звукове*. *Подобието*, което *сближава* два обекта, не е *нѣщо*, което се *пипа*, вижда или *вкува*: то *се схваща* чрезъ *разбиране*, то е *нѣщо* чисто „*умствено*“, и само една *духовна* способностъ, приспособена къмъ този обектъ, освободена въ *послѣдствие* отъ *сжщественитѣ* за *чувствата* и *въображението* свойства за *познание*, е способна да го достигне.

Кринътъ, съ *непорочната* си *бѣлота*, съ *дѣвствената* си *свѣжестъ*, е *символъ* на *душа* *невинна*, на *сърдце* *чисто* и *прѣлестно*; това *приличие* съ *пълнотата* на *нравствения* животъ, което *запазва* на *искрения* *човѣкъ* *хубостъта* му, *силата*, *прѣдишната* му *простота*, не е *сѣставенъ образъ*, направенъ отъ *черти* и отъ *цвѣтове* и *можещъ* да *прѣдстави* *наведнажъ* *крина* и *невинностъта*. Това е *относително* *понятие*, *плодъ* на *сложенъ анализъ*, на *изкусни* *сравнения*, на *пространни* *обмислювания* *понѣкога*, и той не *сжществува*, *освѣнъ* въ *духовния* *свѣтъ* на *умственитѣ* *нѣща*, *свѣтъ*, който *око* не може да *вижда*, *нито* *ухото* да *чува* и *ржката* да *пипа*.

* * *

Нека *прибавимъ*, че *изкуството* *идеализува*. То се *старае* да *надмине* *реалната* *хубостъ*, *винаги* *несъвършена* на *нѣкое* *мѣсто*. *Въображението-творецъ* *събира* и *нарежда* *разпръснати* въ *свѣта* *черти*, то ги „*хармонизува*“, то ги *стопява* въ *едно* *цѣло*, въ *шедьовр'а*.

Не сме *вече* *срѣщу* *една* *проста* *снимка*, но *срѣщу* *художествено* *творение*!

При *все* *това*, *нека* *забѣлѣжимъ* *това*, *въображението* не е *творецъ* *самъ* по *себе* *си* *като* *органическа* *сила*, то *нѣма* *инициатива* *строителска*; то *вписва* *външнитѣ* *форми* *такива*, *каквито* *му* *се* *прѣдлагатъ*; то *ги* *пази*, *спомня* *си* *ги*, *сдружава* *ги* за *кратковрѣменно* *щастие*, и *нищо* *повече*. *Автоматизъмътъ* е *неговъ* *законъ*. *Играта* *му* е *гибелна*. *Идеалътъ*, *напротивъ*,

е плодъ на дълги усилия, на доброволенъ, мъчителенъ трудъ. Художникътъ го изкарва на свѣтъ само слѣдъ часове на страдание и умствено напрѣгане.

Обяснението е открито: *идеалътъ* е прѣди всичко *идея*, величествено и сложно схващане на ума, който търси въ богатствата на въображението разпрѣснати използуеми форми, за да ги групира по новъ *оригиналенъ* начинъ. Идеята добива тогава своето поетично, пластично, музикално или литературно *тѣло*. Въображението е играло въ тази работа ролята на палитра, отрупана съ различни бои: разумътъ е художникътъ, който е нарисувалъ платното съ магическата си четка.*)

Наново виждаме духовната душа въ този разуменъ принципъ, който надминава реалното, *видното* вече, който е надаренъ съ *инициатива*, понеже не е робъ на органически автоматизъмъ, и който управлява въображението по своему, съединявайки го съ своята сила - творецъ на *идеална хубостъ*.

Ла Фонтенъ отбѣлѣзва тази черта, която открива нематериалността на нашия умъ:

Je sens en moi certain agent ;
tout obéit dans ma machine
A ce principe intelligent**).

Пасивностъ и автоматизъмъ, такъвъ е неизбежниятъ законъ за всѣка познавателна сила, която зависи отъ организма; умътъ е надаренъ съ доброволна *деятелностъ*, съ творческа *инициатива*, той не съставя частъ отъ свѣта, върху който царува *законътъ на неподвижността***)*.

*) Да отбѣлѣжимъ, че ако въображението бѣше творецъ само по себе си и *доброволно*, животнитѣ биха познавали изкуството, дѣцата сжщо, простацитѣ — още повече.

***) Чувствувамъ въ себе си извѣстенъ двигателъ; всичко се подчинява въ моята машина на този разуменъ принципъ.

****) Жанъ Жакъ Русо отбелѣзва това въ „Емилъ“: „никое материално сжщество не е дѣйно само по себе си, и азъ съмъ сжщо. Напразно ми оспорватъ това, азъ го чувствувамъ“ (книга 4). — Дишането, храносмилането, виждането, сдружаването на образи спонтанно сж, по всѣка вѣроятностъ, дѣятелности. „Но нашата личностъ не е начало

§ 7. Членораздълна рѣчь.

„Животното е нѣмо“

(Лукреций.)

Защо животнитѣ сж нѣми? „Това не е поради липса на органи“, забѣлѣзва Декартъ, „понеже се вижда, че свракиѣ и папагалитѣ могатъ да произнасятъ думи сжщо като насъ, и, при все това, не могатъ да говорятъ като насъ, т. е. да засвидѣтелствуватъ, че тѣ мислятъ това, което казватъ.“

Думата, това е разумната душа, която се изразява, се открива; свраката и папагалътъ ще повтарятъ до насита внушенитѣ думи, но никога не ще изразятъ лична мисль; тѣ сж *нѣми*, понеже нѣматъ *душа*, която мисли.

Животнитѣ джавкатъ, реватъ, лаятъ, мячатъ, цвилятъ, гукатъ, съскатъ; тѣзи *нечленораздълни* *викове* сж природни, спонтанни знаци, които прѣдаватъ навѣнъ наклонности и усѣщания. Създателтъ, Който чудесно е наредилъ играта на образитѣ и на полезнитѣ движения въ животнитѣ, е създалъ сжщо органическитѣ стремежи на всѣки видъ съ звучни апарати, чието пѣние е автоматично и неизмѣняемо, както всѣка друга животинска дѣйность. *Викътъ* е безличенъ, специаленъ изразъ на инстинкта.

Членораздълната рѣчь е съвсѣмъ друго нѣщо. Тя е съставена отъ сборъ *условни* знаци или отвлѣчени, общи, освободени отъ всѣкъкъвъ частенъ обектъ, формули. Тя произхожда, прочее, отъ единъ вжтрѣшенъ гласъ, който не е материя и който само може да се издигне до отвлѣченото, надъ осѣзаемитѣ, конкретнитѣ, индивидуални нѣща, до които достигатъ чувствата.

на тѣзи дѣятелности. Ние ги прѣтърпяваме, това е единъ видъ механизъмъ, който работи въ насъ безъ насъ. Въ художествената работа, напротивъ, нашата личность е дѣйна, нѣщо ново произлиза отъ нея и отъ нейния умственъ трудъ. Това е очевиденъ бѣлѣгъ, че една нематериална сила е на работа.

* * *

Човъшката рѣчь е нецѣла и несвѣршена, но прозрачна, обвивка на духовната душа, която живѣе въ насъ — както творението е прозрачно покривало на творческата мисль. Тази рѣчь, която физически и вещественно не е, освѣнъ малко въздухъ, поставенъ въ трептение отъ приспособенитѣ органи, не е за това по-малко чудо, тъй като позволява на нашия умъ да се сношава съ ума на подобнитѣ ни, и понеже въдворява между хората една интимна обмѣна на най-високи, най-обширни, най-нѣжни, съ най-голѣмъ отсѣнъкъ мисли.

Докато *малко въздухъ трепти* между насъ и този, съ когото приказваме, нашитѣ души се просвѣтяватъ, се усилватъ, се утѣшаватъ, се прѣгръщатъ нѣжно; ето ни *далечъ отъ органическата дума* и нейната бѣднота най-послѣ! Ние сме въ свѣта на духоветѣ, кждѣто ехтятъ таинствени, нечленни ударения, блѣдни прѣдшественици на тѣзи, които, слѣдъ смъртъта, ще се удостоятъ съ непосредствено допиране до освободенитѣ отъ плътъ духове.

* * *

Красноречието и поезията даватъ тукъ долу на нашѣта рѣчь всичкото възможно усвѣршенствуване. Разглеждани като вещество, *буквитѣ* не сж, освѣнъ единъ сборъ отъ черти на перо, тъй незначителни за окото, че животното, което ги разглежда, не намира въ тѣхъ нищо, което би привлѣкло вниманието му. Но, задъ окото на човѣка, има умъ, който усѣща въ тѣзи груби черти, една нематериална, невидима, неосезаема мисль, която се прѣдава и изразява; ето защо човѣкъ се спира, тогава когато животното минава хладнокрѣвно; той чете, увлича се, стреми се къмъ свѣта, кждѣто срѣща образъ безъ съмнѣние, но кждѣто той минава постоянно надъ образа, който е самъ по себе си само едно възпроизвеждане съ цвѣтъ и въ пространство на отвлѣченото, всеобщо, неуловимо за чувствата понятие. . .

* * *

Човъшкиятъ погледъ е таинствено освѣтленъ отъ тази невеществена дума, която душата произнася въ себе си. Животното нѣма *погледъ*; неговитѣ очи сж мъртви, тѣ сж лишени отъ всѣкакво лично изражение; тѣ *не казватъ нищо*; отъ тукъ произлиза онова впечатление на безкрайна самотностъ, която изпитваме въ обществото на най-вѣрното куче, или на най-милваната котка. . .

Каква сила, напротивъ, каква дълбочина, какъвъ неизразимъ чаръ понѣкога има въ човъшкия погледъ? Рѣчта на духа се отражава, се рисува, се съсрѣдоточава тамъ по единъ чудесенъ начинъ.

Очитѣ на животното сж тъмно огледало на организъмъ, надаренъ съ инстинктивни движения и съ прѣдставления чисто чувствени. Погледътъ на човѣка, кжпанъ отъ една нѣжна и необяснима свѣтлина, открива духовната душа. Органътъ е прѣобразенъ, той изразява невидимата сила, която свѣти въ него, и личносттата, съ нейнитѣ хиляда психологически и нравствени отсѣнки. Човъшкиятъ погледъ е като прозорець на душата и чрѣзъ него се прониква тутакси въ едно дълбоко сжщество, което мисли, сжди, разсждава, съмнява се или хитрува, подиграва се или се възхищава, което се разцѣвтява въ доброта, въ любовь, въ радость. . .

Да, материята се одухотворява, по *нѣкакъвъ начинъ* тя надминава самата себе си, и ни съединява почти непосредствено съ единъ принципъ на животъ, който, очевидно е, не се смѣсва съ простата органична работа на чувствата. Задъ *вълшебната природа* забълбзваме *разумъ - распоредителъ*, който се пазимъ да уеднаквимъ съ слѣпитѣ сили на материята. Оттатъкъ *човъшкия погледъ* ние съзираме *разумната душа*, чиито дѣйствия, безкрайно гѣвкави и съ много отсѣнки, се показватъ като изцѣло различни отъ едно обикновено свързване на образи и отъ едно просто тласкаще или отблъскваще трептене на нервитѣ.

* * *

Между човѣка и животното има не *степенно* различие, както би го желалъ материалистичниятъ еволюционизъмъ, а има *сжщественно* различие, различие по *природа*, непрѣходна пропастъ, която отдѣля чувствения животъ отъ живота духовенъ... За да се убѣдимъ, достатъчно е да чуемъ *вика* на животното, и съблимната рѣчь на човѣка; достатъчно е да съпоставимъ *очитъ* на животното и човѣшкия *погледъ*.

§ 8. Религия.

„Ако всичко е материя, ако мисълта въ менъ е само слѣдствие отъ нареждане частитѣ на материята, то кой е поставилъ въ свѣта едно по-друго понятие отъ това за материалнитѣ нѣща?“

(La Bruyere).

Човѣкъ е „религиозно животно“. Ето друга *отличителна черта* за човѣчеството и ново доказателство за нематериалния принципъ на животъ въ насъ. Животнитѣ, въпрѣки тѣхнитѣ сътива, често по-силни отъ нашитѣ, въпрѣки богатствата на инстинктитѣ имъ, никога не сж могли да се издигнатъ до тѣзи специфично човѣшки дѣйствия — *обожаване, молитва, жертви*.

Човѣкъ колѣнчи, гледа къмъ небето: тѣзи жестове откриватъ кой е той, като го раздѣлятъ отъ обикновеното животинство.

Религията е фактъ, който едно нечестиво желание не може да прѣмахне. Има безбожници, това се разбира, както има нѣми и идиоти; но, ако, въпрѣки тѣзи патологически аномалии, никой не мисли да оспорва тѣзи славни принадлежности на расата ни: словото и разума, още по-малко нѣкой може да отрече очевидния фактъ: *религиозната идея* е *историческо* явление на човѣшкия манталитетъ.

Споредъ Лукреций и многобройни материалисти, религиозниятъ животъ има произхода си въ *страха*, който изпитваме прѣдъ извѣстни прояви на природнитѣ сили: грѣмотевицата, буритѣ, вулканитѣ. . .

Тѣзи философи не взиматъ прѣдвидъ, че този страхъ *прѣдполага* идея за невидимо сщество, твърдѣ могъщо, отъ което ние зависимъ и което е Господаръ на природата. Дали човѣкъ нѣкъждѣ умножава тѣзи невидими сщества, или пъкъ допуска само едно, туй малко важи. И се идва до заключението, че разумътъ е способенъ да се издигне до идеята за Божеството, което сѣтивата, при все това, не могатъ ни да пипатъ, ни да виждатъ. . .

* * *

Едно просто съединяване на образи би могло, буквално, да доведе уплашения отъ грѣмотевицата и бурята човѣкъ до прѣдставата за тѣлесно сщество, скрито въ небето или въ дъното на океана, което го заплашва. . . Но неговиятъ религиозенъ животъ би билъ неспособенъ да отиде по далече, и този образъ, сформирувалъ се въ неговия мозъкъ, би могълъ да достигне само до физически, непосредственъ страхъ, проявяващъ се въ бѣгство. Отъ животински организъмъ може да произлѣзе само този *психологически процесъ*; доказателство е това, което става съ коня или кучето. Една неизвѣстна форма въ облацитѣ прѣдизвиква въ мозъка на първия съединение на образи, което разклаща отъ страхъ нервитѣ му, и животното *се изправя* на заднитѣ си крака. — Когато гърми, второто прѣтърпява умствено съединение отъ сщия видъ; то се търкаля по земята, виейки, като че ли търси убѣжище въ вжтрѣшността на земята.

Това свързване на психологически явления никога не отива по-далечъ у животнитѣ, и има защо. Единъ организъмъ чисто чувственъ нѣма други способности.

Човѣкъ се качва по-високо. *Умствено*, той си прѣдставя задъ чудесата на природата едно *вѣрховно Сщество*, което управлява свѣта, слѣдъ като го е направило, което е създадо и самия човѣкъ, и което ще го възнагради слѣдъ *смъртта* за добритѣ му дѣла въ рая, или ще го накаже въ ада. Каквито и да бждатъ лъжливитѣ образи, които езичеството смѣсва съ тѣзи основни схващания, остава едно, че *религиозниятъ животъ* води своя произходъ отъ тѣзи *идеи*.

И тъй, тѣзи идеи не сж дѣло на чувствата, но на *ума*. Понятията за първа причина, за божествено господствуване, за послѣдна справедливостъ, за възмездие отвѣдъ гроба прѣдставляватъ нѣщо чисто *умствено*, което нѣма нищо общо съ материалнитѣ нѣща, чиито образъ е отпечатването или фотографията. Безъ съмнѣние, фантастически и груби картини за сътворението на свѣта, за небето или за ада, могатъ да придружаватъ у езичника или фетишиста господстващитѣ идеи на религиозната психология. Но тѣзи привидѣния не сж, освѣнъ дѣтинско или лъжливо придружаване, поетична окраска на *отвлѣченитѣ* понятия за вѣрховна причина на свѣта, за таенъ двигателъ на нѣщата, за таинствена и зависеща отъ Провидѣнието сила, за бждеще възмездие и за окончателна справедливостъ, които сж съвсѣмъ различни отъ първитѣ и сами по себе си не прѣдставляватъ нищо, което може да се уеднакви съ една тѣлесна пространственостъ *).

* * *

Какво да кажемъ сега за по-възвишенитѣ, по-дълбокитѣ *религиозни схващания* на елита на мислещето човѣчество? Единъ Богъ, Който е „чисто Дѣло“ (Аристотель). Сщество

*) *Вѣрховната причинностъ*, напримѣръ, не е единъ Зевсъ, седналъ на върха на единъ Олимпъ, на границата на веригата отъ сщества; тя е *производителната дѣятелностъ* на нѣщата и на хората, и тази дѣятелностъ нѣма лице, ни голѣми коси, ни грамадно тѣло... *Справедливостъ* е отдаването всѣкому неговото дължимо; *наказание* е заслужена скръбъ: тѣзи *понятия* сж *разбираеми*, не *въображаеми* сами по себе си.

необходимо, у Когото сжщността е сама по себе си сжществуваща, и чието име е „Този, Който е“ (Моисей), Сжщество, което съ Своята неподвижна вѣчност обгръща съ единъ само безкраенъ актъ на разумъ сегашното, миналото и бждещето!.. По кой начинъ *образъ* и *органъ* биха ни направили да достигнемъ до тѣзи метафизически върхове, до тѣзи възвишени и съвсѣмъ невеществени понятия, които сж логически вѣрни, но толкова дълбоко таинствени за самия нашъ разумъ?

* * *

Нравствено, религиозниятъ животъ на човѣка надминава още по-безкрайно елементарната психология на животното, което се плаши отъ сѣнката на нощта или отъ блѣсъка на свѣткавицата! Конятъ се изправя на заднитѣ си крака, кучето се търкаля по земята: ние вече казахме, това сж движениа на физически страхъ и разнообразни опити за бѣгство. *Инстинктътъ за запазване* е свързалъ тѣзи движения съ онѣзи образи. Нищо повече.

Религиозниятъ човѣкъ дѣйствува съвсѣмъ другояче. Той колѣнчи, покланя се Богу, моли се, принася жертви, разкайва се за грѣховетѣ си, изказва желание да ги изкупи; той вижда въ разума си водачъ, който Създателтъ му налага, въ заповѣдитѣ на този разумъ—природенъ законъ, който го задължава; той се опитва да съобрази своето поведение съ тази божествена воля; ако успѣе въ това, вкусва душевенъ миръ; ако не успѣе, страда отъ странна болка, отъ гризене на съвестта!.. Далечъ отъ мисълта да избѣгне своя Богъ, той се стреми къмъ Него върху мистичнитѣ криле на вѣрата и любовта.

Наистина, какво общо има тукъ съ единъ простъ страхъ, който прави да треперятъ членоветѣ на скота? Нашитѣ еволюционисти искрени ли сж, когато смѣсватъ едната и другата серия явления? Не виждатъ ли, че *различнитѣ нрав-*

ствени прояви на религиозния животъ въ човѣка сж изразъ на неvěщественни чувства, като напримѣръ богочитанието и разкаянието, които нѣматъ никакво сродство съ усѣщанията за дѣбрѣ или злѣ органическо сжществуване-

ГЛАВА ВТОРА.

ДУХОВНОСТЯТА НА ДУШАТА СЕ ДОКАЗВА ЧРѢЗЪ ДОБРОВОЛНИЯ ЖИВОТЪ.

§ 1. Свобода.

„Духъ? Всѣко отъ неговитѣ дѣла ни го открива въ неговата властъ върху материята, въ неговата доброволностъ и въ неговата свобода.

(Lacordaire, 48 conference).

Ние имаме съзнание за нашата свобода. Чувствуваме се „дѣйни прѣдъ самитѣ насъ“, споредъ цитирания вече изразъ отъ Ж. Ж. Русо, и прѣдъ тази искрена очевидностъ нѣма детерминистски софизъмъ, който да упорствува. Азъ се *чувствувамъ* господарь да опрѣдѣля, кое отъ извѣстни двѣ рѣшения да взема, коя отъ двѣ противоположни работи да извърша. Имамъ *властъ* да се разхождамъ или да остана вкжщи, и най-добро доказателство за това е, че правя *добровољно* едното или другото . . .

Безъ съмнѣние, имамъ *мотивъ*, който ме кара да прѣдприема разходка, вмѣсто да остана въ стаята си; но, *чувствувамъ* го, този мотивъ *не* ме *опрѣдѣля*. По другъ мотивъ, нито по-силенъ, нито по-слабъ отъ първия, но различенъ отъ него, азъ съмъ еднакво наклоненъ да не мърдамъ. Накратко, тѣзи двѣ противни *наклонности* не ме завличатъ, азъ имамъ съзнание за тѣхъ, тѣ ме подбуждатъ само, а едничка моята *воля* отсича. Физически, азъ оставамъ неопрѣдѣленъ, тѣй

като самата ми воля не се *опредѣли* *). Всѣки мигъ мога да измѣня поведението си, да прѣкъсна разходката си.

Заклучението, което се налага, е това: *принципътъ на свобода*, която е въ мене, е по необходимостъ *духовенъ*. Нищо не е, наистина, по-противоположно на природата на материята отъ свободата и нерѣшителността. Сама по себе си *материята* е бездѣйна, тя е неспособна да се *опредѣли* или да измѣни своето състояние. Такъвъ е *основниятъ законъ*, безъ който физическитѣ и химическитѣ знания биха били невъзможни. Ако нѣмаше математическа еквивалентностъ между добититѣ и разходвани енергии, всѣко смѣтане би било напразно, и всѣка научна вѣрностъ би изчезнала. *Прищѣвката* е чуждъ факторъ за колелетата на една машина, както и за газоветѣ, които се образуватъ въ една реторта. *Материята* е *опредѣлена* отъ едно нѣщо само, отъ своята природа и отъ тази на дѣйстващитѣ лица, които я поставятъ въ движение. Прѣдвигдатъ отпрѣди съ положителностъ произведеното отъ машината, което оцѣняватъ въ приспособени единици, и прѣдѣла на съединението, който опрѣдѣлятъ чрѣзъ една неизмѣнна формула.

При срѣщата на този главенъ законъ на материята, моята воля отива въ едно чувство, послѣ въ друго; тя се отнася еднакво къмъ двата противоположни прѣдѣли споредъ *прищѣвката* си; тя не е *опредѣлена* за едно нѣщо само, нито съдбоносно тласкана въ неизмѣнно направление.

Тя се изплъзва отъ *закона на бездѣйността*, тя може сама да се постави въ движение, да измѣни направлението, да спре или усили бѣга си и, каквито и да бждатъ *мотивитѣ*, повече или по-малко наложителни, които я подбуждатъ, тя се чувствува постоянно и физически *господаръ на себе си*.

*) Ако бѣхъ „чиста материя“, азъ не бихъ се колебалъ, не бихъ размишлявалъ, не бихъ билъ тъй често въ *затруднение при изборъ*. Бихъ билъ отвлѣченъ отъ колелетата на моята машина, или, ако моята машина оставаше въ спокойствие, тя самата никога не би могла да се пусне.

Животнитѣ не сж обикновени машини, както това е искалъ Декартъ. Това сж живи сжщества, надарени съ сѣтивно познание и съ инстинктивни стремежи. При това, тѣхната природа, сжществено органична, ги осжжда на опрѣдѣлена дѣятелность, и тѣ иматъ *неизмѣненъ начинъ на дѣйствиуване*. Всѣка ластовичка прави гнѣздото си като съседката. Славаятъ пѣе своята вѣчна пѣсенъ. Пчелата изсмуква сокъ отъ цвѣтята и нарежда кошера си по сжщия начинъ, както прѣди хиляди години! У животнитѣ нѣма *изборъ*.

Сжщо така, работата имъ не търпи нито лична оригиналность, нито измѣнение въ процеситѣ, нито технически напрѣдкъ. Тя не издава ни несржчность, ни колебание, ни пипания. Тя не познава усъвършенствуванята и недостатъцитѣ на нашата свобода.

Срѣщу еднакви образи еднакви потици разклащатъ организма имъ, и дѣлото, което произлиза отъ това, е неизмѣнно. Видѣтъ на слама поставя крилетѣ на птицата въ движение, и гнѣздото скоро е построено. Това е ритъмъ отъ усѣщания и съотвѣтствуващи тѣмъ движения, ритъмъ *опрѣдѣленъ* отъ чудесния строителъ на животния организъмъ, автоматически ритъмъ, който се пригода къмъ гъвкавостята на живота, къмъ извѣстна способность за приспособяване на инстинкта къмъ обстоятелствата, но който се развива сждбоносно, безъ да се явятъ *оригиналнитѣ измѣнения* на прѣслѣдваната цѣль и на употрѣбенитѣ срѣдства, на които принципъ сж умѣтъ и свободата.

Не може да бжде другояче. Единъ организъмъ, даже такъвъ, воденъ отъ тази забавна свѣтлина, каквата е образътъ, се подлага на първобитния законъ за тѣлата, закона на инертността и детерминизма. Това, което е материя, е неспособно за начална дѣятелность; молекулата получава движението си отъ една съседна молекула и го прѣдава на слѣдващата. Нѣма никакво мѣсто за нерѣшителность или възможна ориентация въ нови направления, дори противоположни. *)

*) *Дресуването* на животнитѣ се състои въ съединение на образи и движения, втѣлпени отъ повтарянето на едни и сжщи работи. Тукъ се открива бързо сждбоносниятъ *автоматизъмъ*. Учената маймуна

Само човѣкъ е господарь на своята дѣйность, ориентира се по своему, избира между нѣщата, които го подбуждатъ еднакво, измѣня до безкрайность работата си. Съ една дума, той е *свободенъ*, и, понеже тази свобода е *отрицание* *даже на материята* и на нейния основенъ законъ, произтича *логически*, че човѣкъ носи въ себе си начало на невестественъ животъ, *душа*.

§ 2. Нравственостъ.

„Mon Dieu, quelle guerre cruelle!
Je sens de u x hommes en moi! “ ***(

Тѣзи *два човѣка*, които се борятъ продължително въ насъ, *човѣкътъ - плътъ* и *човѣкътъ - духъ*, ни откриватъ по блѣскавъ начинъ духовността на душата.

Докато чувственостъта ни завлича къмъ *страсти*, разумътъ ни кани къмъ *дѣлгъ*. Едната разстила прѣдъ насъ *удоволствието* и своитѣ примамвания, другиятъ ни припомва строгитѣ, но дълбоки прѣлести на *добродѣтелята*. Свободата ни се подбужда отъ тѣзи два човѣка въ насъ, както и двата искатъ това, което имъ подхожда.

Плътъта трѣбва очевидно да се подчини на ума, който е по-горенъ отъ нея и който прави отъ човѣка сжщество способно за нравственостъ, за достоинство, за разуменъ и приятенъ животъ. Но това не става безъ мжка, безъ битка, безъ отслабване даже. Трѣбва *да се правятъ усилия*. *Добродѣтелята*, или добитиятъ успѣхъ въ тази нравствена борба, не е точно нищо друго, освѣнъ *развиване на сила* срѣщу самия себе. Нашето сжщество е затворено поле, въ което се борятъ *два непоправими съперника*.

не познава разнообразие въ своя репертоаръ. И казватъ „отегчителенъ като папагалъ“. Дресувано животно не остава по-малко подчинено на закона за инертността.

— Колкото за лекитѣ *измѣнения* на първобитния инстинктъ, който нѣкои мислятъ, че забѣлзватъ, тѣ се обясняватъ лесно отъ *начално смѣсане* между *еднаквитѣ образи*.

***) „Боже мой, каква война жестока!

„Азъ чувствамъ въ себе *два човѣка*.“

Това съперничество ни открива природата на двата противника: единият се стреми къмъ *материални блага*, които ласкаятъ низкигѣ чувства, и се показва изведнажъ свързанъ по сщностъ съ материята; другиятъ желае *нематериални блага*, изпълване на *дълга* и на Божията воля, добиване на *нравствена красота*, и се открива като нематериално отъ самитѣ дѣла.

* * *

Бюфонъ е разкъсвалъ по сщия начинъ, когато е казалъ: „Това е, понеже природата на човѣка е съставена отъ *две противни начала*, поради което е много мъчно да се помири съ себе си. *)

Войникътъ, който обуздава въ себе си треперенията на плътта и нервитѣ, когато свирятъ куршумитѣ и избухватъ гранатитѣ, и който, въ едно вътрѣшно усилие, като устремява цѣлото си сщество къмъ светитѣ идеали за защита на отечеството и за приемане върховното самопожертвуване отъ любовъ къмъ божествената воля, се хвърля подъ картечницата, минава една *минута* на *силенъ духовенъ животъ*. Той намира въ себе си присъствието на душа, различна отъ чувствата и нервитѣ, пълна съ сила, свобода и възвишена свѣтлина. Той чувствува, че ангелъ поваля животното въ него и като героя на Корнейль се провиква: „Азъ съмъ *господарь* на себе си . . . Азъ съмъ това. Искамъ да бжда това“.

Материята е повалена отъ духа, тѣлото е подигнато отъ душата. *Противоположността* между органичния и неорганичния животъ не може да бжде по-блѣскава, тъй като първиятъ е пожертвуванъ отъ втория.

* * *

Тази драма - откровение е цѣлата психология на единъ светецъ или мъченикъ. Основнитѣ добродѣтели на евангелието, които Иисусъ е възхвалилъ на планината, и които християнскитѣ герои сж вършили за усъвършенствуване, не сж

*) Buffon, Oeuvres completes, m. iv. стр. 347,

нищо друго, освѣнъ разцвѣтяване на ангелски, духовенъ животъ въ плътско и кално тѣло: бѣдността на единъ Францискъ Асизки, умъртвяването на единъ свещеникъ отъ Арсѣ, милосърдието на единъ Венсанъ дьо Полъ, несравнимата ревностъ на единъ Франсоа Ксавие или на единъ Игнатий Лойола, самолишенията, на единъ Беноа - Жозефъ Лабръ, героизмътъ на една Жана д' Аркъ правятъ да блести силата на това таинствено същество, което живѣе въ смъртна обвивка, но което знае да наложи на разбунтуваната или съблазнената плътъ послушание и самоотвержение.

* * *

Много хора, чиято съвѣсть е изгаснала или отслабнала, и които живѣятъ само за да удовлетворятъ своитѣ чувствени страсти, ще останатъ слабо чукнати отъ това доказателство за духовността на душата. Писанието ни е прѣдупрѣдило отдавна, че „оскотилиятъ се човѣкъ“ не разбира нищо отъ божественитѣ работи. Той още повече не разбира това, що се отнася до душата, понеже душата му е съвсѣмъ погълната отъ чувства и отъ прѣдмети, които я прѣлъстяватъ. Неразбирането на необходимитѣ истини и възвишенитѣ реалности е наказание за него.

Но правата душа, която, слѣдъ като е търсила истината, я е намѣрила и се старае да изпълнява божествения законъ, намира скоро въ себе си една мжчителна борба между плътта, която много желае, и ума, който обуздава и защитава. Отъ тоя само фактъ душата открива, че има по-горна природа отъ материята, способна да укроти послѣдната, побѣдоносна въ своитѣ внушения, свободна въ докосването си. Душата открива, че тя е сестра на *ангелитѣ*, тя смѣта това за *опитна очевидностъ*; това е възнаграждението въ този свѣтъ за нейната праведностъ. *)

*) Детерминиститѣ утвърждаватъ, че еднитѣ сж сждбоносно за-вличани отъ потока, а другитѣ се привързватъ не по-малко сждбоносно къмъ добродѣтелята. Всѣкидневниятъ опитъ противоречи на тѣхната теория. *Нравствената борба* е неопровержимъ фактъ. Благодатта идва на помощъ на колебаещата се свобода, но тя я само *усилва*, безъ да я *опредѣля*, както е искалъ Лютеръ; тя оставя на свобода грижата за *изборъ* и за *рѣшение*.

Млади хора, вие, които вечерята на единъ опасенъ празникъ сте усѣтили да кипи въ васъ чувственъ жаръ, и които, при все това, чрѣзъ енергиченъ повикъ къмъ вашата вѣра и вашата свобода, сте могли да изгасите постепенно страшния пламъкъ и да спасите невинността си, кажете ми, въ момента, когато сте затваряли трѣскавитѣ си клепащи и сте се отдавали на сънъ, не сте ли почувствували да трепти отъ радостъ и гордостъ дълбокото сжщество, което плътътъ малко остана да го побѣди, но което побѣди плътътъ?

ГЛАВА ТРЕТА.

ДУХОВНОСТЪТА НА ДУШАТА СЕ ДОКАЗВА ЧРѢЗЪ ЖИВОТА НА ЧУВСТАТА.

„L'âme, pour soutenir sa celeste nature,
 „N'emprunte pas des corps sa chaste nourriture...
 „..... elle vit de pensees
 „De desirs satisfaits, d'amour,
 de sentiments,
 „De son être immortel immortels aliments.“*)

(Hugo Odes, книга 4)

§ 1. Чувството е невеществено.

Усгъщането не е освѣнъ едно приятно или неприятно трептение на съединенитѣ съ мозъка нерви. Чувството, което слѣдва невещественото знание на духа, само е едно *невеществено движение на сжществото***), което се стреми къмъ обектъ, или се отдалечава отъ него, и по този случай се наскърбява или радва.

*) „*Душата*, за да поддържа небесната си природа, не заема отъ тѣлата *чистата си храна*... тя живѣе съ мисли, съ *изпълнени желанія*, съ *любовъ*, съ *чувства*, безсмъртна храна на безсмъртното и сжщество“.

**) Не се касае очевидно за едно *мъстно движение*, но за единъ *стремежъ на сжществото*, което, безъ да излиза отъ себе си, се съединява и се старее да се съдени *чувствено* съ извѣстенъ обектъ. *Усгъщането* и *чувството* могатъ да се смѣсятъ въ съзнателното психологическо поле, тѣ не оставатъ по-малко ясни за малко внимателния наблюдател .

Животът на душата е едновременно съзердателенъ и чувственъ; чрѣзъ знанието тя си прѣдставя истината, реда, хармонията, красотата на всички нѣща, а чрѣзъ чувството тя се разлива въ възхищение, въ нѣжностъ, въ страстни желаня, въ свещени вдѣхновения — или, напротивъ, тя избухва въ умраза, въ прѣзрѣние, въ горѣщо отвращение...
 Опредѣлението на поета е точно:

„Душата ми е *лжчѣ* отъ свѣтлина и *любовь*“.

* * *

Животнитѣ, спорѣдъ мнѣнието на материалиститѣ, сж надарени сжщо съ чувственъ животъ. Кокошката милѣе за своитѣ пиленца и ги милва. Птицата храни сѣмейството си, у нея има родителско чувство.

Още едно грубо заблуждение! Това сж чудни *инстинкти*, свързани съ запазване на вида, които могатъ да се нарекатъ, чрѣзъ злоупотрѣбение съ езика, ако искате, „любовь“ или „прѣданность“; въ сжщность, тукъ нѣма, освѣнъ сборъ отъ образи и поставени въ редъ движения, измѣняеми съ организма на всѣка категория животни. Кокошката вижда пиленцето си, и това виждане се измѣня, споредъ таинствения законъ на инстинкта, чиято тайна е у Бога, въ едно движение на близость и тѣлесно съприкосновение. Нищо повече. Нека пилето порасне; образътъ, който поставяше въ движение механизма на инстинкта, тогава е вече измѣненъ: кокошката не познава вече малкото си.

* * *

Човѣкъ е *животно*, и като такава той притежава сжщо *инстинкти*, органически влѣчения и отвращения, които прѣдхождатъ всѣка дѣйность на ума. Но човѣкъ е, въ сжщото врѣме, *духъ*, и чувствениятъ му животъ се издига чрѣзъ чувствата много по-високо отъ треперенето на плътта и нервитѣ. Дѣтето пораства, измѣня се напълно по изгледъ и

лице; все пакъ майка му го познава всѣкога и милѣе за него. *)

§ 2 Самиятъ обектъ на чувството е винаги невещественъ за разума.

Природата на една психологическа сила ни се показва отъ природата на нейния обектъ. Това е ясна истина.

Умътъ не може да си прѣдстави материята по пространственъ начинъ, понеже той не е пространствено тѣ; сжщо, единъ организъмъ не може да си прѣдстави веществени прѣдмети по непространственъ начинъ, понеже той е пространственъ. Умътъ, който е *по-горенъ* отъ организма, ще може да познае тѣлата по невещественъ начинъ, понеже тѣ сж *разбираеми*. Но тѣлото, което е по-долно отъ ума, не може да познае по вещественъ начинъ невещественитѣ нѣща, понеже послѣднитѣ не сж *видими* и *осезаеми*.

Сжщото е и съ *сърдцето*. Обектътъ на чувството открива природата на послѣдното.

Слѣдователно, любовта отнася човѣка къмъ несмѣтни прѣдмети, които нѣматъ ни пространственостъ, ни цвѣтъ, ни звукъ, ни вкусъ. Има, прочее, у човѣка *начало на животъ на чувствата*, който е *духовенъ*.

Сърдцето, безъ съмнѣние, влѣче душата къмъ прѣдмети, които по нѣкога сж веществени *сами по себе си*, но то ги приема *подъ единъ видъ невещественъ* и нѣмашъ обща мѣрка съ това, което сѣтивото схваща, или образътъ съхранява,

* * *

Любовта, напримѣръ, се възбужда отъ хубостъта на формиѣ, отъ красотата на лицето и погледъ. Но истинското

*) *Половиятъ* инстинктъ тласка организма въ посоката на обекта му. Но истинската *любовъ*, която е едно *чувство*, не ще завладѣе душата, освѣнъ ако волята, освѣтлена отъ ума върху законността на обекта, позволи на силното чувство да се прояви. Младиятъ човѣкъ, който казва *не* на половия инстинктъ и *отказва любовта*, е *живо доказателство* за *духовността на чувството*, което сждбоносниятъ инстинктъ на организма не го опрѣдѣля.

чувство не се спира на чувственото удоволствие, често пжти виновенно, винаги опасно; то слѣдва пжтя си чакъ до вжтрѣшното сжщество, до освѣтления разумъ, до трогателната доброта, нѣжната добродѣтель, до душата, която се съединява, се отдава, се разлива, до *лицето*, което е начало на единъ особенъ животъ, направенъ цѣлъ отъ сборъ мисли и обичъ.

Това, което се вижда, се чува, се пипа, е *внѣшенъ бѣльгъ* на всички тѣзи *невидими* богатства, но, навѣрно, не би могло да се смѣси съ тѣхъ. Кой би посмѣлъ да каже, че любовта *се спира* при една кривина на лицето или при цвѣта на една зеница? Между това, организмътъ не прѣдставя нищо повече отъ туй.

* * *

Тѣлесната хубостъ сама не е прѣдметъ, който, оставенъ самъ на себе си, да може да бжде достигнатъ отъ чувството. Окоето схваща тѣлото, което е пространствено, но то не може да разбере *хармонията*, която е прѣдметъ на сжждение, на оцѣнка, за които то е неспособно. Съразмѣрността между частитѣ, чудесното единство на организма образуватъ единъ *разбираемъ*, но не *сѣтливенъ* обектъ, понеже *отношението* на сходство между формитѣ, между организитѣ, между работата на душата и нейния тѣлесенъ изразъ е, както всѣко *отношение*, лишено отъ пространственостъ, отъ цвѣтъ, отъ геометрическа фигура.

Много вѣрно е, че *развратникътъ*, чиято прѣстжпна страсть се погребва въ наслажденията на тѣлото, свършва, като изгубва всѣко чувство. Свети апостолъ Павелъ бичувалъ нѣкога това унижаване на човѣшкото сжщество у езичниците, които той смѣталъ за човѣци „безъ сърдце“.

Този, който *прѣдателствува съ любовта*, за да търси само едно егоистично усѣщане, никакъ не знае какво нѣжно нѣщо е чувството. Той е търсилъ почувствуваната красота

въ свѣта на силнитѣ усѣщания, кждѣто тя не е; той я е пропусналъ, понеже не я е търсилъ въ *духовната* област на разбираемото, на личността, на *душата*, която *се открива* чрѣзъ *форми*. Това е нещастникъ, който пълзи и се валя въ тинята!

Да, *обектътъ* на *любовта* се изплъзва отъ него—това до такава степенъ е вѣрно, че сътивото не може да го достигне. За да обичашъ, трѣбва чувството да държишъ на собственото му ниво, и да не отива то да пада въ силното усѣщане, което е съвсѣмъ друго нѣщо.

§ 3. Анализъ на чувството майчина любовь.

Майчината любовь е една отъ най-чиститѣ форми на човѣшката любовь. Свѣтската жена, която не вижда въ своя синъ, освѣнъ кокетна, хубава, забавна играчка, не е майка. Доказателство за това е, че тя жертвува твърдѣ често на своя егоизъмъ и на своитѣ удоволствия възпитанието на малкото сжщество, което трѣбвало да усвои нейния животъ.

Истинската майка се посветява, се изтощава, се жертвува цѣла за своето дѣте. Тя вижда и обича въ него по-друго нѣщо отъ малкия автоматъ, който има своята прѣлестъ въ известни часове. Тя вижда и обича въ него нѣщо нематериално, невидимо, неосезаемо: едно сжщество, на което е дала животъ, което е нейно, чиято слабостъ ѝ е повѣрена отъ Небесния Отецъ, едно цѣнно сжщество, чиято душа е най-хубавото творение на Създателя и таинственъ храмъ на божествената любовь. *)

Майкитѣ, които не вѣрватъ въ Бога и които не виждатъ всички тѣзи нѣща въ своето дѣте, не познаватъ дълбочината, постоянството, героизма на майчината любовь. Тѣзи, които не обичатъ въ синоветѣ една света и божествена съ-

*) „Дѣтето се ражда, майчината любовь се залавя съ него: сравнете тази любовь съ този обектъ, такъвъ, какъвто може да го види студеното око на единъ натуралистъ. Каква странна несъразмѣрность! Но *майчината любовь* е великъ поетъ, и въ виждането на едно дѣте, тя има *видението на единъ ангелъ*.“ (Rabier).

кровищница и които се ограничават да обичатъ въ тѣхъ плода на своята утроба, се спиратъ на половинъ пжть къмъ майчината любовъ и, понеже не отиватъ да върховетѣ, тѣ се излагатъ на опасностъ да се отклонятъ къмъ стрѣмнитѣ урви на егоизма, на суетността, ако не и още по-долу.

Чувството може да съществува, само ако веществениятъ обектъ, който го прѣдизвиква, е приетъ *подъ никакъвъ невещественъ и неосезаемъ изгледъ*. То не може да бжде трайно, силно, съвършено, освѣнъ ако разумътъ води сърдцето прѣвъ чувственото покривало къмъ *невидими реалности*, които образътъ не прѣдставя.

§ 4. Чувството има изцѣло нематериални обекти.

Обектътъ на чувството е, освѣнъ това, често пжти *нематериаленъ самъ въ себе си*.

Позитивиститѣ допускатъ само доказани факти. Такъвъ единъ фактъ е *любовта къмъ Бога*, срѣдоточие и храна за нравствения животъ на светитѣ души. Тази любовъ къмъ *Съществото* чистъ Духъ, Което никакъвъ образъ не може да прѣдстави, което никакво усѣщане не е способно да Го схване, е облѣкла и облича всѣки день въ религиознитѣ души всички форми на трогателенъ полетъ, на най-гореща нѣжностъ, на най-пламенни желания, на най-пълна прѣданостъ, на най-трайна радостъ.

Тукъ измама не е възможна, нѣма никаква плячка за сѣтивата, плътта и кръвта не могатъ нищо да сткриятъ, което да ги насити: обектътъ, който храни чувството, както и самото чувство, всичко се намира въ духовенъ неорганиченъ свѣтъ, кждѣто нѣма нищо за виждане, за пипане, за усѣщане. . . Блажени чиститѣ сърдца, тѣ познаватъ тѣзи минути на висшъ ангелски животъ, достойни за тѣхнитѣ души, достойни за тѣхната сждба! *)

*) . Ние се чувствуваме отнасяни отъ любовта къмъ *Самаго* Бога, къмъ Неговитѣ безкрайни свойства, а не къмъ грубитѣ образи, подъ които си го прѣдставяме понѣкога, и които се пазимъ да смѣсимъ съ

Светиитѣ сж обичали страданията. Апостолитѣ се прѣизпълвали отъ радостъ въ *тѣхнитѣ скърби*. Въ слѣдването подиръ Христа, Който „приелъ Своя кръсть“, тѣ се встрастявали къмъ страданията: свети Андрей бърза къмъ бѣсилката, която му сж приготвили; свети апостолъ Павелъ „наказва тѣлото си и го прѣдава въ робство“; света Тереза постоянно повтаря молитвата си „нека страдамъ и умра“. Днесъ сжщо, по бойнитѣ полета и въ болницитѣ, избрани млади хора, съ твърдѣ висока душа, умираатъ или страдатъ весело, като обичатъ своитѣ страдания.

Това става, понеже тѣ не се спиратъ отъ болката, която прави да трепери бѣдната имъ плътъ; тѣ обичатъ, милватъ въ болката *волята на Бога, очищението* на тѣхнитѣ души, *изкуплението* на тѣзи, които имъ сж скжпи!

За плътскитѣ хора подобни чувства сж непонятни; това е затворенъ свѣтъ за тѣхната долна и почти животинска психология: височинитѣ на духовния животъ, обаче, си сжществуватъ не по-малко, и тѣ ни въвеждатъ въ една съвсѣмъ духовна областъ, въ която ние се чувствуваме такива, каквито сме.

* * *

Бихме могли да анализуваме многобройни чувства, отъ по-малко висока степенъ, но чиито обектъ, *изцѣло чуждѣ на усѣщанията*, доказва тѣхната неорганичностъ. *Добротата*, която се разлива въ благодарѣния, *милостъта*, която се жертвува за най-отблѣснатитѣ създания, *състраданието*, което се огорчава отъ нещастieto на другъ, *гордостъта*, която жертвува живота за честъта, *любовъта на знание*, която принуждава къмъ дълги усилия, всички тѣзи нѣжни полети на душата иматъ една цѣль, разположена вѣнъ отъ усѣщанията

Него. И тѣй, само една *духовна* любовъ е способна да се свърже съ едно *благо изцѣло невеществено*. Сѣтивото се интересува само отъ тѣлеснитѣ блага, другитѣ не му *казватъ* нищо. Опитътъ, уви, това доказва достатъчно.

и образитѣ; а тази *сврѣхсѣтивна* незаинтересувана чувствено *цѣль* не може да се достигне, освѣнъ като се съборятъ на-
трупанитѣ отъ сѣтивата прѣгради и прѣпятствия.

§ 5. Дълбочината и безкрайността на човѣшкитѣ чувства сж ново доказателство за тѣхната духовностъ.

Понеже е *духовно*, чувството у човѣка има чудна *дъл-
бочина* и единъ видъ *безкрайностъ*, които голѣмитѣ худож-
ници и великитѣ поети сж освѣтлили.

„Не зная, казваше не много отдавна единъ нашъ про-
фесоръ въ университета, какво дълбоко, какво *безгранично* нѣ-
що има у насъ, което, като се смѣсва съ нашитѣ чувства, съ на-
шитѣ скърби и радости, имъ придава една неизразима тър-
жественостъ и поезия! Опитайте се, ако можете, да измѣ-
рите патриотизма на Жана д' Аркъ! Опредѣлете милосър-
дието на Венсанъ дьо Поль! Слѣзте въ дълбочината на чо-
вѣшкитѣ тѣги!“ *)

Чувствата на човѣка толкова прѣвишаватъ прѣдѣ-
литѣ на тѣсния сѣтивенъ свѣтъ, че тѣ се хвърлятъ срѣщу
последнитѣ по сжщия начинъ, по който голѣмъ елень упо-
трѣбва нокти срѣщу прѣчкитѣ на клетката си, или както
затворенъ орелъ бие съ крила решетката на кафеза си.

Неизцѣримата човѣшка *меланхолия* произлиза отъ тази
сърдцераздирателна несъразмѣрностъ, която сжще твува
между настоящия видимъ свѣтъ и стремежитѣ на сърдцето!

Тѣлесната обвивка на тѣзи, които обичаме, е немощна;
тя се разкъсва, изтощава, става на прахъ, и прѣдметътъ на
нашата любовъ потъва въ една далечина и въ една гжста
мъгла, които не зачитатъ нашитѣ копнежи.

Бихме желали да прѣгърнемъ съвсѣмъ това, отъ което
се възхищаваме, което желяемъ, за което милѣемъ, а ве-
ществениятъ свѣтъ, прѣзъ който трѣбва да минемъ, не ни
позволява, по причина на неговото собствено несъвършен-

*) R a b i e r, Discours en Sorbonne, 1886.

ство, да се докоснемъ поне до повърхността му. Кой не е почувствувалъ хиляда пжти немощъта на думитѣ и звуковетѣ да изразятъ чувствата и мислитѣ на двѣ обичащи се души!

Бихме искали да притежаваме *трайното, вѣчното*, а материята се руши непрѣкъснато!

Кой не вижда въ този психологически всеобщъ фактъ явно доказателство, че човѣшкото чувство *надминава материята* и носи въ себе си *природна опозиция* на нея. *)

§ 6. Противоположностъ между органическата чувственостъ на животното и човѣшкото чувство.

Голѣмиятъ ентомологъ Фабръ е направилъ многобройни наблюдения, които поставятъ въ релефъ коренното различие между живота на чувствата у човѣка и органическата чувственостъ на животното.

Отбѣлѣзвамъ, на примѣръ, че лангедокскиятъ скорпионъ поглъща малкитѣ си, дори и своя мжжки скорпионъ! Най-издигнатитѣ въ животното царство, птицитѣ и бозайницитѣ, едвамъ достигнали до зрѣла възраст, не познаватъ повече даже родителитѣ си, и послѣднитѣ не познаватъ сжщо рожбитѣ си.

Обяснението е очевидно: въ животното има само усѣщания, които сж неизбѣжно свързани съ нервни инстинктивни движения. Неговиятъ организъмъ тласка кокошката къмъ пиленцата ѝ, докато организъмътъ на скорпиона хвърля послѣдния върху рожбитѣ му като върху плячка. — Зрѣлиятъ бозайникъ е измѣненъ по външностъ; усѣщането, съ което билъ свързанъ отъ природата, така наречената любовъ на родителитѣ, се намира промѣнена въ него, и инстинктивната сила не се повтаря вече!

*) Ако чувството бѣше органическо, единъ трупъ не би ни вдъхвалъ повече отъ отвращение. А при погребално легло любовта избухва въ сълзи и ридания.

Чувството на човѣка, напротивъ, има своя *коренъ* въ *разума*. Като него, то е *духъ* и надминава материята. Една безчувствена майка може да изтезава дѣтето си и да се понижи по този начинъ до степенъ на животно. Но по-голяма частъ отъ майките ще продължаватъ да милѣятъ за сжществата, произлѣзли отъ тѣхъ, всѣки пжтъ, когато сърдцето имъ иска да слѣдва ума имъ, докато всѣки лангедокски скорпионъ неизбежно поглѣща малките си.

Човѣшката любовъ се изплъзва отъ всѣкакъвъ *органически детерминизъмъ*, отъ всѣки специфиченъ инстинктъ; тя не е отъ свѣта на материята, чийто законъ е *неизмѣняемостта*.

* * *

Възрастта може да набрѣчка лицето на една майка, може да измѣни чертите ѝ; болестъта може да я направи неузнаваема. Какво важи за дѣтето, родено въ честно семейство! То познава винаги майка си и я обича по-нѣжно отъ всѣкога.

Усѣщането, отъ което зависи изключително инстинктътъ въ животното, нѣма никаква работа тукъ. Синовното сърдце прѣзъ бѣдното тѣло, което се разрушава, прѣгрѣща всѣкога съ най-жива любовъ душата на тази, която му е дала животъ.

Обектътъ на любовта не е обектътъ на сътивата. Първиятъ е съвсѣмъ различенъ отъ втория. Ето защо, докато сътивото се удря въ тлѣненъ обектъ, сърдцето намира своя обектъ всѣкога младъ, всѣкога еднакъвъ. Душата на една майка не остарява никакъ. *)

*) Тѣй като любовта продължава да живѣе, въпрѣки веществено разрушение на тѣзи, които обичаме, става ясно, че тази любовъ не е въ усѣщането.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА.

ДУХОВНОСТЪТА НА ДУШАТА СЕ ДОКАЗВА ЧРЪЗЪ
РАЗЛИЧНИ ДРУГИ ДОВОДИ.§ 1. Жизнена окръжност и еднаквост на „азъ“ въ
врѣмето.

„Сила живѣе въ материята и
я управлява“. (Flourens.)

Материята, която образува нашия организъмъ, се подновява безъ спиръ, и то, съ голѣма бързина. Тѣлото ни се измѣня съвършено. Слѣдъ нѣколко врѣме не остава повече нищо отъ това, което го е образувало нѣкога. Всѣки день, чрѣзъ храненето, то поглъща нови елементи; но заедно съ това, всѣки день сжщо, то се изхажява и умира отчасти.

Такъвъ е всемирниятъ законъ на органическия животъ.

„Азъ поставихъ около костъ отъ гълъбъ, разказва Флу-ренсъ, колелце отъ платиненъ конецъ. Малко по малко колелцето се покри съ костни пластове, послѣдователно образувани. Скоро колелцето не бѣше вече въ вѣншността, а въ срѣдата на костъта, въ мозъчния каналъ. Цѣлото вещество на костъта се измѣни“.

Флуренсъ е повтарялъ често този опитъ подъ най-разнообразни форми; резултатътъ е билъ винаги сжщия за всички тъкани. Неговото твърдене съпада, освѣнъ това, съ твърденето на Кювие и съ това на Кладъ Бунаръ.

Тази размѣна на организираното вещество е толкова бърза, че я наричатъ *жизненъ вихъръ*. Тя изисква ежедневно и изобилно хранене. Безъ това наслѣдяване отъ новитѣ клетки на изтощенитѣ клетки, ясно е, че постоянно храненето тѣло би станало скоро чудовищно.

* * *

И тъй, веществото въ човѣшкото тѣло се промѣнява безъ спиртъ! И, при все това, душата остава *неизмѣнна* въ своята сжщностъ; тя запазва чувството за своята *еднаквостъ* и въ течение на най-дългия животъ. Старецътъ се признава отговоренъ за това, което е направилъ прѣди петдесетъ или шестдесетъ години. Той има съзнание, че е една *постоянна личностъ*, и прѣдъ своитѣ безбройни спомени казва: „азъ видѣхъ, казахъ, направихъ това и онова. . . Ще умра въ сжщата кжща, въ която се родихъ“.

И, ако случайно нѣкой позитивистъ се опита да му внуши, че той е играчка на една измама, че въ него има само една послѣдователностъ отъ физиологически явления, че никакъвъ постояненъ и сжщественъ принципъ не е седалище на тѣзи физически дѣйности, които наслѣдватъ една друга, че „азъ“ не е освѣнъ миражъ, освѣнъ изразъ, лишенъ отъ смисълъ, старецътъ би се усмихналъ, би дигналъ рамене и би казалъ на лъжливия философъ: „Вървете си по пжтя, господине, сериозно ви говоря“.

* * *

Тази *еднаквостъ* на едно сжществено и постоянно „азъ“ е сжщинска очевидностъ.

И понеже тѣлото е завличано безъ спиртъ отъ *жизнения вихъръ* къмъ унищожение и смъртъ — „умирамъ всѣки день“, казвалъ свети апостолъ Павелъ, говорейки за нашето *смъртно* тѣло, — тъй като новото органическо вещество не е вече старото, *споредъ думитъ на науката*, трѣбва да се заключи, че *еднаквото и постоянно азъ*, което съставя моята личностъ, не принадлежи на тѣлесния свѣтъ. То е различно отъ организуваното вещество и имаме право да го наречемъ *духовно*. *)

*) Ако тази сила, за която говори Флоренсъ, която е всрѣдъ тѣлото и го управлява, бѣше *веществена*, тя би се изхабила, би се изтощила отъ самата своя работа. Би трѣбвало да *подновява* сама себе си сжщо, и чувството за еднаквостъта на „азъ“ не би могло да сжществува въ насъ. — Да прѣдположимъ, че тя не се подновява; въ такъвъ случай прѣтърпява, най-малко, продължително *отслабване*, и наново съзнанието за еднакво и постоянно „азъ“ би било невъзможно.

§ 2. Многообразна противоположностъ между органическия и духовния животъ.

„Колко изтощени, сакати, парализувани тѣла запазватъ до послѣдно издихание яснота на ума, нѣжностъ на чувствата, мощъ на волята“.

(Bossuet.)

Това е отбѣлѣзано много пжти. Не сжществува *никаква истинска успоредностъ* между *степенъта* на жизненостъ на душата и тази на тѣлото.

Органическото отслабване не влѣче слѣдъ себе си по необходимостъ и психологическо отслабване. Въ пълна противоположностъ, душата има понѣкога най-хубави и най-силни стремежи на старостъ, при болестъ, даже въ обятията на смъртъта.

* * *

Тѣлото се изтощава, а *разумътъ* остава често *свѣтълъ*. Умиращиятъ Халеръ е слѣдвалъ движението на пулса си и е можалъ да забѣлѣжи, че артерията не биела вече, констатирвайки самъ мига, въ който щѣлъ да прѣстане да живѣе!

Пастйоръ е продължавалъ откритията си, когато билъ вече станалъ неподвиженъ отъ болестъта, която е трѣбвало да го отнесе! — Паскаль, Кювие, Лакордеръ и Гратри сж писали най-възвишени страници въ послѣднитѣ си дни.

„Нека погледътъ се покрие съ непроницаемо покривало, нѣка слухътъ затвърдѣе, нека цѣлото тѣло бжде докарано въ груба безчувственостъ, човѣшката душа може да стане душа на слѣпия Хомеръ или на Милтонъ, единиятъ съставяйки и пѣйки блестящитѣ си раисодии, другиятъ диктувайки на дъщеря си великолѣпнитѣ картини на „*Изгубения рай*“. Душата на Бетховенъ, напълно глухъ, е чувала въ себе си пѣсни и съзвучия отъ най-хубавитѣ му произведения*).

„Слабогрѣднитѣ виждатъ съ душата си повече, отколко съ тѣлото. Би могло да се каже, че душата имъ, твърдѣ

*) Mon sabré 13 Conférence, стр. 89.

стѣснена въ тѣхнитѣ гърди, се стреми вѣчно да се издигне! Тя живѣе по-нависоко отъ тѣхното тѣло *).

* * *

Животътъ на чувствата се изплъзва на свой редъ, въ много случаи, отъ напрѣдващия упадъкъ на тѣлото. Това става въ агонията, когато умиращиятъ не е изгубилъ още съзнание, когато се казватъ най-нѣжнитѣ думи, когато душата прилива отъ грижи, когато ставатъ най-трогателнитѣ сбогувания.

„Son front, ses mains, ses pieds se glaçaient sous nos doigts.

„ Il ne nous restait plus que son âme et sa voix“ **).

* * *

Доброволната енергия не е повече въ неизбѣжно нама- ление, защото физиологическата сила въ организма изгасва. Смъртта на *светиштѣ* е възхитителенъ мигъ, въ който из- бликватъ отъ тѣхното бѣдно, разрушено тѣло най-красиви възторзи на божествена любовъ и най-мжжествени рѣшения на добродѣтелята. *Мжченикътъ* открива въ изнемошялата и кжсана съ клещи плътъ присѣствие на една сила, която мжченията не докосватъ: „Ужасявамъ се отъ страданието, и да бжде така, азъ оставямъ да чупятъ членоветѣ ми за Тебе, Господи Иисусе!“ Ето мжченика. А има такива хиляди, милиони, може би: кървава верига, която иде отъ Голгота чакъ до насъ!

Парижъ си спомня още съ вълнение за тѣй мжжест- вения край на Хюисманъ. Бѣлѣжитиятъ писателъ умираше, разяжданъ въ лицето отъ страшенъ ракъ. Чакъ до края той упорито отказвалъ морфинъ, за да не изгуби нищо отъ очи- стителнитѣ си болки!

*) Alexandre Dumas, fils. Antonine, стр. 181.

***) Тѣзи стихове сж отъ Хюго, Оди, книга 4, ода 9 и, прѣве- дени въ проза, гласятъ: „Челото му, ржцѣтѣ и краката замръзваха подъ прѣститѣ ни. Не ни оставяше вече нищо, освѣнъ неговата душа и неговия гласъ.“

По бойнитѣ полета се случва почти всѣки день, ранени, ударени смъртно, въпрѣки инстинктивната слабостъ на една плътъ, която течещата кръвъ изтощава бързо, да намиратъ въ себе си *душевна сила*, по-горна отъ унищожената физическа енергия, и да искатъ отъ другаритѣ си да ги оставятъ подъ картечния огънь, за да не би послѣднитѣ се изложатъ сами и да напуснатъ битката!

* * *

При наличность на тѣзи достовѣрни и безбройни факти, имаме право да заключимъ, че принципътъ на умственъ и доброволенъ животъ, се раздѣля съвършено отъ материята, която остава външна на тѣзи работи, и че този принципъ, по самата си природа, се изплъзва отъ посѣгателството на тѣлесното раздробняване.

Безъ съмнѣние, *физическиятъ упадѣкъ* влѣче често *намаление на умствения животъ*. Тази успоредность е обяснима, и очевидното ѣ обяснене е въ *тѣсното единение* на душата и тѣлото. *).

Но достатъчно ни е тукъ, за да подкрѣпимъ съ едно доказателство духовността на душата, да припомнимъ, че тази успоредность между двѣтѣ отпадания не съществува винаги, а само нѣкога, и докато тѣлото е жертва на *смъртни омаломощявския*, душата остава въ *пълнотата* на своя умственъ, чувственъ и доброволенъ животъ.

Ако тѣлото и душата *се смѣсваха*, както желаятъ това материалиститѣ, и образуваха *само едно нѣщо*, работитѣ на това устройство биха били необясними, *противоречиви*.

*) Това сжщественно единение доказва, че душата, за да *влиза въ дѣятелность*, има нужда отъ образи и впечатления. Но ако животътъ на нервитѣ продължава *достатъчно*, душата може да дѣйствува, и дѣятелността, която тогава черпи отъ *собственитѣ си източници*, надминава често малкото органическа сила, която ѣ остава. Тогава, много пжти се проявява „душата, господарка на тѣлото, което тя оживява“. Слѣдователно, господарьтъ е *различенъ* отъ служителя.

Върно е, че физиологическите служби не се измѣнятъ всички едновременно отъ болестъта, но постепенно, съ приближаване смъртъта, болката свършва, като се отразява върху всѣка една отъ тѣхъ, тѣ всички отслабватъ, и *цѣлото* умира.

Душата, напротивъ, до послѣдно издихание пази волята си въ всичката ѝ бодростъ, чувствата — въ всичката имъ сила, разсждѣка — въ всичката му устойчивостъ, и понѣкога, казахме това, умствениятъ животъ добива въ болния по-голѣма сила отъ тази, на каквато послѣдниятъ се е радвалъ, докогато е билъ здравъ. *)

* * *

Противоположността по природа между органическия и умствения животъ се констатира наново въ *дѣйствието на прѣдметитъ върху стѣпивата* и въ дѣйствието на *истината върху ума*.

Колкото е по-силно усѣщането, толкова повече то уморява и изхабява органа. Слънцето заслѣпява и ослѣпява, ако има твърдѣ много блѣсъкъ. Ако топътъ е много близу, той ни прави глухи: слуховиятъ нервъ не вписва усѣщания, освѣнъ между единъ максимумъ и минимумъ отъ необходими трептения. Сжщо, колкото повече въображението се напруга, толкова повече мозъкътъ се уморява.

Обратно, колкото единъ принципъ е по-очевиденъ, колкото една истина е по-ослѣпителна, толкова повече тѣ даватъ отдихъ на ума. Сиянието на истината, безъ да умалява никакъ разума, го привлича, го възнася, одесеторява способността му.

Налага се заключение: разумътъ не е *свързанъ съ органъ*, понеже послѣдниятъ би билъ раненъ отъ силата на

*) Сегашниятъ изразъ „ножътъ изхабява ножницата“ утвърждава този фактъ отъ опитъ, че *избранитъ души* обитаватъ често немощно тѣло. Тѣзи факти показватъ ясно, че тѣлото не е душата.

истината, както околото бива ослѣпявано отъ слънцето, което то вижда насрѣща.

Ависенъ е резюмиралъ тѣзи схващания въ нѣколко думи: „Способноститѣ, които усѣщатъ чрѣзъ *натискъ на формитѣ* въ органа, сж изложени да се уморятъ най-послѣ, защото повтаряната работа изхабява органитѣ. Нѣщата съ разума ставатъ тъкмо обратно. Той печели сила и леснота чрѣзъ продължителни упражнения, и когато срѣща най-мжчнитѣ форми, „.*) . . .

Босюе пъкъ казва: „Най-силното усѣтимо докача сътвото, съвършеното разбираемо развеселява и усилюва ума. Разбирането *на себе си* не е свързано съ никакъвъ тѣлесенъ органъ, по самата си *природа* то е отдѣлно отъ тѣло то.

§ 3. Здравиятъ смисълъ и голѣмитѣ учени.

„Душата какво е ли, казвате? — Тя не е нищо, една дума, не повече. — О, блатни жаби, учени попови лъжички, потънали въ плесень. Горда наука ни носите!

(Fab're, Balthazar.)

Позитивистичната аксиома „да не се допуца нищо за дѣйствително, което не е подтвърдено отъ усѣтимия опитъ“ е създадена въ ума на мнозина учени и въ този на твърдѣ голѣмъ брой лѣкари и хирурзи единъ видъ изключение аргюги (прѣди всѣкакво сериозно умствено изслѣждане) отъ спиритуалистичнитѣ утвърждения.

Само това отрицание, не повече, на възможността за свѣрхсѣтивни реалности, нѣма, ако говоримъ логически, никаква цѣна. Ако душата е невеществена, тя не може да бжде ни виждана, ни измѣрвана. Твърдѣ ясно е, че ще се изплъзва

***) *Ависенъ, Nadjat.*

****) *Bossuet, De la connaissance de Dieu et de soi-même*, гл. 1, къмъ края.

винаги отъ малкия или голѣмъ хирургически ножъ, и че една операционна маса не е *учебно поле*, което подхожда, за да я откриемъ.

Касае се да изслѣдваме нашия душевенъ животъ чрѣзъ *психологическо познание*, за да можемъ да наблюдаваме дѣятелноститѣ, които се проявяватъ тамъ, и оцѣнимъ рационално природата имъ. . .

За човѣка, който продължава този *вжтрѣшенъ погледъ* върху себе си и си поставя честно въпроса: „мисълта, разсѣждането, науката, художественото творение, или амбицията, любовта, прѣданността, добродѣтелята не сж ли само отдѣляне на мозъка или единъ видъ *нервни трептения*?“, отговорътъ изглежда много ясенъ. Не, тѣзи явления и физическитѣ дѣятелности нѣматъ обща мѣрка, тѣ се различаватъ по *природа*. . .

* * *

Освѣнъ това, този *спонтаненъ викъ* на здравия смисълъ се е появявалъ, въ течение на вѣковетѣ, на устнитѣ на поголѣмата частъ *велики учени*. *Материализмътъ* винаги е събиралъ своитѣ вѣщи хора по-скоро въ вторитѣ редове на науката.

„Да оставимъ древността и вѣковетѣ на вѣра: *спиритуализмътъ* е билъ прѣзъ тѣзи вѣкове философия на единодушието на високитѣ умове. Да посочимъ само нѣколко съврѣменни свидѣтелства отъ хилядитѣ други:

„Смѣшно е, че нашиятъ разумъ е материя, която почнала сама да мисли!“ (Faye, Sur l'origine du monde, стр.2)

Да, позигивизмътъ и материализмътъ сж за моитѣ очи безумни и недоказуеми учения.“ (Claude Bernard, до перъ Дидонъ, два дни прѣди да издѣхне. Cosmos отъ 17 ноемврий 1894.)

„Да се каже заедно съ материалиститѣ: смъртта е унищожение, значи да се докачи въ сърдцето човѣка!“ (Pasteur, Discours de réception à l'Académie française.)

„Никой не може да даде това, което нѣма. Когато си въобразимъ всички физически и химически сили, тѣ не ще съставятъ жизнена, а особено пѣкъ мисляща сила.“ (Gaudry, Essais de Paléontologie.)

„Трѣбва да отстѣпимъ прѣдъ очевидността. Мозъкътъ; въ своето цѣло, е органъ на движение и на чувствителностъ; разумътъ, който старитѣ физиолози приписватъ по незнание на кортикалнитѣ пластове, не е тамъ. Отказали сж се да му търсятъ седалището. Разумътъ, понеже нѣма органъ, не е функция на организма; той е, както казватъ философитѣ способностъ на душата, по-горна отъ веществото. (С. D-g Surdled, Le cerveau, стр. 244.)

„Разумътъ не може да бжде ограниченъ въ тази или въ онази часть на мозъка.“ (D-g Toulouse, Le cerveau, стр. 127 — главенъ лѣкаръ на убѣжището въ Villejuif, наклонноститѣ на когото сж, при все това, материалистични.)

„Мозъкътъ е само органъ, както зрителниятъ или слуховиятъ нервъ. Душата, умътъ, интелектуалното сжщество, дѣйствуватъ и усѣщатъ *чрпъзь него*, но не сж негово *физическо* свойство.“*) (Camille Flammarion, Les Forces naturelles inconnues.)

Изглежда, че самиятъ Литре, послѣдователтъ на Конта въ направлението на позитивизма, се е възмутилъ единъ день прѣдъ жена си и дъщеря си, понеже нѣкои лъжовно сж му приписвали материалистични доказателства.**)

* * *

Освѣнъ това, има ли нужда да бждемъ толкова учени; за да се усмихнемъ, като подигнемъ раменѣ, когато четемъ

*) Въ по-малко ясни думи е казано това, което ние изразихме въ тази книга: неорганичната душа се открива въ своята интелектуална дѣятелностъ; но тя е тѣсно съединена съ тѣлото и, понеже има нужда (въ своето врѣменно и земно положение) отъ образци и въобразени спомени, за да извлѣче отъ тѣхъ мислитѣ си, нейниятъ умственъ животъ е повече или по-малко улесняванъ отъ състоянието на *уреда съ образи*, какъвто е мозъкътъ.

**) Г-жа и г-ца Литре сж донесли за това на автора на „L'âme humaine“.

у знаменититѣ материалисти обяснения отъ този родъ: Мисълта, *отдѣлена отъ мозъка*, кортикално движение, се разпространява *съвсѣмъ лъчезарна*, както водно конче прѣзъ лѣтни дни; виждатъ я да се издига и да се движи вълнообразно въ височинитѣ и, като пжтувашъ гължбъ, тя отива право, безъ да се спѣва, на исканото мѣсто. *“(Д-ръ Ломброзо.)*

„Съединенъ съ атомитѣ на кислорода, на водорода и на сѣрата, вжглеродътъ е образувалъ пластидули, и душата е сборъ отъ тѣхнитѣ жизнени сили.“ *“(Хекелъ.)**

Подъ прѣдлогъ на наука, по този начинъ ни прѣнасятъ въ *вълшебна* областъ, която смущава най-простата правда.

§ 4. Откровение.

„Разумътъ съ положителностъ може да докаже съществуването на Бога, *духовността на душата* и човѣшката свобода“.

(Ватикански съборъ.)

Възъ основа на вѣрата, ние можемъ *да докажемъ* невеществеността на нашата душа. И, наистина, бѣдниятъ човѣшки умъ, затѣмняванъ отъ прѣдразсждѣцитѣ, отъ страситѣ, отъ училищнитѣ влияния, които се упражняватъ върху него, или пкъкъ държанъ въ мракъ отъ мързеливо съмнѣние и грубо невѣжество, намира въ Божието слово благоприятна помощъ, която му обезпечва, прѣди всѣко философско дирене, истинската природа на душата ни:

*) Хекелъ е ималъ дързостта, въ конгреса на германскитѣ материалисти, станалъ въ Фрибургъ въ 1877 год., да изложи тази теория и да иска, тя да бжде наложена за изучване въ училищата. Конгресътъ е отблъсналъ, не безъ прѣзрѣние, това прѣдложение, слѣдъ като Вирховъ е казалъ; „Прѣди да могатъ ми опрѣдѣли свойствата на вжглерода и кислорода по начинъ, щото да мога да схвана какъ отъ тѣхния сборъ може да се роди една душа, азъ не мога да разбера, какъ можемъ си позволи да въведемъ душата на пластидула за обществено изучване.“

„А душитѣ на праведнитѣ сж въ Божия рѣка, и мѣка нѣма да ги достигне. Въ очитѣ на безумнитѣ тѣ минаваха за умрѣли, но тѣ сж въ мирѣ“ (*Прѣмъдрость Соломонова*, глава 3). Смъртѣта докосва само тѣлото; тя не унищожаваша душата. И тѣй, душата е различна отъ тѣлото. Тя е *духъ*.

* * *

Иисусъ Христосъ е казалъ: „Не бойте се отъ *тѣзи*, които убиватъ тѣлото, и които не могатъ нищо да сторятъ на душата“.

Душата винаги е прѣдставяна по този начинъ отъ светото Писание като изцѣло независеща отъ тѣлото *въ своето сщество*. Разрушението на нейната плътска обвивка не може да разруши самата нея.

Тази невъзможностъ открива, очевидно, нейната духовна природа, понеже всѣка пространна форма може да бжде раздѣляна, понеже всѣка молекула вещество е подчинена на неизбѣжнитѣ закони за сщественно прѣобразуване подъ дѣйствието на различни физически агенти на природата.

Заклучение.

Човѣкъ носи въ живѣща плѣть единъ *принципъ на единна активностъ*, която го нарежда въ човѣшкия свѣтъ.

Всѣко сщество открива своята *природа* чрѣзъ *дѣлата си*. Но безбройни дѣла въ насъ сж невъзстановими отъ енергиитѣ на материята. Душата, или скритиятъ принципъ на тѣзи дѣла е, слѣдователно, *духовенъ*.

* * *

Позитивиститѣ отказватъ да допуснатъ въ психологическия човѣкъ друго нѣщо отъ *прѣходни съзнателни явления*, които не принадлежатъ собствено, споредъ тѣхъ, на никак-

* * *

ва личностъ, и които всички сж различни видове *нервни трептения, мозъчни фосфоресценции*, разпръснати, послѣдователни. Психическиятъ животъ не билъ освѣнъ *вжтръшността* на физиологическия животъ, *вжтръшно лице* на този послѣдния. Историята на душата била само глава отъ *живота на нервитъ*.

Наистина, трѣбва да бждемъ много наивни, за да приведемъ къмъ *вещствени трептения* мислитъ на науката, разбиранията на математически аксиоми, разумнитъ принципи, схващани като всеобщи и необходими; потрѣбно ни е голѣмо количество отъ крайно добра воля, за да повѣрваме, че умътъ на Босюе, съставяйки *рѣчьта върху всеобщата история*, или гениятъ на Нютонъ, откривайки закона за привличането, не сж, съ една дума, освѣнъ молекули въ трептящо състояние.

Борбата на ума съ плътъта, — добродѣтельта и прѣданността къмъ нея, — изпълнениятъ дългъ и осществениятъ героизъмъ, които изнуряватъ съпротивленията на тѣлото, свободата господарка на рѣшения, които нищо не принуждава, всички тѣзи физиологически явления били само *треперения на нервитъ, гледани отъ жтръ*.

* * *

Хекелъ, видѣхме това, счита за начало на умственитъ свойства у човѣка *едно съединение отъ атоми на вжглерида* съ атоми на кислорода, на водорода и на сѣрата.

По кои признаци, ни казватъ скептицитъ, вие познавате, че атомитъ на вжглерида нѣматъ душа.

Но по тѣзи твърдѣ прости признаци, че химията е изслѣдвала отъ дълго врѣме природата на този твърдѣ обикновенъ елементъ сжщо така добрѣ, както природата на кислорода, на водорода и на сѣрата, че тя е опредѣлила свойст-

вата, анализувала съединенията имъ, — и че *никога* никоя реторта въ никоя лаборатория не е дала такъвъ продуктъ: организъмъ, мисль, свобода!

Вкарани въ обширната реторта на вселената, смѣсени споредъ стечение на обстоятелствага, тѣзи елементи не биха могли да произвеждатъ по-други дѣйствия отъ тѣзи, които имъ сж *свойствени*, и за които ни учи знанието. Учениятъ фокусникъ Хекелъ ни изважда отъ своята подправена реторта купъ чудесни нѣща — зайци, лъвове, гениални хора, велики художници!

Но лъжливото извѣстие, което придружава сензационното дѣйствие, не ни кара да се откажемъ тѣй лесно отъ нашия разумъ. Заедно съ *истинската наука* ние се надвѣсваме надъ неподправена реторта и никога не откриваме въ нея освѣнъ неорганични съединения. Още отъ отдавна знаемъ *научно* и опитно, какви сж химическитѣ свойства на тѣзи газове, и разбираме не мжно, че тѣ, безъ друго, нѣматъ нищо общо съ *психологическото могъщество* на душата. Касае се за съвсѣмъ другъ разрѣдъ нѣща.

Безъ съмнѣние, тѣзи газове се поглѣщатъ и преобразуватъ чрѣзъ храненето въ живо месо, въ кости, въ нерви. Но тѣ не се прѣобразуватъ така *сами отъ себе си*. Нѣма *спонтанно образуване*. Единъ по-горенъ жизненъ принципъ ги завладява и ги издига до себе си. Оставени сами на себе си, тѣзи газове нѣматъ, *естествено*, тази властъ. Да станешъ плтъ и кръвь не е свойствено дѣйствие на кислорода и на вжглорода! Ето защо животътъ, даже въ най-долната си степенъ, не произлиза отъ материя. *Еволюционистичната хипотеза* е, отъ научна гледна точка, *неоснователна*, а отъ умствена гледна точка, *нелъпа*. Въ *живото сжщество* трѣбва ди прибгнемъ, по необходимостъ, къмъ *жизненъ принципъ*, различенъ отъ физическитѣ и химически енергии.

Сжщо, и по сжщитѣ причини, въ *сжщество*, което *мисли* и което *дѣйствува свободно*, трѣбва да допуснемъ присжтствието на *мислящъ* и *свободенъ* принципъ. По приро-

да, мисълта и свободата сж несъвмѣстими съ материята, посочихме това въ нашия трудъ; тѣхниятъ *принципъ* е, прочее, и *невещественъ*. Душата е духъ.

* * *

Позитивиститѣ, видѣхме това, правятъ отъ мозъка „органъ на мислене“ *). Отговаряме имъ, че *трептящи нерви* могатъ добръ да спомагатъ за образуване на *образи* и *усѣщания*, които сж пространни, свѣтли или оцвѣтени, приятни или неприятни, и които ни поставятъ въ съприкосновение съ веществени предмети или ни учатъ за физиологическото състояние на организма ни. Тѣ могатъ да спомогнатъ сжщо за излюпването на тѣзи *инстинктивни движения*, които отнасятъ тѣлото къмъ привличащи усѣтими прѣдмети. Но това *мозъчно трептение* е коренно неспособно да спомогне *сжщественно* за образуване на *мисль*, която не е оцвѣтено или пространствено прѣдставление; неспособна е да съдѣйствува за рѣшението на едно *свободно дѣло*, което е неизвѣстно, до като разпространението на една нервна вълна, дължината на нервитѣ вл. нея, е неизбѣжна; неспособна е да спомогне за разцвѣтването на *добродѣтель*, на която най-често е свойствено да се противопоставя на *инстинктивнитѣ* движения, родени отъ нервния животъ.

*) Тѣ сж се изкушавали напусто да установятъ пълень паралелизмъ между *разума* и *мозъка*, казвайки, че умствената мощъ е пропорционална едно слѣдъ друго на *обе* на мозъчната маса, — слѣдъ туй на *пълната* или на относителната *тяжестъ*, — на развитието на *предѣлнитѣ области*, — на богатството на *гнѣкиши* и *извивкитѣ*, — на *симѣтрията* между двѣтъ хемисфери . . . — Изгубенъ трудъ? Безбройни опити сж доказали сигурната лъжливостъ на този строгъ паралелизмъ. — Ако нѣма строга пропорционалность между качествата на мозъка и тѣзи на разума, нѣма между тѣхъ отношение на *причина къмъ слѣдствие*. Нека сжществува, при все това, *паралелизмъ въ широкъ смисль*, това е вѣрно. Спиритуалистичната философия винаги е учила, че усѣщанията, на които органъ е мозъка, сж *необходимитѣ условия* за дѣятелността на разума, който абстрахира *разбираемото* отъ образи или усѣщания. Но мозъчното състояние не е *всѣкога мѣрило* и признакъ за усвѣршенствуването на разума: старци съ изгаснали чувства съ изсѣхнала паметъ, съ изхабенъ мозъкъ, запазатъ всичката си способность за съзерцание и разсжждение. *Сила*, свойствена на духъ, попълня тукъ несвѣршенството на *органичнитѣ свойства*.

Физиолозитъ, освѣнъ това, напразно сж изслѣдвали мозъчното ни същество, за да откриятъ въ него точното *седалище* на *мисълта*. Тѣ познаватъ почти, отъ сега нататъкъ, длъжността на всички части на тази нервна торбичка, изходна точка на физиологическия ни животъ. Тѣ сж *поставили* въ тази торбичка гледането, слушането, паметта, натоварена съ образи, механизма на говоренето и на движението... Никждѣ тѣ не сж могли да се допратъ до *органа-производител* на мисълъ, на нравствено съзнание, на свобода!

Истинската наука, която казва всичко съобразно съ подтвърденитѣ факти, се съгласува винаги съ искрената философия, която не подтвърждава нищо, освѣнъ основателно очевидното. Това съгласие на науката и разума, въ тази толкова важна материя, е изразилъ съ прѣвъзходни думи д-ръ Сюрбле: „Трѣбва да отстѣпимъ прѣдъ очевидността, казва той; *мозъкътъ*, съ своето цѣло, е органъ на *движение* и на *чувствителностъ*; разумътъ, който старитѣ физиолози приписватъ *по незнание* на кортикалнитѣ пластове, не е тамъ. *Отказали сж се да му търсятъ седалището*. Разумътъ, понеже нѣма органъ, не е функция на организма, той е, както казватъ философитѣ, *способностъ на душата, погорна отъ веществото*. *)

*) D-r Surbled, Le cerveau. Retaux, стр. 244.

ВТОРА ЧАСТЪ.

ДУШАТА Е БЕЗСМЪРТНА.

„Само този се грижи за душата си, който я знае *безсмъртна*; този, който вѣрва, че тя е обречена на нищожество, я цѣни малко и се занимава малко съ нея“.

(Платонъ, Федонъ).

Духовността на душата ни кара веднага да прѣдвидимъ нейното *субстанциално* безсмъртие. Но, споредъ справедливата забѣлѣжка на Лайбницъ, „за да докажемъ *личното* (или съзнателно) безсмъртие, трѣбва да съединимъ *нравствеността* съ метафизиката“. Трѣбва да прибавимъ сѣщо и *психологията*.

На противоестественитѣ утвърждения на *позитивиститѣ*, които не признаватъ, освѣнъ *метафизическо* безсмъртие (това на извършеното отъ всѣкиго тукъ долу дѣло), и на *пантеиститѣ* отъ всички отсѣнъци, които изповѣдватъ крайното поглъщане на „азъ“ въ безличното *Велико безгранично*, ние противопоставяме побѣдоносното доказателство на нашия умъ: безсмъртието, което ни чака, ще бжде, точно казано, безсмъртие *лично, съзнателно*, — т. е. *животъ* безъ край, различенъ отъ всѣки другъ, безкрайно по-богатъ и по-щастливъ отъ сегашния животъ.

ГЛАВА ПЪРВА.

МЕТАФИЗИЧЕСКИ ДОВОДЪ. ДУХОВНОСТЪТА НА ДУШАТА ДОКАЗВА НЕЙНОТО БЕЗСМЪРТИЕ.

§ 1. Душата е безсмъртна, понеже е нераздѣлима.

„Душата е *естествено* безсмъртна“
(Лайбницъ).

Душата е *духовна*. Отъ тукъ слѣдва логически, че тя не може да загине. *Смъртта е раздѣление* на съединенитѣ въ едно живо цѣло *части*, тя е само *раздребняване* на тѣсно свързанитѣ до тогава органи и *унищожение* на съединението между елементитѣ, които приливъ на материя отвлича къмъ нови съединения.

Вещественитѣ сщества сж единствени, които се подчиняватъ на *закона на смъртта*, тъй като тѣ единствени сж съставени отъ части и образуватъ единъ врѣмененъ агрегатъ отъ атоми.

Не се раздѣля това, което нѣма части. Не се раздѣля това, което е просто. Ето защо Тома Аквински казва: „За душата е сжщо така невъзможно да бжде раздѣлена, както е невъзможно за единъ кръгъ да бжде четвъртитъ“.

Невъзможно е, понеже това е нелѣпо и противорѣчиво. — Има *пълна противоположност* между понятието кръгъ и понятието четвъртито, каквато пълна противоположност има и между понятието смъртностъ и понятията невещественостъ, простота, непространственостъ, нераздѣлимостъ.

Показахме твърдѣ ясно въ прѣдшествуващата частъ, че душата е *духъ*, т. е. сщество, което нѣма ни цвѣтъ, ни фигура, ни тяжесть, ни измѣрения, ни заплитане на части. Отъ сега нататкъ сме въ правото да заключимъ: душата не може да бжде раздѣлена, тя не може да умре.

* * *

Освѣнъ това, ако единъ *организъмъ* е способенъ да се разстрои, ако едно *тѣло* може да се разруши или да се разложи на първоначалнитѣ си елементи, то е неспособно, откровено казано, да стане *нищо*. Въ самия материаленъ свѣтъ *нищо не се губи*, всичко се прѣобразува“ (Lavoisier).

Построенията отъ атоми се разрушаватъ, но самиятъ атомъ е неразрушимъ. Той отново влиза въ обширния резервоаръ на природнитѣ сили, както дъждовнитѣ капки, слѣдъ дълго пжтешествие, се връщатъ въ океана.

Вслѣдствие на това философътъ отъ Портъ Роайалъ е казалъ : „Защо нашето сжщество, еднажъ отдѣлено отъ материята, ще загине, щомъ тази материя не загива, когато тя е отдѣлена отъ него? *Унищожението* на сжщество е непонятно, нѣмаме *никакъвъ примѣръ* за това въ природата. *

* * *

Навѣрно Богъ, *съ свѣршена сила*, би могълъ да унищожитъ това, което е създалъ. Не по силата на нѣкаква развита дѣятелностъ, понеже всѣко дѣйствие има *положителенъ* резултатъ. Човѣкъ разваля своето произведение, т. е. раздробява го, стрива го на прахъ. Но отломкитѣ му сж още *дѣйствителни*, и край на изхарчената сила не е *празнотата*. Не може да се схване *могжщество*, което да се развива и да свѣршва съ *чисто отрицателенъ* резултатъ.

Наистина Богъ, *Чиего съдѣйствие* е постоянно необходимо на *случайното сжщество*, за да бжде полезно то (тъй като не сжществува *само по себе си*), има властъ да прѣмахне това сжщественно съдѣйствие и, ако въ безкрайната Си волностъ,

*) Nicole, De l'existence de Dieu, стр. 4. — Би могло да се възрази, че да се опрѣдѣля смъртъта като „раздробняване на цѣло, съставено отъ части“ е произволно. Но не можемъ да дадемъ на тази дума другъ смисълъ, освѣнъ унищожение. Понеже, споредъ опититѣ, самото материално сжщество не става никогане *нищо*, слѣдва fortiori, че духовното сжщество не се унищожаватъ.

това Той правеше, създаденото същество щеше да прѣстане да съществува. *)

Но, въ действителност, дароветъ на Създателя сж „безъ разкаяние“, и никое същество не загива въ елементитъ си. И още повече, Богъ, въ момента на смъртъ, не ще ли изтегли отъ човѣшката душа—най-хубаво творение на ржцетъ Му, образъ на сжщността Му—сжществуването, което Той ѝ е подарилъ. Свойството *доброта* и *справедливостъ* ни сж поржчителѣ за това, както ще видимъ въ послѣдствие.

§ 2. Душата е безсмъртна, понеже животътъ е нейна собственостъ.

„Животътъ е свойственъ на нейната природа, и смъртъта би била чудо, чудо необяснимо“.

(Duilhe de Saint-Projet, Apologie scientifique de la foi chretienne, стр. 525).

„Душата“, казва Тома Аквински, „е сама животъ, и, понеже не може да отрече сама себе си, тя не може да умре“.

Причината за животъ у растението (както и у животното) е нѣщо прибавено къмъ вещественитъ части и къмъ физико-химическитъ сили на организма, които сами отъ себе си не биха имали ни *единство*, ни *свразмърностъ*, ни *сливане въ една точка* на сложната дѣятелностъ, чиито зрителѣ сме ние. **)

Човѣшкото тѣло, на свой редъ, черпи животъ отъ изворъ, който е различенъ отъ неговитъ членове, отъ неговитъ органи, отъ неговитъ физико-химически елементи, тъй

*) Това съдѣйствие не е друго, освѣнъ едно могжщо и силно дѣло на божествената воля, първопричина на създаденитъ сжществуванѣя.

**) Една машина даже не работи и не притежава приведени въ порядъкъ движения, които сж като вънкашния видъ на живота, освѣнъ благодарение на причина. външна за нейнитъ сложни колелета: мисльта и дѣятелността на инженера.

като тѣ сж *много*, а организъмътъ е *единъ*.) Този изворъ е душата.

Душата, напротивъ, е самата *своя собствена жизнена причина*. Нейното сжщество е изходна точка на нейнитѣ дѣятелности. Отъ самото нейно сжщество произхождатъ мисли, нѣжни копнежи, свободни рѣшения. Тя не може прочее да бжде *отдѣлена* отъ това, което я кара да живѣе. Тя не може *да умре*.

„Смъртта не ме безпокои“, казва единъ герой на Александъръ Дюма-синъ. Увѣренъ съмъ, че въ мене има нѣщо, върху което тя нѣма властъ, и което е само натоварена да освободи, съ или безъ сътресения, малко важи, отъ материята, която го затвара, и да го отнесе въ друга срѣда (**).

ГЛАВА ВТОРА.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИ ДОВОДЪ. СЖЩЕСТВЕНИТЪ СТРЕМЕЖИ НА ДУШАТА ДОКАЗВАТЪ НЕЙНОТО БЕЗСМЪРТИЕ.

Встѣпление.

Принципътъ на доказателство, който ще послѣдва, е изказанъ ясно въ тѣзи думи отъ Тома Аквински: „По силата на нѣщата, невъзможно е едно *естествено желание* да бжде *напусто*, едно *естествено стремление* да се изгуби въ *празнота*. ***)

Въ насъ има извѣстни *изкуствени*, или поне *придобити* желаня, които сж само послѣдствие отъ грѣшни навици или мечти, на които противоречи разумътъ. Може да страдаме за

*) Материя и физика — химически сили нѣматъ въ себе си (продължителниятъ опитъ това достатъчно говори) принципъ на учено и спонтанно привеждане, въ поредѣкъ, на сложна и проявяваща се хармония, подобна на тѣзи, които човѣшкото тѣло показва.

**) Alexandre Dumas fils, Affaire Clemenceau, XIV.

***) Somme Théologique, I, II, q. LXXV, a. 6.

това, но ние сме отговорни за това страдание, и, ако нашитѣ желанія не сж удсвѣтворени, не можемъ да обвиняваме Бога, Който е *светостъ* и *мждростъ*.

Тѣзи повече или по-малко частни желанія не сж, най-послѣ, освѣнъ *отклонение* отъ забраненитѣ и абсурдни на-
правления на нашитѣ естествени наклонности, чийто обектъ е *общъ*, и който сж общи за *всички*. *)

Но въ нашата душа има *дълбоки желанія, сжщественни исканія, неугасими стремления*, които се сливатъ съ *самото ни сжщество*, които образуватъ *словото му, животото му* изражение, и сж изходна точка на всички негови дѣятелности, коренъ на неговото разцѣвтяване. Искаме *да познаваме*, искаме *да обичаме*, искаме *да бждемъ щастливи*, искаме *усъвзршенствуване* на развитието, за което нашата *нравствена личностъ* е способна.

Тѣзи *стремежи* сж *естествени*, понеже тѣ сж общи за *всички* хора; тѣ се изплъзватъ отъ посегателството на волността и никакъ не противоречатъ на възвишената частъ въ насъ, тѣ се съгласуватъ хармонично съ нея!

* * *

Слѣдователно, тѣзи желанія не могатъ да бждатъ *су-*
етни, сжщо така, невъзможно е такива *коренни стремления* да се изгубватъ *въ празнота*. Поради тази причина, твърдѣ ясно е, че, ако бѣше така, *Богъ* не би билъ ни *справедливъ*,

*) Извѣстни тѣлесни или чувствени *инстинкти* се явяватъ въ организма ни. Тѣ иматъ своя физиологическа или даже психологическа служба. Но *по-долнитѣ желанія* трѣбва да бждатъ *водени* отъ разума, който имъ показва, кои сж законнитѣ обекти.

„Моитѣ чувства се стремятъ къмъ такова удоволствие“, ще кажете. Да, но *цѣлата* ваша *природа* на разумно сжщество, способна за нравственостъ, оцѣнява въ кои *обстоятелства* и въ какъвъ *размѣръ* ви е позволено да оставите да се движи това влѣчение.

Фаталниятъ *животински инстинктъ*, управляванъ отъ Бога, отива само до *полезни* за природата удоволствия. *Човѣшкиятъ инстинктъ* може да се отклони къмъ *вредни* удоволствия, понеже Богъ е прѣдоставилъ тѣхното *водене* на свободата и разума у човѣка.

ни *мждъръ*, ни *добъръ*, ни *могщъ*. Той не би ималъ никое отъ качества, които подхождатъ на божествеността. Той не би *сществува*лъ.

* * *

Освѣнъ това, достатъчно е да се наведемъ надъ създаденитѣ сщества, да ги изучимъ, да проникнемъ въ тѣхъ: чудесната имъ *направа* не ни открива само, че Той *сществува*, Богъ, който ги е *построилъ* тѣй добръ, но тѣхната история ни учи, че всички органи достигатъ до своитѣ *служби*, че всички служби срѣщатъ навѣнъ *сръдата*, за която сж направени, накраткъ, че всички естествени стремления достигатъ до своя предѣлъ. . . У зародиша окоето е направено за да вижда, то ще вижда: крилото, за да хвърчи, то ще бие въздуха; плавницитѣ, за да плува, тѣ ще цѣпятъ водата *).

И тѣй, невъзможно е *човѣкъ*, привилегированъ въ творението, да бжде *едничкото* живо сщество, което да изчезнува, и стремленията на което да свършватъ съ банкротство. Отъ друга страна, тѣзи копнежи на нашата природа при щастие, при пълна истина, тази дълбока потрѣбност да обичаме и да бждемъ обичани безъ мѣра, нуждата да достигнемъ до съвършено разцѣвтяване на нашето нравствено сщество и на нашата свобода, не срѣщатъ въ този свѣтъ *сръдата*, която тѣ зоватъ, *предѣла*, който тѣ прѣдполагатъ.

И тѣй, тази *сръда* е *другадъ*, този *прѣдѣлъ* е оттаткъ този животъ: заедно съ тѣлото, въ *гроба* не *слиза* и душата.

*) „Ако затворениятъ зародишь въ майчинитѣ гърди можеше да разсждава, той би казалъ: Азъ съмъ снабденъ съ органи, които не ми служатъ никакъ тукъ, съ крака — за да не ходя никога, съ зъби — за да не ямъ. . . Търпение! Тѣзи органи ми казватъ, че *природата* ме *зове оттаткъ моя сегашенъ животъ*. Ще дойде врѣме, когато ще *живя другадъ*, кждѣто тѣзи оржда ще иматъ своя употреба. Тѣ стоятъ безъ работа, тѣ чакатъ още. Азъ съмъ само *какавида* отъ едно сщество.“ *Фергюзонъ*. — Такъвъ е нашиятъ доводъ относно човѣшката душа. Като намира тѣзи *природни стремежи*, ненаситени тукъ долу, умътъ, който сме ние, *заклучава*, че зародишътъ е само *какавида*, и че единъ день той ще живѣе *другадъ*, напълно разцѣвтянъ.

§ 1. Нуждата да обичаме показва ясно, че за сърдцето има едно „отвждъ“.

„Обичащето създание изисква безсмертно създание“.

(V. Hugo, Actes et paroles. Sur la tombe d'une jeune fille.)

Нуждата да обичаме и да бждемъ обичание може би най-голъмата въ човъка. Чувствуваме се *бъдни*. Почваме да познаваме насъ самитъ и *живота*, който дръме въ насъ, поради *съединението* на другитъ сщщества (съединение чрѣзъ сътива, чрѣзъ разумъ, чрѣзъ паметъ, чрѣзъ чувства), че ние доставяме на природата ни това, *което ѝ липсва*, за да се развие вжтръ и да може да *сияе* навънъ съ развита дѣйность, въ единъ видъ радостно разширение на нашата личность.

Любовъта е най-таинственъ, но сжщо и най-интименъ, най-могщъ, най-обединяващъ начинъ на единение. „Да обичаме, казва Тома Аквински, значи да желаемъ добро нѣкому.“ Това *желаене добро* не е, въ дѣйствителность, освѣнъ *слѣдствие* отъ любовъта, която е отначало *нѣжно единение* на двѣ различни сщщества, които взаимно се цѣнятъ, трептятъ въ едногласие, довъряватъ се едно на друго, *смѣсватъ се* въ едно цѣло, както поетътъ е опрѣдѣлилъ приятеля „половина отъ насъ самитъ“.

Това почти *сливане* на душитъ въ една само душа се изплъзва отъ всѣкакво задоволително психологическо описание; то е неуловимо въ своята послѣдня дѣйствителность, но то *се чувствува*, то *вижда*, всички разбиратъ, че то образува най-пламенното, най-дълбокото, най-личното, най-насищашцето дѣло на нашата природа.

Силното влѣчение, което ни отнася къмъ този, когото обичаме, ни кара да се *проникнемъ* въ него, и ние вкусваме въ продължителни тръпки щастieto да раздѣляме богатствата, които той скрива, понеже въ подобно силно влѣчение къмъ насъ той ни *се отдава*... Ето защо, ако ние имаме страстьта да *обичаме*, притежаваме сжщо и страстьта да *бждемъ обичани*.

Тази *страсть* е често толкова *жива*, че, когато не се съдържа и направлява отъ разума, отъ послушанието на Божиитѣ наставления, тя гласка човѣка къмъ твърдѣ лоши заблуждения, къмъ най-срамни лудости. Тѣзи *отклонения*, уви, много чести, както и много грѣшни, ни откриватъ, съ нѣжностъ съвсѣмъ свойствена намъ, колко е силна и вкоренена въ насъ *жаждата да обичаме!*

Сърдцето винаги е ненаситно за сподѣлима обичъ, която да го извади отъ *странна самотностъ*; послѣдната не успѣватъ да населятъ нито знание, нито занимание, нито удоволствия. Сърдцето мечтае безъ спиръ за нѣкакво *идеално приятелство*, чисто и дълбоко чувствувано, опояващо, което облакътъ на порока не би могълъ да помрачи, което никаква горчевина не разваля, което никаква несъвършенство не може ограничи...

* * *

Тукъ долу, дѣйствителността не отговаря *никога* на тази *мечта*. Дарътъ на насъ самитѣ срѣща често у другитѣ само нѣженъ, почти незначителенъ отгласъ, съвсѣмъ повърхностенъ и като че ли съ неизмѣнна форма. „Нѣма нищо по-рѣдко отъ едно чувство, което напълно да се сподѣля; този, който обича до отдаване, до пожертвуване, не намира, освѣнъ безразличие, а понѣкога измѣна и неблагодарностъ, тѣй както чувството, което ни вдѣхватъ най-добритѣ надежди, е почти винаги източникъ на *най-лошитѣ* ни *измами* и на *най-горчивитѣ* ни *скърби*.“ *)

Ако случайно дарътъ на нашето сърдце се приема и плаща съ връщане, жаждата ни за нѣжно *единение* не се задоволява никогa истински, било по причина на мжчителното *неравенство* на отдаваната любовъ, било защото човѣшката *слабостъ* е неспособна да изпълни нашитѣ стремежи. Бихме искали продължително *настояще*, а условията на

*) Goppe, La bonne souffrance.

земното ни съществуване се противопоставят на това; въздишаме слѣдъ всѣкога растящата съ нѣжностъ *интензивностъ*, а, напротивъ, първата любовъ насища повече; желяемъ обектътъ на нашата силна обичъ да бжде *идеаленъ*, съвършенъ и безъ никакво петно, а срѣщаме неизбѣжно недостатъцитѣ на този свѣтъ...

Отъ тази немощъ се ражда отчасти *меланхолията*, която характеризова човѣка тукъ долу, отъ немощта произлиза това неумолимо *отегчение*, което обвиня съ замръзнала мъгла най-голѣмъ брой отъ нашитѣ дни. Всички, като Шатобрианъ, носимъ повече или по-малко „сърцето си прѣввръзано“.

Фактъ е, че най-живата любовъ ни оставя винаги по нѣкакъвъ начинъ въ душата *болезнена празнина* за изпълване!

Ако понѣкога повѣрваме, че досѣгаме въ края нашитѣ стремежи, врѣмето, което бѣга, ни отнима бързо твърдѣ живитѣ часове на това много мило настояще. Непобѣдимитѣ обстоятелства, които раздѣлятъ и уединяватъ, сж, уви, сложни; въ всѣко прѣдположение *смъртта* се връща да коси едни слѣдъ други тѣзи, които се обичатъ помежду.

И тъй, трѣбва да *заклучимъ*, че най-трайната склонность, която е най-много въ дълбочината на душата, не намира въ този свѣтъ своето *изражение*, т. е. не достига до задоволяващъ и съвършенъ актъ, *за който* тя е направена.

Душата *настоятелно* иска другъ животъ, *задгробенъ* животъ, който да даде на сърцето това, за което то е гладно: нѣжностъ безъ облаци, безъ мѣрка, безъ страхове, безъ слабости и безъ нѣкакви скърби, *идеална любовъ*, която да задоволи рѣшително. Богъ е *мждѣръ*, тъй като съществува: слѣдователно. Той не е поставилъ въ човѣка съществени стремежи, които не биха имали *цѣль*; Богъ е *спраедливъ*: слѣдователно, Той не е поставилъ сърцето ни, за да бжде обречено на *отчаяние*; Богъ е *добѣръ*: слѣдователно, Той е приготвилъ за любещитѣ същества, въ края на тѣхния пжтъ, *празникъ на любовъ*, който е способенъ да ги разцѣлва за всѣкога.

„Да върваш прѣдъ единъ гробъ, че всичко, съвършено всичко, тамъ е за винаги: баща, майка, дѣте, мило същество, любима жена, ми изглежда *чудовишно*.“ Говорейки така, Сталь е ималъ сто пѣти право! Би било чудовишно, Създателятъ да е направилъ човѣка, за да не достигне до пълнотата на собствената си дѣйностъ, до радостъта да обича съвършено и да *бжде обичанъ* така.

Съпруги и майки, които плачите мълчаливи и сломени въ нѣкой вжтрѣшенъ кжтъ на стаята, въ която е живѣлъ нѣкога милиятъ изчезналъ, славниятъ войникъ, падналъ въ войната, дигнете очи, погледнете отвждъ окървавенитѣ поляни и разпрѣснатитѣ по ниви и гори гробове: *безсмъртието сияе като една грамадна зора!* Въ тази свѣтлина, която ги кжпе и оживява, познайте лицето, усмивката, погледа на вашитѣ възлюбени!...

§ 2. Жаждата за щастие въ душата ни доказва, че съществува едно „отвждъ“ за нея.

„Plus grand que son destin, plus
grand que la nature
„Ses besoins satisfaits ne lui suf-
fisent pas
„Son ame des desirs que nul oeil
ne mesure,
„Et des regards portant plus loin
que le trespas.

(Lamartine, Harmonies, I, II, x.)*

Човѣшкиятъ животъ би могълъ да бжде опрѣдѣленъ като *тичане къмъ щастие*.

Човѣкъ цѣлъ се вълнува отъ неизмѣримото *желание за благоденствие*, за *радостъ*, за *пълно щастие*... Сложно желание, освѣнъ това и многообразно. Едни сж жадни за богатства, за почести, за похвали, за уважение, за обичь... Други иматъ страсть къмъ удоволствия, къмъ новостъ, или

*) „По-голѣмъ отъ сждбата си, по-голѣмъ отъ природата, задоволенитѣ нужди не му стигатъ: душата му има *желания*, които никое око не измѣрва и погледи, стигащи по-далечъ отъ смъртъта“.

пъкъ къмъ хубави пейзажи и плѣнителни пжтешествия... Но всички се подчиняватъ на сжщия таинственъ двигателъ: на вродената наклонность, която ги отнася къмъ единъ *идеаленъ начинъ на сжществуване*, къмъ единъ миражъ подновяващъ се съ *богатъ, интензивенъ, ясенъ, приятенъ животъ!*

Тази пламенна нужда, както и нуждата да обичаме, заблуждава често човѣка въ пагубни пжтища; но заблужденията и лудоститѣ още тукъ доказватъ, колко е неутолима тази *жажда* на *природата* ни!

При това, въпреки *заблужденията* на бѣдната *свобода*, която не иска да прави усилие, за да *каналлизува* тѣзи тайни потици, да ги задържа и да *отложи* окончателното имъ удовлетворение, провиденциалната роля на тази основна наклонность къмъ щастие никакъ не е отъ малко значение. Тя тласка човѣка да дѣйствува, да се труди, да прави плодovitо земното си сжществуване, дори да се отдаде..

Послѣдната подбудителна причина на всички човѣшки дѣйствия, колко скромни и свети да сж тѣ, е търсене на *частица щастие*. Прѣдъ аскета даже, въ умъртвяванията му, се мѣрка придобиването на вѣчно блаженство, на божествено приятелство; той иска да обогати душата си въ миръ, съ духовна радостъ, съ нравствена красота... При все това, не му прѣчи да обича Бога за собственото си усъвършенствувание и да свързва *чистата любовъ* съ *любовта*, отъ която той се *интересува* законно и по необходимость.

Мишле е разбралъ добрѣ, че тази ненаситна *жажда* за *щастие*, която блика даже въ дѣното на природата ни, е лостъ на човѣчеството и психологическа причина за всички напрѣдъци. „Прѣмахнете, е казалъ той, *това страстно желание на безкрайното... вѣковетѣ вкаменени се спиратъ*“*).

* * *

Фактитѣ учатъ, освѣнъ това, че тази *естествена наклонность* къмъ щастие не се *удовлетворява* въ този животъ. Безъ съмнѣние, Провидѣнието е разпрѣдѣлило нѣщата по

*) Michelet, Le genie des Religions, I, гл. I.

такъв начинъ, щото да можемъ достигна, по малко съ всѣко сѣтливо, до нѣколко *остатки* отъ кратковрѣменно щастие. Туй трѣбваше да бжде така: понеже ние бихме останали бездѣйни безъ тѣзи възможни *давания срѣщу смѣтка* на бждащето блаженство... Сухиятъ *категорически императивъ* би могълъ да тласне къмъ дѣйствие само твърдѣ рѣдки, избрани воли, а свѣтътъ би се прѣобразувалъ въ безплодна и безмълвна пустиня.

Но тѣзи *частици щастие*, които човѣкъ завоевава съ жадность, не сж *прѣдѣла*, който той прѣслѣдва. Би могло даже да се формулира този *психологически законъ*: колкото повече потапяме устни въ чашата на земнитѣ радости, толкова повече нашата жажда за щастие се оживява, толкова повече страдаме отъ *неизбѣжното разочарование*. Придобиването на едно подобие отъ щастие прави желанието ни по-чувствително, усилва го, и понеже несъразмѣрността между нашата *наклонность* и *смѣсеното щастие*, което срѣщаме, става по-чувствителна, по-трайна, *очевидността*, че въ *този свѣтъ* е *неосщеществима* послѣдната ни цѣль, става сжщо по-блестяща.

* * *

Опитността на всѣкиго би могла да бжде поставена тукъ за свидѣтелство... Тѣзи, които притежаватъ богатства въ най-голѣмо изобилие, тѣзи, които виждатъ славни дни и вкусватъ най-изтънчени удоволствия, всички сж направили слѣдната искрення изповѣдь: цѣла *пропастъ* има между това, което съмъ, и това, което искамъ да бжда, между непълното щастие, което вкусвамъ, и идеалното щастие, за което мечтая!

Страстнитѣ хора, на другия день следъ винаги кратко пиянство, се прѣдаватъ на сърдцераздерателни оплаквания. *Мюсе*, който е търсилъ пълнота на щастие то въ най-силни чувствени удоволствия, въ най-луда любовъ, въ най-лъсти-

ва репутация и въ най-изящни очарования отъ изкуството и, оплакаль жестокото пропадане на своитѣ надежди:

„Изгубихъ мойта сила и животъ,
„И приятели си, и веселостъта. . .“

Императоръ *Септимий Северъ* е направиль нѣкога това признание: „Бѣхъ всичко, това не ми послужи за нѣщо.“ *Мазарини*, като гледалъ струпанитѣ богатства въ неговия дворець, шепнѣлъ: „скоро ще трѣбва да напусна всичко тоаа.“ *)). *Александъръ Велики* се считалъ господарь на свѣта, когато е трѣбвало да спре „задъханъ“ и „нешастенъ“ на границата на Индия **). *Наполеонъ* е мислѣлъ, че е достигналъ до най-високата степенъ на постижимата мощь, и въ гордостъта си е казвалъ:

„Бждещето! Бждещето е мое!“

Забравялъ е, отъ какво „ще бжде направено бждещето“: „Бждеще, това е Ватерло; бждеще, това е — света Елена; „бждеще, това е — гробътъ“.

Умъренитѣ повече ли се задоволяватъ? Казватъ туй по-нѣкога. Слѣдвайки *Хорация*, тѣ утвърдяватъ, че, като се задоволяватъ отъ една „златна срѣда“, достигатъ до щастие-ето. Въ дѣйствителность нѣма нищо подобно. Многобройни оди на *Хорация* издаватъ дълбока меланхолия. Учителътъ на *буржуазното благоденствие* изглежда продължително е билъ посѣщаванъ отъ „карация да бледнѣемъ“ **призракъ!** „на смъртъта“, който съ „еднакво безразлично“ държане тропа на вратата на дворцитѣ, „както и на тази на колибитѣ“ . . .

Освѣнъ това, нека всѣки отъ насъ се запита! Нашитѣ часове на тайни радости, на кратко благосъстояние, минутитѣ ни на най-приятенъ, най-силенъ животъ, изпълватъ ли желанята ни, отговарятъ ли съвършено на всичкитѣ ни

*)). Съобщено отъ Бриенъ и цитувано отъ *Сенъ Бъовъ, Causes du Lundi*, т. ii.

***) „Aestuat in felix ultimo in llmite mundi“.

стремежи? Душата ни пази, въпреки твърдѣ рѣдкото земно щастие. една *отегчителна празнина*, която *нищо* не може да *напълни*. . . Такова е признанието, което всички правимъ.

Причинитѣ на това сж сложни, но очевидни: не само смъртъта ни дебне и заплашва съ свършено разрушаване нашето щастие отъ единъ день; но *непостоянството* и *неизбѣжното несвършенство* на всички нѣща тукъ долу правятъ нашитѣ съжаления да бждатъ всѣкога безбройни, безъ лѣкъ, и нашето врѣменно *задоволяване* изчезва бързо, щомъ слѣземъ въ самитѣ насъ да изслѣдваме *истински наклонности си*. Красивиятъ сънь на нощъта не издържа прѣдъ грубото видѣние на дѣйствителността!

Богатството е плодъ, който разяждатъ безпокойствата, ежедневнитѣ крамоли, често мжчниятъ трудъ, относителната недостатъчностъ; който има пари, нѣма всѣкога здраве, домашно щастие, почитъ отъ другитѣ, и хиляда други блага, чийто сборъ само би съставилъ едно щастие безъ облаци.

Радоститѣ на огнището се смѣсватъ на свой редъ съ безбройни грижи: най-горѣщата съпружеска любовъ не може да избѣгне непостоянствата на живота, произлизащитѣ отъ характеритѣ търкания, обидитѣ, които врѣмето раздава щедро на красотата, тжгитѣ, които болеститѣ или материалнитѣ прѣдразсждъци донасятъ.

Сжщото е и съ всички „щастливци“ въ този животъ. Винаги имъ липсва *нѣщо*, даже *много нѣща*. . . Слѣдователно, човѣшката душа се стреми съ непрѣодолима сила къмъ пълно *събирание* на всички блага, понеже само този *сборъ* дава *щастие*.

При това, има ли нужда да настояваме толкова? Странанието, подъ една или друга форма, въ различна степенъ, рано или късно, е дѣлъ на всички хора. Жалбата, която се изтъртва отъ човѣшкитѣ гърди, е грамадна, всеобща, каквато и жалбата, която се издига отъ всички вълни на океана. . .

Даже светиитѣ, въпреки цѣннитѣ блага, съ каквито изобилствува тѣхната душа: спокойна съвѣсть, божествена благодать, надежда за спасение, любовъ къмъ Божията воля, се радватъ само на идеалното щастие, къмъ което тѣхната

природа се стреми. Споредъ литургийнитѣ думи, тѣ „стенатъ“, тѣ „плачатъ“ като „изгнаници“, като „синове на Ева“, оставени въ „долината на сълзитѣ.“ Безъ да ги щади, Провидѣнието ги е направило *привилегировани човѣци на кръста*, съдружници на страдащия Христосъ Изкупитель.

* * *

Отъ тукъ се налага заключението: тѣй като *щастieto* (т. е. *идеално богатиятъ, интензивенъ, изпълненъ* съ всички блага, но *свободенъ* отъ всички злини животъ), което е висшиятъ *прѣдълъ* на всичкитѣ ни *стремежи*, не се срѣща *тукъ-долу*, то, трѣбва да се намира *тамъ-горъ*, въ невидимия градъ... „*Ще се кача ли азъ? Ще слеза ли?*“ си казва много често нѣкоя нещастна жертва на съврѣменото съмнѣние. Какъ може ясенъ и *логиченъ* умъ да се колебае прѣдъ подобенъ въпросъ? Душата щѣла да се наклони къмъ праха, къмъ тъмнината, къмъ окончателната неподвижностъ?.. Но достатъчно ни е да усѣтимъ въ насъ този страстенъ полетъ, който ни отнася къмъ единъ пълень, плѣняващъ, многощастливъ животъ, за да разберемъ, че нашата душа има едно отвждгробно прѣдзначение, което я чака, и че тя е направена, за да се качва, а не— за да „слиза“*).

Ако бѣше другоаче, *Богъ* би билъ *жестокъ*. Защо Той би поставилъ въ насъ тѣзи безгранични желаня? Той можеше лесно да отклони отъ насъ това мжчение! Той, Който е създалъ толкова състрадателни, прѣданни, нѣжни, чисти сърдца, не би притежавалъ даже тази елементарна доброта, увѣнчаваща челото на сжществата, излѣзли изъ Неговитѣ ржцѣ! Неговото съвршенство би било по-долно отъ нашето! Каква *безмислица!*

*)Жуфроа твърдѣ добръ казва: „*Крайтъ на човѣка*, такъвъ, какъвто слѣдва отъ *неговата природа*, не се изпълва съвршено въ тозъ животъ. Вземете една *наклонностъ* на вашата природа. . Очевидно е, че тя се не задоволява *напълно*. . Цѣлата работа на човѣка се стреми къмъ тозъ край, но съ *вѣчно съпротивление отъ страна на нѣщата*. Ясно е, прочее, че *крайтъ на живота е различенъ отъ живота*.“ (Cours de Droit naturel, стр. 168).

Клетници безумци, заблудени отъ страданието, сж дръзнали да тласнатъ богохулството до тази крайност!

„O, nature, dis-moi mère imprudente,
 „Pourquoi m'obsédes-tu de cette soif ardente,
 „Si tu ne connais pas de source où l'étancher?
 „Il fallait la créer, marâtre, ou la chercher!*)

Това сж заблуждения на *чувствеността* на испытание. *Разумът* ни казва, че Творецътъ на всички нѣжности и на всички произлѣзли добрини притежава въ *висша степенъ* съвършенството, което Той поставя въ Своитѣ създания. Богъ може да бжде само най-добриятъ отъ бацитѣ, най-любящата отъ майкитѣ, най-нѣжниятъ отъ приятелитѣ! Ако Той е направилъ *кухина* въ душата, направилъ я е, за да я *изпълни*. Ако Той ни тласка къмъ брѣговетѣ на щастието чрѣзъ нашитѣ дълбоки стремежи, това значи, че ще се приближимъ до тамъ единъ день!

§ 3. Нуждата ни отъ знание доказва, че има едно „отвждъ“ за нашия разумъ.

„Ще вкусимъ *чисто наслаждение*, когато, освободени отъ измамитѣ, които ни докарватъ тѣлото и сѣтивата, ще се радваме *при съзерцанието на вѣчнитѣ истини*“.

Jean-Jacques Rousseau,
 Emile, III-a часть. Profession de
 oi du Vicairе Savoyard.)

Нашиятъ разумъ испытва безгранична *нужда* отъ *пълна истина*, която нужда този животъ не удовлетворява. *Любопитството* ни е свойствено. Търсимъ винаги инстинктивно да *знаемъ*. Умътъ ни не си почива, докато не е видѣлъ *какъ-то и защо-то* на нѣщата!

*) „Природо, неразумна майко, кажи ми, защо ми додѣвашъ съ тази гореща жажда. Ако не знаемъ изворъ, кждѣто да я утоля? Трѣбваше да го създадешъ, мащехо, или да го намѣришъ!“ Musset, La Coupe et les Lèvres.

Най-скромнитѣ биха искали да бждатъ учени. Тѣ ревнуватъ по-просвѣтенитѣ. А тѣзи, които иматъ знания, искатъ да добиятъ повече! Това желание за учене е *стимултѣ* на умствената ни дѣйность, и на него се дължи *напрѣдкѣтъ* на наукитѣ.

* * *

Но нашето честолюбие да изслѣдваме всичко, да разрѣшимъ всичко, да се вдълбочимъ въ всичко, срѣща хиляди прѣпятствия. Вещественитѣ срѣдства за просвѣщаване липсватъ на по-голѣмата частъ отъ насъ; други иматъ само поврѣхностни, непълни и смѣтни понятия за най-плѣнителнитѣ обекти на мисълта: свободното врѣме се явява недостатъчно, за да изслѣдваме, изучимъ и освѣтлимъ всички видове истини. Освѣтънъ това, ученитѣ признаватъ, че колкото повече знаятъ, толкова повече забѣляватъ, че не знаятъ. Най-голѣмитѣ измежду тѣхъ сж най-скромни и изповѣдватъ, че *таинственостъ* ги притиска отъ всички страни. Тѣ не могатъ *да разбератъ* живота, неговата тънка и разнообразна игра. Заявяватъ, че всичко въ вселената е *загадка*, и че тѣ присѣтсвуватъ, плѣнени, но немощни, на едно величествено зрѣлище, чиято тайна имъ се изплъзва.

Специализирали, за да бждатъ господари въ своята частъ, тѣ сж заставени да затворятъ мисълта си въ тѣсни граници и да се осждятъ на повече или по-малко голѣмо незнание на хилядитѣ прѣдмети, които биха ги очаровали.*)

Това *безсилие* за достигане *всички истини* е изпитание, прѣдъ което не единъ пада. Скептицитѣ, които сж обезсърдени слѣдъ упорито съпротивление, заявяватъ, че нашиятъ умъ е съвсѣмъ неспособенъ да достигне истината.

*) „Знанието е измамчиво и може да се сравни съ непроходима верига отъ планини, кждѣто пжтникѣтъ, отъ височината на всѣки мжч но изкачимъ остъръ върхъ, вижда да се вдълбаватъ подъ краката му дълбоки пропасти, и прѣдъ него да се издигатъ непристъпни върхове“ (Corree, La Bonne Souffrance).

Невъзможно е на разума да задоволи *въ този животъ* *наклонността* си за притежаване *пълната истина*. Въ послѣдствие, за него съществува *другъ животъ*, който му запазва това, което той търси напразно въ сѣнкитѣ тукъ долу. Богъ, въ несравнимата си мъдростъ, не може да лиши ума отъ *предназначението*, което му е *свойствено*. Сжщо така, блажени Августинъ, мислейки за страстта къмъ науката на най-милиа си приятелъ, се е утѣшавалъ съ смъртта, която е изсушавала сълзитѣ му чрѣзъ това, родено въ очевидността, утвърждение: „Тамъ, въ нѣдрото на Бога, моятъ Нибридий е живъ. Тамъ той *ние мъдростъ, толкова, колкото е жаденъ*“ . *).

§ 4. Нашата потрѣбность да виждаме да се развива до съвършенство нравствената личность, която сме, доказва, че за нашата свобода съществува единъ по-добъръ свѣтъ.

„La mort est un passage où pour
grandir tout change.
„Qui fut sur terre athlete est dans
l'abime archange.
„Sur terre on est borie, sur terre
on est banni,
„Mais la-haut nous croissons
sans gêner l'Infini“ **)
(Victor Hugo.)

Човѣшката личность, съставена отъ *отдѣлно*, разумно и свободно същество, което сме ние, има едно непрѣодолимо желание *да съществува*, да живѣе, и по всѣкакъвъ начинъ да достигне *до пълнотата*, за която е способна. Инстинктътъ за запазване, любовта къмъ себе си, честолюбието, гордостта, сж само различни страни, законни или изкривени, на тази наклонность.

*) Блаж. Августинъ, *Изповѣдь*, LIX, III.

**) „Смъртта е прѣходъ, кждѣто, *за да порасне*, всичко се измѣня. Който е билъ на земята атлетъ. въ бездната е архангелъ. На земята човѣкъ е *ограниченъ*, на земята човѣкъ е *въ заточение*, но тамъ — горѣ — *ние растемъ*, безъ да стѣсняваме Безкрайното“.

При това, ние мечтаемъ съ тѣга за едно *нравствено съвършенство*, което ни избѣгва винаги и винаги ни привлича, понеже се чувствуваме *направени за него*. Стремимъ се къмъ по-голѣмо *достоинство* на *животъ*, къмъ добродѣтель безъ петна, къмъ поведение, което въ всички точки се съгласува съ нашия умъ и съ волята на Бога, което е свободно отъ всѣка грозота, отъ всѣка низостъ, отъ всѣка подлостъ. *)

Бихме искали да заслужимъ собственото си *уважение* и уважението на другитѣ за най-малката подробностъ на нашата дѣятелностъ. Чувството за *честь* се поражда отъ тази тайна и дълбока потрѣбностъ за *нравствена цѣлностъ*. Най-смиренитѣ отъ „човѣцитѣ“ се изправя съ гордостъ, когато му припомнятъ, че е извършилъ „своя дългъ“! Военниятъ кръстъ е цѣненъ за него само защото е вѣренъ знакъ на неговото мъжество, на неговото *нравствено достоинство*.

Най-послѣ, имаме *свобода*, която се стреми къмъ пълното си упражняване, къмъ независимостъ на дѣйствиата си въ границитѣ на доброто! Въ нея се намира *сила за разширение* на нашата личностъ. Тя чувствува у себе си крила и прѣзира робството. Широкитѣ хоризонти я очароваватъ. Тя желае да даде на сщцеството ни безкрайно развитие, нѣжно и чаровно!

* * *

И тѣй, още единъ излишенъ пѣтъ, нашата душа се стреми къмъ цѣль, която този животъ не осществява!

Чувството за нашата *лична цѣлностъ* ни тласка да пожелаемъ *продължение въ сщцеството* за всичко това, което

*) Ще кажатъ, че тази наклонностъ е, уви! *малко открита* у много хора. Тя сществува, обаче затъмнѣна и повехнала поради повтарянитѣ и станали навикъ слабости.

Но този фактъ, че порокътъ се стареае всѣкога да се покрие съ *маската на добродѣтельта*, или, най-малко, не отказва никога да се *извини*, доказва, че този стремежъ къмъ *нравствено достоинство* е много дълбоко въ нашата природа. Забѣлѣзали сж, че съвѣстѣта сжщо изглежда *умрѣла* въ извѣстенъ брой заблудени хора. Кой ще откаже при това, че съвѣстѣта не съставя часть отъ човѣшкото наслѣдство, и кой не забѣлѣзва по извѣстни признаци, че тя не изчезва никога изцѣло.

произхожда отъ насъ! И тъй, минутата, която бѣга, е вече далечъ и отнася съ себе си своето съкровище: успѣхъ, развита дѣйностъ, придобита веселостъ, трептяща обичъ... Поетътъ се е хвалилъ нѣкога, че е далъ на своитѣ произведения трайностъ по-голѣма отъ трайността на „мѣдъта“. Каква измама! Всичко се изгубва въ мъглата на врѣмето! *Споменътъ* остава, наистина, понѣкога. Но какво е споменътъ при *мъртва дѣйствителностъ*? И ако хората заекватъ още нѣколко години нашето име, като го заобикалятъ съ платоническо удивление, каква цѣна може да има това *прѣживяване* за единъ *умрълъ*, който не е вече тамъ и който не съзнава вече това! Не, ако гробътъ ни поглъща, вроденото въ насъ желание за *живо размишление*, за *лично продължение*, е съвсѣмъ напусто.

Стремежитъ ни къмъ *нравствена цѣнностъ*, безъ примѣси, къмъ идеално *свършенство*, не срѣщатъ повече своя прѣдѣлъ въ тази кална долина — земята! Светиитѣ не прѣставатъ да охкатъ за грѣховеѣ си, да оплакватъ недостатъцитѣ си. Всѣки искренъ човѣкъ, който *изпитва свѣстѣта си*, забѣлѣзва скоро въ ежедневното си поведение *хиляди петна* отъ егоизъмъ, отъ ревностъ, отъ глупава суетностъ, отъ смѣшно самодоволство, отъ леко лицемѣрие, отъ посрѣдствена чувственостъ. Той чувствува твърдѣ добрѣ, че всичко това не разхубавява душата му, че всичко това го отдалечава отъ свършенството, което подхожда на разумно същество. Той страда, дѣто не може никога да се оцѣни толкова, колкото иска, нито да достигне до тази *свършена добродѣтель*, която го притегля съ *господстващата си красота*.

Неговиятъ стремежъ къмъ нравствено свършенство не свършва!

Какво да кажемъ сега за безбройнитѣ изпитания на *нашата свобода*! Личността ни и неутолимата ѝ нужда за самоуправление, за лесна дѣйностъ, за независимостъ въ избора на постѣпки сж свързани съ хиляда страни изведнажъ! Крилата ни биятъ винаги прѣчкитѣ на клетката! Събитията ни принуждаватъ, обстоятелствата ни правятъ неподви-

движни, хората ни налагатъ робство съ своята злоба или съ своитѣ права. Самиятъ авторитетъ, макаръ и да е законенъ и необходимъ органъ на всѣки общественъ животъ, ни налага своитѣ окови. И нашиятъ вѣкъ, който толкова прѣвзвѣнасяше свободата на човѣка, видѣ да изпжква ужасната война и всѣкакви уреди за най-груби принуждения — нейно неизбѣжно послѣдствие! Обществената сила съ една черта е опрѣдѣлила цѣлата човѣшка свобода: войникътъ се изпраща въ окопитѣ, отъ кждѣто той нѣма вече право да излѣзе, за да се занимава съ своитѣ работи, за да се грижи за жена си и дѣцата си, за да прѣслѣдва поприще по свой изборъ, или да се отдаде на своитѣ прѣдпочитани занятия. *Той не принадлежи на себе си вече.* Тѣй милата независимостъ не е вече за него освѣнъ споменъ.

* * *

А между това, невъзможно е човѣшката душа да бжде жадна, по силата на най-благороднитѣ и най-сжщественитѣ желаня, които се явяватъ въ сжществото ѝ, за една *химерична свобода*, за едно *неосжществимо съвършенство*, за едно *продължение* на личния животъ, които противоречатъ на неотвратимата празнота на ставащитѣ нѣща!

Навѣрно! — Какво чудовище е, прочее, това човѣкътъ? какъвъ хаосъ!... е казалъ Паскаль. Наистина човѣкъ *би билъ несполучливо творение*, ако той не бѣше *безсмъртенъ*. Но Богъ *сполучва всѣкога въ Своитѣ творения*. Ето защо Той е приготвилъ за човѣка *вторъ животъ*, който ще даде на личната човѣшка дѣйностъ трайностъ безъ край, къмъ която тя се стреми, на неговата съвѣсть — удовлетворение отъ идеално хубавъ порядкъ, на неговата свобода — радостъ за освобождаване отъ една ограничена независимостъ.

ГЛАВА ТРЕТА.

**НРАВСТВЕНЪ ДОВОДЪ. НРАВСТВЕНИЯТЪ ЖИВОТЪ,
КОЙТО СЕ НАЛАГА НА ДУШАТА, ДОКАЗВА СЪ
ОЧЕВИДНОСТЪ, ЧЕ ТЯ Е БЕЗСМЪРТНА.**

Встѣпление.

„Бжедециятъ животъ е вѣнецъ
на всѣки нравственъ строй...“
(Cарo, Idée de Dieu, стр. 357).

Понятията *добро* и *зло* се налагатъ на нашата *съвѣсть*, щомъ умътъ ни си даде смѣтка, че извѣстни дѣла подхождатъ на разумно сжщество, че извѣстни други сж недостойни за него, и че, освѣнъ това, сжществува единъ Богъ, авторъ на този разумъ, и, впоследствие, източникъ на свѣтлината, която разумътъ ни дава...

Други понятия произлизатъ по необходимостъ отъ тѣзи двѣ елементарни понятия. Ако човѣкъ дѣйствува *добръ*, той *има заслуги*; ако прави *зло*, *нѣма заслуги*; неговата дѣйностъ придобива *нравствена цѣнностъ* или *безцѣнностъ*.

Понятието *санкция* произлиза, на свѣй редъ, отъ прѣдходнитѣ. Този, който *заслужава*, трѣбва да бже *възнаграденъ*, а този, който *не заслужава*, трѣбва да бже *наказанъ*: ако нѣмаше това, *заповѣдта*, изказана отъ съвѣстѣта, а чрѣзъ нея и отъ Бога, би била *недѣйствителна*. Свободата има нужда отъ това съдѣйствие или отъ този *страхъ*, защото е слаба.

Но явно е, че *санкциитѣ въ този животъ* сж съвсѣмъ недостатъчни. Добродѣтельта се възнаграждава рѣдко, а порокътъ много често остава ненаказанъ! Царството на справедливостѣта не е въ този свѣтъ. Прочее, отвждъ гроба, има *Градъ възнаградителъ*, въ който всѣки се поставя на *мѣстото* му отъ върховния Сждия и кждѣто цѣвти *свѣршенъ редъ*, връхъ и вѣнецъ на *нравствената драма*, каквато е човѣшкиятъ животъ.

Такава е *схемата* на доказателството, което ние ще разгледаме отъ всички страни.

§ 1. Безсмъртието на душата се доказва отъ факта, че то е необходимо условие за нравствеността.

„Неразривна верига съединява заедно *нравствения законъ и безсмъртието*; нито едната, нито другата отъ тѣзи догми не може да загине, безъ да повлѣче разрушението на другата.“

(Jules Simon, Du Dieu, стр. 444.)

Преди Жюль Симонъ, Кантъ бѣше заявилъ, че безсмъртието на душата трѣбва по необходимостъ да се счита като *постулатъ на практическия разумъ*.

Въ дѣйствителностъ, добродѣтелята не е освѣнъ измама; повеленията на съвѣстта и тѣзи на Създателя, на Когото тя е гласъ, сж само *безполезни заповѣди*, ако всичко свършва съ смъртта.

Добродѣтелята, т. е. привичката къмъ добро, е често мжчна. Тя налага на по-долнитѣ страсти болезнено принуждение, на законнитѣ стремежи — многобройни жертви; отъ щастливитѣ въ този свѣтъ тя иска умѣреностъ, която не е лесна всрѣдъ всички подбуждания отъ чувствата, и изпълнение на длъжности, които изглеждатъ строги; отъ нещастнитѣ въ живота тя изисква търпение, което отстранява отъ устнитѣ богохулства, отъ сърдцето имъ — бунтъ или отчаяние, умраза или желание за мѣсть. Тя прѣдписва на всички цѣломъдрие, състрадание, прощаване на обидитѣ, честностъ, послушание . . . Тя затваря въ тѣсни прѣгради свободата, винаги жадна за независимостъ и самоуправление.

Съвѣстта понѣкога отъ мнозина изисква *героизмъ*: колко мжченици сж били длъжни да избиратъ между невѣрието въ своя Богъ и най-ужаснитѣ мжчения! Колко французи сж принудени въ настоящия часъ да тичатъ прѣдъ смъртта, ако искатъ да съблюдаютъ божествения законъ и човѣшкия законъ, които ни заповѣдватъ, въ извѣстни обстоятелства, да дадемъ живота си за нашитѣ ближни!

* * *

Стоици и позитивисти ще кажатъ, че добродѣтельта намира своето възнаграждение *въ този свѣтъ!* Мждрецътъ е безстрастенъ и нещастieto не го смущава. Този, който дѣйствува добръ, придобива уважение; героятъ се прославя! Домашнитѣ добродѣтели пораждатъ съгласие, миръ при огнището, извѣстна веселостъ.

Бѣзъ съмнѣние, още въ този животъ сществува единъ видъ *постоянна справедливостъ*. Провидѣнието е наредило нѣщата по такъвъ начинъ, че порокътъ влѣче съ себе си своята свита отъ неудобства и страдания, а честността доставя прѣдимства и цѣнни радости. Но *всеобщата опитностъ* учи, че страхътъ отъ тѣзи злини и желанието за тѣзи благородни задоволявания сж *недостатъчни*, за да осигурятъ здрава нравственостъ, за да направятъ да тържествува волята въ трагичното ѝ и вѣчно сблъскване съ буйнитѣ страсти, седалище на които е чувственостъта.

Едничката перспектива, която е способна да покори залитащата свобода и да обуздае гибелнитѣ инстинкти, това е перспективата на *безсмъртието*.

Анри Лаведанъ пишеше прѣди малко дни въ *Илюстрационъ*: „Въ името на какво искате да се доберете, щото мъжътъ и жената умишлено да се принуждаватъ, въ този тѣй кратъкъ животъ, къмъ извѣстенъ и непрекъсванъ редъ изпитания, да се хвърлятъ въ вълнитѣ на грижитѣ, на отговорноститѣ, на скърбитѣ, да увеличаватъ по свой собственъ починъ страната на тѣлеснитѣ и духовни страдания, вече тѣй тежка само за единъ? Съ какво право подбуждате въ тѣхъ подобна лудостъ? Защо да се свързваме съ семейство? Каква нужда да имаме петъ или шестъ дѣца?... Съ какво право ще ни изтрѣгнатъ отъ приятното упражняване въ нашитѣ удоволствия и ще ни осждятъ на добродѣтели безъ полза, които сж само думи? Още веднажъ, *трѣбва да има една идея-господарка*, която да обяснява тоя невъобразимъ порядъкъ...”

И Лаведанъ заключава, че само религиозната идея, мисълта за едно *безсмъртно отвъдъ*, е твърдъ могща, за да наложи на мъжа и жената почитание на тѣхното тѣло и на жизненитѣ начала, които спятъ въ тѣхъ. Той ловко подиграва законодателитѣ, които искатъ да достигнатъ до тази цѣль чрѣзъ фискални мѣрки или чрѣзъ красноречиво проповѣдване на гражданскитѣ задължения.

Нашитѣ невѣрващи политици, правещи всичко за да душатъ религията въ френското сърдце, ще постѣпятъ добрѣ да размислятъ върху тази страница, ако патриотизмътъ, съ който се хвалятъ, е искренъ. Тѣ ще стигнатъ скоро до това неизбежно заключение на другъ прѣдвидливъ писателъ: „Цивилизацията, обществото и нравитѣ сж като бреницата, чийто вжзелъ е вѣрата въ безсмъртието на душата; прѣмахнете този вжзелъ, всичко ще се разруши“. *)

Колкото за *метафоричното безсмъртие*, което *позитивистътъ* обѣщава на отдаващитѣ се на каузата на *човѣчеството*, Октавъ Фьойе, въ най-знаменития си романъ, показва съ едно изречение, че то е *психологическа безсмислица*: „Малко се грижа да се лишавамъ, да се принуждавамъ цѣль животъ, за да приготвя, на не знамъ кое бждаще човѣчество, състояние на щастие, на което азъ не ще се радвамъ, на празниците на което не ще бжда“. *)

Такава е истината върху нашата природа. Който изслѣдва душата си, скоро открива тамъ, че само едно прѣживѣно, *лично, съзнателно* възнаграждение, даваще на живота въ насъ весела интензивностъ, може да ни *убѣди* въ *необходимостта на дълга*.

Богъ, въ *мъдростта* Си, е трѣбвало да се погрижи за възможността на добродѣтелята, която Той изисква отъ насъ. Той е поставилъ, по необходимостъ, при *земнитѣ санкции*, полезни, но непълни, една *вѣрховна санкция*, достатъчна *по себе си*, която, безъ да *принуждава*, не *извинява* човѣшката свобода въ слабоститѣ ѝ. Трѣбва *логически* да

*) L. Figuiet. Le Lendemain de la Mort, прѣговоръ, стр. X.

**) Octave Feuillet, La Morte.

изведемъ, че безсмъртие сществува, тъй като *безсмъртието*, собствено казано, е *единичката санкция*, която отговаря на тѣзи изисквания на нашата природа.

§ 2. Безсмъртието на душата се доказва отъ факта, че само то осществява царството на справедливостта.

„Смъртта е *възстановление*... Законътъ на материалния свѣтъ е *равновѣсие*. Законътъ на нравствения свѣтъ е *справедливостъ*. *Най-добриятъ* свѣтъ е върховната *увѣренность* на моя *умъ*, върховната *радостъ* на моята *душа*.
(Victor Hugo, въ Assemblée Nationale, 1850.)

Справедливостта е нравствено съвършенство, което се състои въ отдаване всѣкому дължимото. Тя е *почитане на правото*. Самиятъ свѣтъ, тъй пълненъ съ снисходителностъ за толкова други пороци, е строгъ къмъ тѣзи които оскърбяватъ другиго. Прозвищата крадецъ, подправячъ, червясалъ финансистъ, разваленъ политикъ, на всички изглеждатъ страшни. Ние видѣхме цѣла Европа да трепери отъ негодование въ деня, въ който канцлерътъ на Германската империя се осмѣли да каже, че тържественитѣ договори, сключени между държавитѣ, сж само едни „книжни парцали“ !

Възможно ли е Богъ да бжде лишенъ отъ това *чувство на справедливостъ*, когато то сществува у толкова отъ Неговитѣ несъвършени създания? Цѣлото *нравствено съвършенство*, което е въ насъ, е, по необходимостъ, една степенъ по-високо у този, Който е *изворъ на нашата природа*.

И тъй, Богъ е справедливъ, или, по-скоро, Той е самата справедливостъ, тъй като е *начало* на всѣка справедливостъ. И понеже опитътъ ни учи, *че въ този животъ не се отдава справедливостъ*, произлиза твърдѣ просто че, *другадъ* ще се отдава справедливостъ, и че душата не умира заедно съ тѣлото.

* * *

Земнитѣ възнаграждения не съотвѣтствуватъ на заслугата, а наказанията не се размѣрватъ вече споредъ грѣшкитѣ.

Хитриятъ човѣкъ, който се подиграва съ добродѣтелята, ще живѣе въ изобилие: богатства, властъ, довѣрие, удоволствия, свобода безъ прѣпятствия, всичко ще има той и то до разточителство! Това не става всѣкогѣ, но става твърдѣ често; а достатъчно е тази измѣчваща неправилностъ да се срѣщне *веднажъ*, за да застави ума да заключи, че *окончателното* царство на справедливостта не е на този свѣтъ.

Честниятъ човѣкъ, на свой редъ, се смазва, отъ скърби: бѣдность, голѣми грижи за многобройно сѣмейство — неговъ товаръ, тѣга неизлѣчима, болести, които го унищожаватъ и разпъватъ, прѣпятствия, поставени отъ политическитѣ страсти прѣдъ надеждитѣ му и най-законното му честолюбие, всичко това ще го сломи и ще направи отъ него трогващия образъ на *Човѣка на скърбитѣ!*

Войната показва още по-ясно това *трагично неравенство*, мжчение за справедливитѣ умове, които здрава вѣра и ясенъ умъ не идватъ да ги прояснятъ. Този хубавъ младъ човѣкъ, когото набожна майка е могла да запази въ блѣсъка на първата му невинностъ; който е запазилъ тѣлото си здраво, силно, понеже е правилъ усилие да остане трѣзвенъ, цѣломъдренъ; който, надаренъ великолѣпно, утрѣ би билъ глава на щастливо сѣмейство и полезенъ гражданинъ, този избранъ младъ човѣкъ е хвърленъ въ пещъта на бойнитѣ полета и скоро изчезва тамъ. Въ противоположностъ, ето единъ подлецъ, когото гиршество и порокъ сж разяли; той е вече нещастие за своитѣ, които очакватъ да създаде ново срѣдоточие на израждане и зараза въ обществото, чийто членъ е той: военниятъ законъ чувствува къмъ него състрадание, той ще живѣе и спокоенъ ще продължава сжществуването си на търсецъ наслаждения!

Работникътъ, който има *щастие* да упражнява нѣкаквъ занаятъ използваемъ въ военнитѣ работилници, ще избѣгне неизразимитѣ страдания на умиращитѣ въ окопитѣ;

селянинътъ, който не е *специалистъ*, ще бжде обреченъ на мжченичество въ първитъ редове. Човѣшкиятъ законъ, който създава подобно неравенство, е справедливъ, понеже интересътъ на страната иска това да бжде така. Но отъ *нравствена* гледна точка, която единствена ни занимава, кждѣ е *справедливото разпрѣдѣление* на богатата и на злинитъ съразмѣрно съ добродѣтелитъ и пороцитъ? Най-виновниятъ не се ли щади често пжти най-много?

Ще кажатъ, че нашитъ доблестни войници сж привилегировани: на тѣхъ е славата, честъта да умратъ за отечеството, вѣчната признателностъ на тѣхнитъ съграждани. Но тукъ, изглежда, не забѣлѣзватъ, че *ако всичко свършва съ смъртъта*, това сж празни, безсмислени думи. За този, *който не е вече*, какво важи единъ смжтенъ, ласкаещъ шумъ, който обгражда неговото име. Този шумъ не е *нищо* за него, тѣй като самиятъ войникъ не е вече *нищо*. Неговото пълно пожертвуване не е възнаградено, и той не може да бжде възнаграденъ.

Отечеството опрѣдѣля кръстове за храбростъ на тѣзи, които сж пролѣли нѣколко капки отъ своята кръвъ, то имъ плаща пенсия, то имъ прави спокоенъ живота, който тѣ сж изложили: но то се намира немошно, и ржцѣтъ му сж празни за тѣзи, които сж *заслужили повече* и които живота си сж принесли въ жертва всесъжение.

* * *

Справедливостъта, която се намира въ Бога, не може да приеме, човѣшкитъ дѣла да останатъ така! *Нравствениятъ редъ* трѣбва да бжде възстановенъ въ прѣдѣла на изпитанието. Добродѣтелитъ и пороцитъ трѣбва да бждатъ *точно* възнаградени или наказани. Щастието трѣбва *нѣкой день* да нахлуе въ сърдцата, обогатени съ заслуги, сжщо както отсжтствието на щастие трѣбва, *най-накрая*, да изкопае мжчителна празнина въ упорито грѣшнитъ души! Трѣбва да сжществува отвждъ гроба нѣкакъвъ *свѣтъ-възобновителъ*, кждѣто избититъ герои кжсатъ *палмата на живота!*

§ 3. Безсмъртието на душата се доказва отъ факта, че то едничко разрѣшава проблемата на страданието.

„Безсмъртието е послѣдна дума на знанието въ живота. *Утѣшението* и надеждата, тѣзи двѣ подпори за човѣка, не сж нищо, безъ *безсмъртието*, което е тѣхна основа.

(Iules Simon, Du Devoir, стр. 444).

Страданието е всеобщо дѣло, и неговото обяснение съставя най-много смущаващата метафизическа проблема.

Въ дѣйствителностъ, нѣма двѣ възможни рѣшения. Тѣй като Богъ сжществува, *злото* може да бжде само послѣдствие отъ нашата *нездрава природа*, послѣдствие *позволено* отъ Създателя, защото то има свои прѣдимства отъ гледна точка на нашия *послѣденъ край*. „Доброто страдание“, — т. е. това, което *се приема добръ*, и което прави *добро* — очиства душата, като я отдалечава отъ изкушаващитѣ прѣдмети; то я тласка къмъ Бога и я довежда до религиозни мисли; то чувствува постоянство и прѣданостъ на божествената воля, и по този начинъ *одесеторява заслугитѣ* и *щастие*то, което *ще дойде*. Веднажъ само то е въ борба съ страданието, което свободата показва, какво то струва дѣйствително, и усилието, което то трѣбва да даде, за да остане вѣрно на всички задължения, го обогатява съ най-цѣнни добродѣтели.

* * *

Това рѣшение е *едничкото* възможно *рѣшение*, щомъ сжществуването на Бога се подтвърди отъ ума, както това казахме. Фактътъ на страданието е прочее *свързанъ логически* съ факта на *безсмъртието*. Безъ задгробенъ животъ понятията Богъ и страдание биха били несъгласими. Всички видове изпитания сж тѣй неизбѣжни тукъ долу, че *надеждата* и *утѣшението*, тѣзи *необходими подпори* на нравствения животъ, когато се страда, биха станали химери безъ перспективата на бждещитѣ радости, и *отчаянието* би било вѣренъ изразъ на цѣлия човѣшки животъ.

Безъ безсмъртието животътъ не би струвалъ вече мжката да бжде изживѣнъ. Всичко това, което прави величието и благородството на човѣка, би се прѣвърнало въ смѣшно и нелѣпо. Героятъ не би билъ освѣнъ единъ безумецъ. *).

Най-мждритѣ биха били още тѣзи, които задушаватъ въ умъртвената си душа най-вѣрната любовъ, най-възвишенитѣ чувства, най-великодушната прѣданостъ, и които, понизявайки се до степенъ на животни, се стараятъ да се замаятъ и да измаматъ жаждата си за щастие чрѣзъ развратъ... Нещастниятъ не би ималъ друга надежда, освѣнъ да изгаси най-висшитѣ си способности, за да се затвори въ чувства и материя; той би се деградиралъ, за да забрави и за да бжде по-малко нещастенъ. Ученикъ на Епикура, неговиятъ единичкъ девизъ би билъ: „Забрави и се наслаждавай,“ стига само нараненото му сърдце да не го отнася въ нѣкакъвъ вихъръ на мжчение и смъртъ, стига само, подобенъ на вълка заобиколенъ отъ ловци, чиято агония ни е нарисувалъ поетътъ, да не напусне земята съ пѣна на устнитѣ, съ гърло сгърчено отъ викъ на безкрайна мжка: „Страдай и умри, безъ да говоришъ“.

Въ дѣйствителность, такава би била *психологията* на цѣлото човѣчество, или малко би оставало до това, ако повече или по-малко ясното видѣние на другъ щастливъ животъ, най-послѣ, не продъжава да живѣе, въпрѣки всичко, въ дѣното на по-голѣмата частъ умове!

И тѣй, *недопустимо е*, нито за единъ мигъ, че *единъ мждъръ, добъръ, справедливъ Създателъ* е поставилъ въ дѣло всичката си мощъ, за да достигне до това *обезсърдчително и, при това, неизбежно зрѣлище!* . .

Единъ съврѣмененъ философъ е изложилъ на кратко, но ясно, въ тѣзи думи доказателството, което ние току що развихме:

*) *Кирасиритѣ отъ Райсхофенъ* биха заслужавали повече *състрадание*, отколкото възхищение, ако всичко се свежда за тѣхъ въ историческитѣ думи: „Ахъ! храбрецитѣ!“ — Ренанъ не може да имъ обѣщае друго безсмъртие.

„Безсмъртието е възможно, понеже има Богъ; то е необходимо, понеже човѣкъ страда. Страданието, то е което прави безсмъртенъ човѣка. Тѣзи мъжи, тази бѣдностъ, *тѣзи сърдца, смразени отъ единъ животъ по-студенъ отъ смъртъта,* тази измамена смѣлость, това справедливо дѣло унищожено,*) всичко това образува като че ли единъ сърдцераздирателенъ и съблименъ викъ на човѣчеството къмъ нѣкакъвъ *таинственъ свѣтъ.* **)

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА.

БЕЗСМЪРТИЕТО НА ДУШАТА ТРѢБВА ДА БЖДЕ ОКОНЧАТЕЛНО ИЛИ БЕЗЪ КРАЙ.

„Ако щастливиятъ животъ може да се изгуби, той не може да бжде щастливъ“.

(Цицеронъ.)

Въ края на това доказателство може би нѣкой ще бжде изкусенъ да възрази: слѣдъ като се докаже, че животътъ на душата продължава, туй още не означава непрѣмѣнно, че този вторъ животъ е *безъ нѣкакъвъ край.*

Прочее, важно е да настоимъ и да докажемъ, че тукъ става дума за едно *абсолютно* безсмъртие, безъ отслабване, за единъ *вѣченъ* животъ, който не може да се смѣта нито въ години, нито въ вѣкове, но който ще се смѣси съ самата вѣчностъ.

* * *

Метафизически, душата не може да загине, защото е духовна. Минаващето вѣме не измѣня *природата* ѝ. Слѣдъ вѣкове и вѣкове, тя ще бжде винаги непространствена, безъ

*) „Когато нѣма да имамъ друго доказателство за безсмъртието, освѣнъ *потискането на праведника,* това послѣдното ще ми попрѣчи да се съмнявамъ въ него“. (Rousseau, Emile.)

**) Caro, Jdée de Dieu, стр. 357.

части, нераздѣлима или незагиваща. Продължителностъ не ще промѣни основното ѝ желание *да бжде и да упорствува въ сществуването.*

Освѣнъ това, Богъ нарекълъ Себе Си „*Богъ на животъ,* а не Богъ на мъртвитѣ“. Той не ще унищожѣ сществото, на което е далъ даръ отъ Себе Си *една безсмъртна природа;* Той ще почита всѣкога въ своитѣ сщества вѣчнитѣ закони, които растатъ на своя почва. Той *оставя да загине* само това, което е *по природа загиваемо.*

* * *

Психологически, достигаеме до едно тождествено понятие за *абсолютно безсмъртие.* Стремезитѣ ни искатъ не само задгробенъ животъ, но животъ безъ край.

Направени сме *да обичаме* и *бждемъ обичани* много повече и много по-добрѣ, отколкото е възможно при земнитѣ условия. Това не е всичко: ние имаме желание и *не по-малко непрѣодолимо,* да обичаме и бждемъ обичани *всѣкога.*

Любовъта е жадна за вѣчностъ. Това е думата, която резюмира всички нейни клетви. Понятието раздѣла за толкова дълго врѣме, колкото прѣдполагатъ, ѝ е нетърпимо. Най-жестоки страдания сж и ще бждатъ винаги тѣзи, които сърдцето прѣтърпява при смъртната възглавница на милитѣ ни. И когато любовъта не намира утѣха въ вѣрата, и когато вѣрва, че всичко се свършва за всѣкога, у човѣка изниква такъвъ смутъ, че животътъ става умразенъ, и даже нищожеството се показва за прѣдпочигане. Самоубийцитѣ, въ по-голѣмата си частъ, не сж друго, освѣнъ отчаяни отъ любовъта.

Направени сме за щастие, за пълнота на задоволявания, които земята ни отказва; но не се стремимъ къмъ щастие, каквото и да е то по продължителностъ; желаемъ, отъ дълбочината на сществото ни, единъ пълень, хармониченъ, съвършенъ животъ, който да остава такъвъ *безкрайно...* Понятието *вѣчностъ* не е *прибавено* къмъ понятието блаженство; то се смѣсва съ него, то е негова *страна,* дори *главна.*

По-скоро бихме отстъпили прѣдъ едно непълно щастие, отколкото прѣдъ щастие, което свършва.

„Въпрѣки мене, *безкрайното* ме измъчва“...

Е охкалъ поетътъ. Това охкане е охкане на всички хора, които виждатъ да бѣгатъ неумолимо щастливитѣ часове! Това безкрайно, както тѣ го наричатъ, е особено *безкрайно по продължителностъ*. Тѣ биха искали *неподвижностъ*, окончателно *постоянство*... *)

Нека прѣнесемъ човѣка, чрѣзъ мисълта, въ лоното отъ наслаждения на единъ бждещъ животъ. Тѣзи наслаждения ще се затъмнятъ скоро, и *тѣга ще гризе цѣлата душа*, ако мисълта, че всичко *трѣбва* да се свърши единъ день или даже *може* да се свърши, се прѣдстави. Цицеронъ е направилъ точна *психологическа анализа*, когато е забѣлѣзалъ, че *многощастливиятъ* животъ трѣбва по необходимостъ да бжде *вѣченъ*.

* * *

Сжщото заключение се налага и *нравствено*. Едно врѣменно безсмъртие би било *недѣйствиелна санкция*. Врѣмененъ адъ не би плашилъ твърдѣ жестокитѣ, развратницитѣ, егоиститѣ и подлецитѣ. Рай, който свършва съ нищо, не би упражнявалъ вече побѣждаваща привлѣкателностъ: като не се надѣва на „винаги“, страстниятъ човѣкъ би се хвърлилъ върху непосредственото и живо наслаждение.

Справедливостта не би била сжщо задоволена, ако осъдениятъ можеше, въ нѣкой мигъ отъ вѣчността, каквато и да бжде тя, да каже на Бога: „Азъ имамъ послѣденъ думата, ще бжда унищоженъ и ще прѣстана да страдамъ; Ти си побѣденъ, Ти не ще можешъ да накажешъ моето послѣдно богохулство.“ Противно е сжщо, ако избраниятъ, който е добилъ блаженство чрѣзъ свои заслуги, се намѣри внезапно лишенъ отъ своето възнаграждение!

*) „Човѣкъ никога не иска да види края нито на своитѣ удоволствия, нито на своето щастие“. (Bossuet, Sermon sur la Circoncision, I-ва часть).

Ламартинъ (Harmonies, II):

„Душата му има желанія, които никое око не мѣри, и погледи, стиращи по-далечъ отъ смъртта...“

Би било странно да не се признае *безкрайната доброта* на Създателя, както и да се подозира въ скъперничество спрѣмо насъ хората, когато сме достигнали до края на нашата сждба! Този, който е добъръ, обича да дава щедро отъ всичко, което има; Богъ притежава вѣчни блага, Той ги дава на избраницитѣ Си.

„Je te vois en tous lieux conserver et produire;
„Celui qui peut créer dédaigne de détruire;
„Témoin de ta puissance et sur de ta bonté,
„J'attends le jour sans fin de l'immortalité*)

ГЛАВА ПЕТА.

ПОДТВЪРЖДЕНИЕ НА ПРЪДИДНИТЪ ДОКАЗАТЕЛСТВА.

§ 1. Свидѣтелство на общото чувство, на което неистинскитѣ религии сж отчасти изразъ.

„Чувството на всички хора е гласъ на природата . . . И тъй, всички хора се съгласяватъ, че слѣдъ смъртъта има нѣщо . . . Трѣбва да се подчинимъ на това мнѣние.“

(Цицеронъ, Tusculanes).

Нека заблѣжимъ, че подъ „общо чувство“ не трѣбва да се разбира едно напълно всеобщо сжждение. Срѣщатъ се *неправилности* въ областъта на мисълъта, както и въ всички други. Достатъчно е човѣшкиятъ родъ въ *цѣлото си* да провъзгласи една истина, за да бжде тя наричана отъ „общо чувство“.

Но, въ купа отъ народни вѣрвания, необходимо е да различимъ грижливо *първитѣ, елементарнитѣ, проститѣ* сжждения, плодове отъ *съзерцание* и *доброволностъ* на човѣшкия умъ — отъ неистинскитѣ утвърждения, които иматъ за обекти по-мжчни истини за достигане, по-малко достъпни за първич-

*) Ламартинъ. „Азъ Те виждамъ навсѣкждѣ да запазвашъ и да произвеждашъ; Този, Който може да създава, прѣзира да разрушава; свидѣтел на Твоята мощъ и увѣренъ въ Твоята доброта, чакамъ *безъкрайния день* на безсмъртието“.

но разсждение, и които произлизатъ отъ прѣдразждѣци, отъ упражнени влияния, отъ игра на въображението.

Така, всички езически народи сж вѣрвали въ сществуването на божество, т. е. на могща и разумна сила, която създава животѣ сщества и не прѣстава да ги умножава. Но това божество едно ли е? Отдѣлено ли е изцѣло отъ материята, или се слива смѣтно съ нея? Има ли то човѣшка форма и страсти като насъ? Толкова много метафизически проблеми за разрѣшаване, по-малко очевидни отъ първата истина за сществуване на самото това божество, а какъ тѣзи народидѣца, повече поети, отколкото философи, се задоволяватъ да ги рѣшаватъ споредъ вкуса на фантазията си, споредъ народностнитѣ си прѣдания и грубитѣ си страсти!

* * *

Народитѣ, въ своето цѣло, сж разбрали спонтанно, че въ човѣка има нѣщо по-друго отъ едно чисто животинство; че въ него се намира сщество по-нѣжно, скрито, дълбоко, направено за щастие, което не се намира тукъ долу, и което той ще добие най-послѣ въ другъ животъ, ако е достоенъ за него.

Но този таинственъ *двойникъ* на човѣка, който не можемъ да смѣсимъ съ живота на органиѣ, невещественъ ли е? Въ каква страна ще живѣе той единъ день? Каква ще бжде природата на радоститѣ и мжитѣ му? Въображението тукъ си е давало свободенъ полетъ, и плътскитѣ навици на тѣзи езически племена сж внушавали на самитѣ тѣхъ твърдѣ материални описания на Тартара и Елисейскитѣ полета, които описания ни каратъ да се усмихваме.

Богъ може да позволи човѣшкиятъ разумъ да се заблуди. Незнанието и заблуждението скриватъ часть отъ злинитѣ, които огорчаватъ човѣчеството; тѣхъ Божиятъ планъ е прѣдвидѣлъ въ намѣренията си, които нашата слабостъ едвамъ вижда. Но невъзможно е, *Провидѣнието* да остави

човѣка въ пълненъ мракъ. Трѣбва да се осигури на човѣшкия родъ притежаването на свършено основнитѣ истини, безъ които прѣслѣдването на нашата послѣдна цѣль става химерично, и всѣки нравственъ животъ, даже въ зародишъ—недостъпенъ.

Ето защо Богъ е направилъ разума по такъвъ начинъ, щото *нормално*, въ извѣстни обстоятелства поне, той да забѣлѣзва, чрѣзъ своята *природна, спонтанна работа, елементарнитѣ истини* отъ *нравственъ или метафизиченъ* редъ, които му сж необходими. И споредъ това, дали *добрата воля* отива по слѣдитѣ на тѣзи благотворни истини или се отдалечава отъ тѣхъ, човѣкъ *напрѣдва* все повече и повече въ свѣтлината, или се *вдълбочава* все по-дълбоко въ мрака*).

* * *

Като се справяме съ *историята на неистинскитѣ религии*, намираме, че тя свидѣтельствува въ полза на *спонтанното и здраво вѣрване* на народитѣ въ тази *свсѣмъ първоначална истина* за *безсмъртие на душата*. Това вѣрване се прѣдава чрѣзъ *култа на мъртвитѣ* и се изразява въ *книгитѣ* или *религиознитѣ паметници*.

I. Култъ на мъртвитѣ.

Този култъ е единъ социаленъ фактъ, абсолютно универсаленъ.

Открити сж по брѣговетѣ на древна Лигурия *прѣдисторически пещери*, въ дѣното на които сж се намирали въ бла-

*) Нашитѣ самозвани *материалисти*, които се укриватъ задъ своята *немошь* да се съгласятъ съ спиритуалистичнитѣ тези, могатъ понѣкога и искрено да изпитатъ голѣми мжнотии, за да излѣзатъ отъ своя скептицизмъ. Но тѣ сж *отчасти отговорни* за нещастieto си. Въ извѣстни моменти на живота, тѣхната мисль, *движена отъ различни побудители*, не е слѣдвала вѣрно пътя, който сж начертали прѣдъ нея *спонтаннитѣ и свѣтли лжи* на *разума*.

гоговѣние наредени скелети, заедно съ разни религиозни прѣдмети; направено е заключение, че първобитниятъ човѣкъ е погребвалъ мъртвитѣ си съ обреди.*)

Египетскитѣ пирамиди дълго врѣме съставяха една неразгадана проблема; днесъ е доказано, че това сж гигантски некрополи, погребални дворци, които сж били посвещавани на сѣнкитѣ на изчезналитѣ.

Въ Китай, *конфуцианството*, което е тукъ официална религия, се състои, въ голѣма частъ, отъ култъ къмъ прадѣдитѣ. Тѣхнитѣ имена и прѣкори се написватъ на дървени дѣсчици. Наричатъ послѣднитѣ „мѣсто на душата“. Главата на сѣмейството всѣки день поднася на дѣсчицитѣ оризъ, чай, вино; той гори прѣдъ тѣхъ тамянена прѣчка.**)

Гърция е правила народностенъ култъ на героитѣ си, които е боготворила.

Колкото за *римлянитѣ*, „мъртвитѣ у тѣхъ иматъ голѣмо значение; почитатъ ги специално и имъ даватъ общото име *manes*.“***)

Тѣзи, които сж изучвали по-малко извѣстнитѣ религии, сж правили въ течение на своитѣ изучвания сжщото утвърждение. Навсѣкждѣ и всѣкога покойницитѣ сж били почитани като *живи* отъ другъ свѣтъ, като другари и *невидими покровители* на своитѣ роднини и приятели, останали тукъ долу.****)

Човѣшкнятъ разумъ отъ всички врѣмена е обявилъ, че той не може да разбере човѣка другояче, освѣнъ като безсмъртенъ.*****)

*) Cosmos, № 914.

**) De Millonè, Introduction au Catalogue du musée Guimet, стр. 124.

***) De Millonè, Introduction au Catalogue Guimet, стр. 88 и 94.

****) „Въ почитането на мъртвитѣ очевидно се съдържа вѣрата въ безсмъртието на човѣшкото същество, въ трайността на извѣстна връзка, на извѣстно обшуване между тѣзи, които излизатъ отъ настоящия свѣтъ, и тѣзи, които оставатъ въ него. (Guizot, Etudes morales. De l'immortalité.)

*****) „Нѣколко прашинки биха ли заслужавали почестъ? Не, безъ съмнение; ние почитаме пепельта на нашитѣ прадѣди, защото единъ гласъ ни казва, че всичко не е изгаснало въ нея“. (Chateaubriand, Génie du Christianisme.)

II. Книги и религиозни паметници.

Въ VI-а книга на „Енеида“ Виргилий описва Елисейскитѣ полета, жилище на наслаждения, къдѣто се въвеждатѣ душитѣ, които сж изкупили по-напрѣдѣ грѣшкитѣ си.

Хомеръ е билъ направилъ вече твърдѣ подробна картина на другия животъ; Пиндаръ е възпѣлъ безсмъртието на праведника; Питагоръ е признавалъ безкрайното прѣселение на душитѣ отъ тѣло въ тѣло; Сократъ, прѣди да изпие отровата, говори на своитѣ мили ученици за надеждата, която го очаровава, и имъ назначава срѣща въ едно по-гостоприемно отечество. Платонъ различава: *добри*, които ще бждатъ допуснати въ жилището на блаженитѣ; *посрѣдствени*, които ще прѣтърпятъ врѣменно наказание; *неизлъчими*, които ще бждатъ осждени въ единъ вѣченъ тартаръ.

По брѣговетѣ на Нилъ поданицитѣ на фараонитѣ сж вѣрвали, че душата слѣдъ смъртъта се въвежда прѣдъ сждията Озирисъ, заобиколенъ отъ своитѣ четиридесетъ застъдатели. Добродушниятъ човѣкъ тогава се е въвеждалъ въ притежание на щастието въ единъ небесенъ Египетъ. Прѣстѣпникътъ е бивалъ дамгосванъ и сж го затваряли въ тѣло на нечисто животно. *).

Шинтоизмътъ (официална религия на Япония) учи, че възнаграждението, както и наказанието, сж вѣчни. **).

Маздеизмътъ (религия на Иранъ или древна Персия) учи ясно, че душата е различна отъ тѣлото и безсмъртна, че слѣдъ смъртъта тя се явява прѣдъ върховенъ сждъ.***) Тя отива въ рай или въ адъ. Плътътъ ще възкрѣсне.

*) Scholez, Egyptologie et Livres de Moïse. 1878. Wurtzbourg.

**) De Milloné, поменатиятъ трудъ, стр. 133.

***) „Раятъ е прѣбивание на вѣчната свѣтлина, къдѣто душитѣ почиватъ върху златни килими. Осждениятъ се хвърля въ адскитѣ мрачини, тъмни до такава степенъ, че това може да се почувствува съ ржка“. (Albert Carnou, въ Christus, стр. 343).

Дълго сж се питали, дали *ведизмът* (най-старата отъ познатитѣ религии) признава сществуването на бждещъ животъ. Сега е извѣстно, че идеята за безсмъртие се намира въ твърдѣ голѣмъ брой химни, отнасящи се до прадѣдитѣ.

У *браминиститѣ* и у *будиститѣ* (въпрѣки несвързаностъта и противоречията на тѣхната сложна догматика), има основна точка, върху която всички сж съгласни: тѣ проклинатъ съ еднакво убѣждение „отрицателитѣ“ (*настика*), които отричатъ прѣселението на душитѣ, рая, ада.

Буда, наистина, запитанъ отъ своитѣ ученици върху природата на *нирвана*, върховна цѣль на усилията на *светия* човѣкъ, отговорилъ: „Ако нѣкой приема продължението на живота въ нирваната, ако нѣкой го отрича, осждамъ и единия и другия. Не се безпокойте за тази проблема?“ А продължението на живота въ нирваната *лично* и *съзнателно* ли е? Това е едно отъ несигурнитѣ и несвързани мѣста на *теоритическия* будизъмъ. Буда е проповѣдвалъ задушване на всѣко *желание*, още въ този свѣтъ, многощастливата *атраксия* или нечувствителностъ, които иматъ сщщата цѣна. Едно мжчително прѣдубѣждение върху природата на бждещия животъ съставлявало прѣпятствие за *нирваната на земята*.

Но, *практически*, „будиститѣ утвърждаватъ енергично *продължението на живота* и отговорността; тѣ считатъ за паднали въ *ересь* партизанитѣ на *унищожаването до смъртъ*, понеже, който отрича *продължението на живота*, той или *изпада въ отчаяние*, или пѣкъ се отдава на *удоволствие**)“...

Асировавилонянитѣ сж вѣрвали въ адски свѣтъ, който се намира подъ земята. Той е затворенъ съ седемъ порти. Отъ него не може да се излѣзе.**)

Въ *Келтскитѣ Документи* сж намѣрени договори за заеми, платими въ другия свѣтъ.***)

*) De la Vallée. Poussin въ Christos, стр. 404.

**) De Milloné, стр. 153.

***) De Milloné, стр. 103.

Религията на *германцитъ* е малко позната. Все пакъ, ученитъ сж намѣрили, че германцитъ сж правили култъ на Хела, богиня на ада.*)

Славянитъ сж казвали, че воинственитъ богове водятъ героитъ въ рай. Споредъ тѣхъ, начинътъ, по който става погребението, влияе върху окончателната сждба на душата.

* * *

Подробноститъ въ тѣзи вѣрвания сж оч видно дѣтински. Тъ се пораждатъ отъ грубо въображение и отъ различни упражнени влияния. Но въ срѣдата на този купъ има първобитна, всеобща, неизкоренима истина, която сама отъ себе избликва отъ всѣки човѣшки разумъ: душата не загинва, тя е безсмъртна, тя трѣбва да бжде наказана или възнаградена отъ божеството, което я е създало.**).

И тѣй, въ тѣзи основни и най-първи въпроси, които единички даватъ смисълъ на живота, „чувството на всички хора. е *гласъ на природата*“, както туй казва Цицеронъ. А природата не измамва. Нейнитъ първични интуиции, както и дълбокитъ и влѣчения й осигуряватъ единъ минимумъ отъ необходими истини. Ако бѣше другояче, Богъ не би създалъ човѣка. За какво!

Сждо както лѣстовичка, която, водена отъ инстинктъ, отива оттатъкъ моретата, за да търси непознати и приятни континенти, които сжществуватъ въ дѣйствителностъ, човѣшката рѣка тече, непрѣодолима, стремителна, къмъ океана на единъ животъ безъ край!

*) De Milloné, стр. 105.

**) Ренанъ изповѣдва това: „Никога човѣкъ не ще се задоволи отъ една свършена участъ“. (Questions contemporaines, стр. 235). Но ние видѣхме, че *позитивистичното* безсмъртие (безсмъртието на дѣлата) нѣ е *съзнателно, лично* щастие, съответствено на *нравствената цѣнностъ*, която нашата природа иска повелително.

§ 2. Божествено откровение.

„Вървамъ въ живота на бждеция
вълкъ“.
(Символъ на Върата).

Човѣшкиятъ умъ, чиято свѣтина, смѣсена съ сѣнки, съставя богословското учение на езическитѣ култове, намира въ откровенното учение на истинската религия *рѣшително подтвърждение* на много отъ главнитѣ истини, които е съзрѣлъ. Безсмъртието на душата е въ тѣхния брой.

* * *

I. Еврейско откровение.

Лютеръ и Калвинъ, по-послѣ и Волтеръ, сж утвърждавали, че евреитѣ не сж вѣрвали въ задгробенъ животъ.

Текстоветѣ сж твърдѣ многобройни и твърдѣ ясни, за да бжде възможно съмнѣние по този прѣдметъ.

Въ Библията за патриарситѣ се говори че тѣ „се прибрали при своитѣ бащи“, смъртъта се нарича „сънь“, животътъ — просто „пжтешествие“. *). Виждаме, какъ Саулъ, въ книга Царства, извиква сѣнката на Самуила. Иовъ, всрѣдъ своитѣ скърби, се провиква: „Зная, че моятъ Изкупитель е живъ и азъ въ послѣдния день ще излѣза отъ земята“. Давидъ, въ псалмитѣ си, възпѣва многократно небеснитѣ наслади на бждещето отечество:

„Но азъ вѣрвамъ, че ще видя Господнята благодсть въ земята на живитѣ**).

„Кога ще дойда и се явя прѣдъ лицето Божие“?***).

„Защото Господь... не оставя своитѣ светии; тѣ вѣчно ще бждатъ запазени“****).

*) Второзак. 31, 16; Бит. 47, 30; Бит. 47, 9

**) Пс. 26, 13.

***) Пс. 41, 3.

****) Пс. 36, 28.

Книгитѣ на Соломона правятъ да блестятъ сжшитѣ надежди: „А душитѣ на праведнитѣ сж въ Божия рѣка. и мѣка нѣма да ги докосне. Въ очитѣ на безумнитѣ тѣ минаваха за умрѣли; но тѣ си прѣбждватъ въ мирѣ. Тѣхната надежда е пълна съ безсмъртие. Що се отнася до нечестивитѣ, тѣ ще извикатъ: ние сме се измамили! А праведницитѣ живѣятъ до-вѣка“. *)

Братята Макавеи, когато ги наказватъ, говорятъ на мѣчителя си: „Ти, мѣчителю, ни лишавашъ отъ тоя животъ, но Царьтъ на свѣта ще възкреси за животъ вѣченъ насъ, умрѣлитѣ за Неговитѣ закони“. **)

Иуда Макавей е изпратилъ 2,000 сребърни драхми въ храма на Иерусалимъ за изкупуване на кражбитѣ, извършени отъ неговитѣ войници, паднали на бойното поле. И свещениятъ историкъ прибавя, че той е ималъ право, понеже „нѣщо свето е молитвата за умрѣлитѣ.“***)

Талмудътъ, който се хвали, че е вѣренъ отзвукъ на истинската вѣра у Израиля, съдържа този красивъ текстъ: „Ако нѣкой кажеше на дѣтето въ нѣдрата на майка му, че ще разкъсатъ обвинкитѣ, които го запазватъ, то би счело като болѣзнена смъртъ акта, който го изтрѣгва изъ майчината утроба. То би охкало. И при все това, когато дѣтето напусне тѣсниятъ свѣтъ, кждѣто е живѣло, за него започва по-хубавъ животъ... Въ насъ ехти гласъ: „Трѣбва да се ум е“. Но послѣдствието отъ тази втора смъртъ е по-съвършенъ животъ, висша стѣпка къмъ усъвършенствуване, което не сме подозирали“.

II. Християнско откровение.

Новиятъ Завѣтъ е пълень съ есхатологични стихове. Почти всички слова на въплотилия се Богъ сж свързани съ главната истина: *спасение на душата*.

*) *Прѣмждростъ Соломонова*, 3, 1. 2. 3. 4; 5, 15, и слѣд.

**) II *Макав.* 7, 9.

***) II *Макав.* 12, 43.

„Защото каква полза за човѣка, ако придобие цѣлъ свѣтъ, а поврѣди на душата си“. *)

„Не си събирайте съкровища на земята, дѣто ги яде молецъ и рѣжда, и дѣто крадци подкопаватъ и крадатъ; но събирайте си съкровища на небето, дѣто ни молецъ, ни рѣжда ги яде, и дѣто крадци не подкопаватъ и не крадатъ. **)

„Придобийте си приятели съ неправедно богатство, та, кога осиромашеете, тѣ да ви приемагъ въ вѣчнитѣ живѣ-лица. ***)

Иисусъ Христосъ се прѣдлага на нещастното човѣ-чество като изворъ на непрѣсхващъ животъ:

„Азъ съмъ възкресението и животътъ; който вѣрва въ Мене, и да умре, ще оживѣе. И всѣки, който живѣе и вѣрва въ Мене, нѣма да умре во - вѣки“. ****)

„Този, който яде плътта ми (евхаристичната), и този, който пие кръвта ми, има вѣченъ животъ“.

Неотмѣнната мъдростъ, съ която човѣшката история трѣбва да приключи, ще бже тази:

„Дойдете *вие*, благословенитѣ на Отца Ми, наслѣдете царството, пригответо вамъ отъ създание-мира... Идете отъ Мене, проклети, въ огънь вѣчний!. *****)

Книга Откровение описва надълго окончателното мѣстожителство:

„И видѣхъ като че ли стѣклено море, смѣсено съ огънь; а ония, които побѣдиха звѣра и образа му, бѣлѣга и числото на името му, стояха на това стѣклено море и държаха гусли Божии. И пѣха пѣсенята на Моисея, Божия рабъ, и пѣсенята на Агнеца, думайки: велики и чудни сж Твоитѣ дѣла, Господи, Боже Вседържителю! Праведни и истинни сж Твоитѣ пѣтица, Царю на светиитѣ!“ *****)

*) *Марк.* VIII, 36.

**) *Мат.* VI, 19, 20.

***) *Лук.* XVI, 9.

*****) *Иоан.* XI, 25, 26.

*****) *Мат.* XXV, 34, 41.

******) *Откр.* XV, 2, 3.

Заклучение.

Социализмът се опита да убеди човечеството, че не съществува бъдещ живот, и че жаждата за щастие и справедливост, която измъчва човечеството, трябва да се утоли тук - долу. Колективният град, край на научния напредък и обществените преобразования на утрешния ден, щъл да осъществи на земята отлагания от религията рай още на другия ден слъд смъртта.

Уви! бѣднитѣ войници социалисти слѣзоха въ окопитѣ и влѣзоха въ боевия адъ съ тази жестока измама въ сърдцето. Какво грубо събуждане! Кждѣ е това идеално, смекчено, просвѣтено, доброжелаеще, братско човѣчество, прѣдметъ на тѣхнитѣ надежди? Кждѣ е това земно щастие въ надвечерието да бжде завладѣно? Кждѣ сж плодоветѣ на този прѣвзвасянь Едемъ—напрѣдка? Кждѣ сж цвѣтята на този прѣлестенъ цвѣтарникъ — цивилизацията?

Дѣйствителността ги стиска и имъ съкрушава сърдцето. Окончателната имъ сждба е направена отъ свѣрхчовѣшки страдания, отъ наново почвани самопожертвувания, отъ сърдцераздирателни раздѣли? Бждещето, то е смъртта, падането въ окързавения ровъ, лопатката съ земя отъ другаря, който минава и не може нищо повече да направи тамъ.

Мнозина отварятъ тогава очи и се връщатъ въ религията на кръщението си. Спомнятъ си за старата църковна пѣсенъ: „Вѣрвамъ въ живота на бждещия вѣкъ“. Цѣлото имъ сжщество се подига при мисълта за нищожеството, за ледната и мрачна пропасть. Тѣ отърсватъ безчувствието, което е вдървявало здравия имъ разсждкъ. Тѣ приематъ посрѣдничеството на военния свещеникъ и умираатъ християни.

Тѣ, безъ съмнѣние, не сж мислили, че тѣхния вождъ, отъ когото най-много сж се възхищавали, на когото сж познавали само страстнитѣ позиви за социална революция и обѣщанията за материално щастие, е пазилъ въ ума си измъчващо съмнѣние за възможността да се създаде рай на земята, и че тайната му мисълъ е отплувала винаги отъ

мрачния брѣгъ на човѣшкитѣ бѣдикъмъ освѣтления отъ слънцето брѣгъ на религиозната идея.

„Когато човѣкъ мисли, пише Жанъ Жоресъ, че за личността скръбъта е абсолютна... и че, поради нарастване на жестокостта, много страдатъ и умиратъ, безъ даже да сж съзрѣли, за какво може да служи тѣхната скръбъ, *нѣма социаленъ напредѣкъ, който да може напълно да утѣши* отъ всички страдания, които сж били неговиятъ откупъ. Слѣдъ всичко туй, азъ имамъ за свѣта, тѣй жестоко двусмисленъ, една *задна мисълъ*, безъ която животътъ на ума би ми изглеждалъ мъчно поносимъ за човѣшкия родъ“. *)

Ако Жоресъ бѣше живѣлъ повече и ако се бѣше видѣлъ да умира, може би, той щѣше да ни обясни тази *задна мисълъ*. Не е ли право да очакваме, че този, който е казалъ: „азъ никога не съмъ вѣрвалъ, че голѣмитѣ човѣшки религии сж дѣло на смѣтка или измамничество; тѣ сж излѣзли отъ самото дѣно на човѣчеството“, че той ще свърши съ търсене разрѣшение на проблемата, която е посѣщавала често неговия умъ, въ простата и ясна идея на безсмъртието на душата ?

* * *

„Créature d'un jour, qui t'agites une heure,
„De quoi viens-tu te plaindre, et qui te fait gémir ?
„Ton âme s'inquiète et tu dis qu'elle pleure!
„Ton âme est immortelle, et tes pleurs vont
tarir“. **)

*) Jean Jaurès. Armée Nouvelle.

**) „Еднодневно създание, което се движихъ единъ часъ, отъ какво идвашъ да се оплаквашъ, какво те кара да охкашъ ? Душата ти се безпокои, и ти казвашъ, че плаче ! Твоята душа е безсмъртна, и сълзитъ ти ще прѣсъхнатъ.

СЪДЪРЖАНИЕ.

Уводни думи	Стр. 3
ПЪРВА ЧАСТЪ. Душата е духовна. Понятие	5

ГЛАВА ПЪРВА.

Духовността на душата се доказва отъ интелектуалния животъ.

§ 1. Понятие.

Нищо веществено нѣма въ понятието; то не е нито усѣщане, нито образъ, но неорганично прѣдставление било на усѣтими, било на неусѣтими обекти	6
--	---

§ 2. Сжждение.

Всичкитѣ му елементи сж невеществени: утвърждение или отрицание; сравнение между два термина; връзката, която се схваща между тѣзи два термина	11
--	----

§ 3. Разсжждение.

Мисълта се прѣгъва <i>изцяло</i> върху себе си; това е невъзможно за пространствена <i>сжщностъ</i>	13
---	----

§ 4. Необходими истини.

Тѣ сж абсолютни, вѣчни, неизмѣнни и, слѣдователно, съставятъ невеществени обекти, които една органическа сила не би могла да ги достигне	14
--	----

§ 5. Умственъ напрѣдъкъ.

Едно органично прѣдставяне, както това на животнитѣ, е неизмѣнно, всѣкога едно и сжщо прѣдъ вещественитѣ обекти, чиито <i>неопрѣдѣлени отношения</i> то не може да схване, понеже послѣднитѣ не сж <i>усѣтими</i>	16
---	----

§ 6. Изкуство.

Естетическото чувство не е усѣщане, но възторгъ, радостъ на нематериалното сжщество, което е схванало <i>хармонията</i> , обектъ, който се изплъзва отъ сътивата	18
--	----

§ 7. Членораздѣлна рѣчь.

Човѣшката *рѣчь* и нейниятъ блѣсъкъ се противопоставятъ на вика на животното; тя е огледало на духа, който живѣе въ човѣка 24

§ 8. Религия.

Още една отличителна черта на човѣчеството, съвсѣмъ независеща отъ способноститѣ на единъ чистъ организъмъ . . . 27

ГЛАВА ВТОРА.

Духовността на душата се доказва чрѣзъ доброволния животъ.

§ 1. Свобода.

Душата се изплъзва отъ основния законъ на веществения свѣтъ: *бездѣйностъ и опредѣленостъ* 31

§ 2. Нравственостъ.

Добродѣтелята прѣдполага свободно и, слѣдователно, духовно сщество; *нравствената борба* открива въ насъ присжтствието на едно тайно сщество, което се противопоставя на сѣтивата и на органичните инстинкти 34

ГЛАВА ТРЕТА.

Духовността на душата се доказва чрѣзъ живота на чувствата.

§ 1. Чувството е невеществено.

То не е усѣщане, нито тѣлесенъ инстинктъ, но стремежъ или радостъ, чужди за единъ организъмъ 37

§ 2. Самиятъ обектъ на чувството е винаги невещественъ за разума.

Този обектъ е невещественъ *самъ по себе си* (Богъ, добро, зло, добродѣтель, гений, авторитетъ. . .), или вещественъ въ себе си, но невещественъ и неусѣтимъ, що се отнася до *вида*, подъ който чувството го достига (хубостъ или хармония въ тѣлата) 39

§ 3. Анализъ на чувството майчина любовъ.

Майката се привързва къмъ това, което е невидимо, неосезаемо въ дѣтето, къмъ това, което „студеното око на натуралиста“ не може да открие 41

§ 4. Чувството има изцѣло нематериални обекти.

Божията любовъ, сама за себе си, любовта на светеца къмъ *страданието*; на учения къмъ науката; на състрадаващия къмъ единъ обектъ на чувствително отблъскване, *нѣмотията* . . 42

§ 5. Дълбочината и безкрайността на човѣшкитѣ чувства сж ново доказателство за тѣхната духовность.

Чувството се допира отъ всички страни до границитѣ на материята, които то *прѣвишава* съ всичкото си стремление; човѣшката меланхолия е послѣдствие отъ тази липса на съразмѣрность между стремежитѣ на чувствата и тѣлеснитѣ обекти. 44

§ 6. Противоположность между органическата чувственостъ на животното и човѣшкото чувство.

Неизмѣнчивостъ и детерминизъмъ на животинския инстинктъ, неговата безличность; необикновена измѣнчивостъ и личенъ характеръ на чувствата у човѣка. Обетътъ на инстинктивната любовъ разрушава, този на любовта-чувство поддържа 45

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА.

Духовността на душата се доказва чрѣзъ различни други доводи.

§ 1. Жизнена окръжность и еднаквость на „азъ“ въ врѣмето.

Нашето тѣло промѣня бързо и напълно всичкитѣ си елементи (Флуренсъ, Кювие, Клодъ Бернаръ...); „азъ“ остава идентично на себе си, *личността* е постоянна, тя не е прочее тѣлесна 47

§ 2. Многообразна противоположность между органическия и духовния животъ.

Разумътъ остава често свѣтълъ въ едно изтощено тѣло, чувствителността остава често жива у единъ умиращъ; въ омаломощаванията на тѣлото сияе доброволната

енергия на светеца, на мъченика; употребяването из-
 бява малко-помалко сътивата, а навикътъ усилюва духа и
 волята 49

§ 3. Здравиятъ смисълъ и голѣмитѣ учени.

Нелѣпостъ на материалистичнитѣ обяснения за душата
 (секреция на мозъка, групиране на нервни трептения. . .);
 спиритуализмътъ, въ твърдѣ общъ смисълъ, е билъ *спон-*
танна философия на всички народи; свидѣтелства на
 съврѣменни учени (Faye, Claude Bernard, Pasteur, Gaudry,
 Littré и т. н. . .) 53

§ 4. Откровение 56

Заклучение.

Нашето доказателство прѣдъ теоритѣ на *позитивиститѣ*, прѣдъ
 мечитѣ на *Хекелъ*, прѣдъ наблюденията на *физиолозитѣ* 57

ВТОРА ЧАСТЪ. Душата е безсмъртна. Понятие 62

ГЛАВА ПЪРВА.

**Метафизически доводъ. Духовността на ду-
 шата доказва нейното безсмъртие.**

§ 1. Душата е безсмъртна, понеже е нераздѣлима.

Единъ духъ нѣма нито пространственостъ, нито *части*, нито из-
 мѣрения, нито тежестъ: той не може прочее да *умре* или
 да се раздребни на части по начина на единъ организъмъ.
 Сжщо така, душата, *нераздѣлима въ себе си*, не ще бжде
унищожена отъ Бога, Който е справедливъ, мждъръ и
 добъръ 63

§ 2. Душата е безсмъртна, понеже животътъ е нейна собственостъ.

Жизнениятъ принципъ у растението, както у животното и у чо-
 вѣшкото тѣло, е нѣщо *прибавено* къмъ вещественитѣ сили
 и къмъ чиститѣ физико-химически начала; душата, на-
 противъ, намира *въ себе си* изходната точка на живота,
 който ѝ е свойственъ. И тъй, тя не може да се раздѣли
 отъ нейния жизненъ принципъ 65

ГЛАВА ВТОРА.

Психологически доводъ. Сжщественитѣ стремления на душата доказватъ нейното безсмъртие.

Встъпление.

§ 1. Нуждата да обичаме показва ясно, че за сърдцето има едно „отвждъ.“

Нашата природа е жадна за идеална, дълбока, чувствуема, взаимна обичъ, безъ несвършенства, които ограничаватъ стремежа, безъ горчевини, които смушаватъ, безъ раздѣли, които съкрушаватъ. Тукъ долу тази мечта за свършенна любовъ е неосжществима. Всѣки човѣкъ има, повече или по-малко, „сърдцето си прѣвързано.“ Прочее, сжществува задгробенъ животъ, кждѣто Богъ утѣлява жаждата, която е поставилъ въ насъ 69

§ 2. Жаждата за щастие въ душата ни доказва, че сжществува едно „отвждъ“ за нея.

Животътъ не е освѣнъ *тичане къмъ щастие*. Имаме грамадно естествено желание за *благоденствие*, за *свършена радостъ*, за *пълно щастие* . . . идеалъ, който не е вече отъ този свѣтъ. Не срѣщаме освѣнъ *трохи отъ кратковременно щастие*. Богъ ще бжде *жестокъ*, ако измами за винаги тѣзи основни стремежи на нашето сжщество. Тѣ ще бждатъ, слѣдователно, задоволени въ единъ другъ животъ . 72

§ 3. Нуждата ни отъ знание доказва, че има едно „отвждъ“ за нашия разумъ.

Въ насъ се намира ненаситима нужда отъ *пълна истина*; но *хиляди прѣпятствия* се изпрѣчватъ, прѣдъ които пропада нашето честолюбие всичко да изслѣдваме, въ всичко да се вдълбочимъ. Слѣдъ смъртъта, *Божествената мждростъ* трѣбва да постави ума въ притежание на прѣдзначението, което му е свойствено 78

§ 4. Нашата потрѣбность да виждаме да се развива до свършенство нравствената личность която сме ние, доказва, че за нашата свобода сжществува единъ по-добъръ свѣтъ.

Човѣшката личность иска да достигне нравственото свършенство, което я привлича; тя иска да достигне до *свършеното разливане на своята свобода*. И тѣй, *хиляди петна*, дължими на нашата неизлѣчима слабостъ, ни умаляватъ всѣкога прѣдъ нашитѣ собствени очи, *хиляди мждчителни*

връзки парализуват нашата свобода. Този двоенъ основенъ стремежъ на нашата душа трѣбва да бжде задоволенъ прочее въ една *по-благоприятна* бждеща *срѣда*, безъ която дѣлото на Бога би било *несполучливо* 80

ГЛАВА ТРЕТА.

Нравственъ доводъ.

Нравствениятъ животъ, който се налага на душата, доказва съ очевидность, четя е безсмъртна.

Встѣпление 84

§ 1. Безсмъртието на душата се доказва отъ факта, че то е необходимо условие за нравствеността.

Кантъ заради този мотивъ е нарекълъ безсмъртието *постулатъ на практическия разумъ*. Безъ безсмъртието, съвѣстята би ни карала да я разбираме само като *безполезни заповѣди*, и Богъ не би могълъ да основе *здро* нравствения редъ. Въ добродѣтелята има голѣми трудности, а въ нашата свобода—достойна за оплакване крѣхкостъ. И тѣй, когато трѣбва да си помогнемъ, очевидна е недостатъчността на *земнитѣ санкции*. Едничка *вѣчната санкция* не ни оставя безъ извинение, когато отслабнемъ 85.

§ 2. Безсмъртието на душата се доказва отъ факта, че само то осъществява „царството на справедливостта“.

Често нѣма никакво съотвѣствие между злинитѣ на този животъ и личната виновность. Хитриятъ човѣкъ ще има всичко въ изобилие, а на честния човѣкъ ще липсва всичко. Страданията, които сж жестоко шествие на войната, не се разпрѣдѣлятъ никакъ *свразмѣрно* съ добродѣлитѣ и пороцитѣ. Ако всичко свършваше съ смъртта, *Богъ* би билъ несправедливъ 88

§ 3. Безсмъртието на душата се доказва отъ факта, че то едничко разрѣшава проблемата на страданието.

Животътъ е *изтъканъ отъ скѣрби*. Въ по-голѣмата негова часть, тукъ-долу, се срѣщатъ тѣй голѣми и тѣй неизлѣчими скѣрби, че *отчаянието* би станало неизбѣжно, сжщо и *богохулството*, ако прѣдзначението на човѣка се свършваше при гроба. „Безброй сърдца сж смразени отъ единъ животъ по-студенъ отъ смъртта“. Би ли било това дѣло на единъ *твърдъ добъръ* Създателъ! 91

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА.

**Безсмъртието на душата трѣбва да бжде
окончателно или безъ край.**

Този *бждещъ* животъ трѣбва да бжде *въчленъ*. *Метафизически*, сжщността на душата остава *въ себе си* за винаги нераздѣлима. *Психологически*, всички наши *стремежи* изискватъ не какъвто и да е бждещъ животъ, но бждещъ животъ *безъ край*. *Нравствено*, единъ *врѣмененъ* задгробенъ животъ би билъ твърдъ *недѣйствителна* санкция; послѣдната не би правила да царува справедливостта заедно съ съвршенството; тя би правила отъ Бога единъ господарь сжжперникъ въ своитѣ дарове и посрѣдственъ въ свята добрина. 93

ГЛАВА ПЕТА.

Подтвърждение на прѣдиднитѣ доказателства.**§ 1. Свидѣтелство на общото чувство, на което
неистинскитѣ религии сж отчасти изразъ.**

Богъ осигурява на човѣчеството *доброволното съзерцание* на съвършено *елементарнитѣ* метафизически и нравствени истини, безъ които животътъ нѣма смисълъ, нито *raison d'être*. Възнаграждението или наказанието отвждъ гроба сж въ броя на тѣзи разбрани отъ човѣшкия родъ истини. За да се въѣдимъ въ това, достатъчно е да констатираме универсалния култъ, отдаванъ на мъртвитѣ, и да се справимъ съ религиознитѣ *книги и паметници* на различнитѣ народи. 96.

2. Божествено откровение.

То подтвърждава по единъ *рѣшителенъ* начинъ свидѣтелството на *ума*. *Еврейско откровение* (Битие, Второзаконие, Псалтирь, Прѣмждростъ Соломонова, Макавейски книги . . . Талмудъ). *Християнско откровение*: спасение на душата; Иисусъ Христосъ принципъ на „възкресение и животъ“; светото Причастие прави да живѣемъ вѣчно; върховната мждростъ, съ която трѣбва да приключи човѣшката история; описание на бждещия градъ въ книга Откровение. 103

Заклучение 106

По-важни печатни грѣшки.

<u>Стр.</u>	<u>Редъ.</u>	<u>Напечатано.</u>	<u>Да се чете.</u>
4	13	отгорѣ	но
31	16	отдолу	прѣдъ
43	7	отдолу	на
47	6	отдолу	Кладъ Бунаръ
49	1	отдолу	Monsabre
59	17 и 20	оггорѣ	газове
64	1	отдолу	fortiogi
65	8	отгорѣ	свойството
66	6	отдолу	физика-химически
69	10	отдолу	вижда
75	4	отгорѣ	приятели
78	10	отдолу	oi

на
чрѣвъ
къмъ
Клодъ Бернаръ
Monsabrè,
елементи
à fortiogi
свойствата
физико-химически
се вижда
приятелитъ
foi

На страница 34 френскиятъ цитатъ е отъ Racine.

На стр. 78 прѣводътъ на стро дата отъ Мюсе трѣбва да се чете:
„Природо, неразумна майко, кажи ми, защо ми додѣвашъ съ тази
гореща жажда, ако не знаешъ изворъ, кждѣто да я утоля? Трѣбваше
да го създадешъ, мащехо, или да го намѣришъ!“

